

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ
ИҚТИСОДИЁТИ”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2019

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ
ИҚТИСОДИЁТИ”
модули бўйича
Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А**

Тошкент 2019

**Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2019 йил 2 ноябрдаги 1023 -сонли буйруғи билан Сув
хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш йўналиши учун тасдиқланган
ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди**

Тузувчилар: Сангирова У. – ТИҚХММИ, “Сув хўжалиги иқтисодиёти”
кафедраси мудири
Намозов Ж.А. – ТИҚХММИ ПКҚТМО тармоқ маркази
муҳандис - дастурчиси

Такризчи: Абдуллаҳ Лин, - Шимолий Малайзия университети
профессори

*Ўқув-услугий мажмуа Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти илмий кенгашининг 2019
йил 31 октябрдаги 3-сонли қарори билан чоп этишига ва фойдаланишига
тавсия қилинган*

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	12
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	21
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	78
V. КЕЙСЛАР ВА ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ	103
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	110
VII. ГЛОССАРИЙ	111
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармони ва 2018 йил 08 майдаги “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари иснтитутида олий маълумотли кадрлар тайёрлаш тизиминитубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3702-сон Қароридаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади. Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Ушбу дастурда қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиётидаги натижалар, Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалигининг иқтисодий механизмлари, сув хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги, қишлоқ ва сув хўжалигида инвестициялар, ва инновациялар ва илмий-техник тараққиёт ва сув хўжалиги ташкилотлари фаолияти таҳлили баён этилган. Дастурда шунингдек сув хўжалиги қурилишини лойиҳалаш , техник иқтисодий асослаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сотиш тизимига тааллуқли маълумотлар ҳам келтирилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти” модулининг мақсад ва вазифалари:

- Олий таълим муассасалари педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларнинг ўқув-тарбиявий жараёнларини юксак илмий-методик даражада таъминлашлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам янгилаш, малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

Курснинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

“Сув хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

“Сув хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти” курсини ўзлаштириш жараёнида доирасида:

Тингловчи:

- иқтисодиётнинг янги назарияларини;
- агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш усулларини;
- Ўзбекистонда мустақиллик йилларида сув хўжалиги ва мелиорацияни ривожлантириш йўналишларини;
- бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ташкил этишнинг усул, услубиётлари ҳамда ҳуқуқий-меъёрий асосларини;
- бухгалтерия ҳисоби ва аудитни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари;
- бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишнинг меъёрий – ҳуқуқий асослари;
- бошқарув ҳисобининг замонавий тизимлари;
- ҳисоб ва аудитни ташкил қилишнинг амалдаги муаммолари ҳамда ривожланиш истикболлари;
- Ўзбекистон Республикасида сув ресурсларини бошқаришнинг ўзига хос хусусиятларини;

- иқтисодиёт тармоқларида сув ресурсларидан фойдаланишнинг асосий йуналишлари;
- сув хўжалиги ташкилотлари ва муассасалари, ва уларнинг институционал таҳлилини;
- мутахассислик фанларини ўқитишдаги илғор хорижий тажрибаларни;
- қишлоқ ва сув хўжалиги соҳасини ривожлантиришдаги ўзгаришларни *билиши* керак.

Тингловчи:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ва бошқаришни ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалигининг иқтисодий механизмларини қўллаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш тизими фаолиятини таҳлили қилиш;
- сув хўжалиги қурилиши корхоналарда бизнес-режалаштириш ва лойиҳалар ишлаб чиқиш;
- молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш;
- бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этилишни назарий ва амалий жиҳатдан қўллаш;
- бошқарув ҳисобининг хорижий тажрибаси ва замонавий тизимларини қўллаш
- молиявий ҳисобот юзасидан аудиторлик ҳисоботи ва хулосасини тайёрлаш ҳақида
- сув хўжалиги ташкилотида инсон ресурсларини бошқариш, ташкилий маданият, етакчилик (лидерлик) ва бошқарув услубларини танлаш;
- сув хўжалиги ташкилотида ўзгаришларни тушуниши ва ўзгариш концепциясини қўллаш;
- сув хўжалиги корхоналари фаолиятини таҳлил қилиш ва қурилиш маҳсулотлари бозори муаммоларининг асосий иқтисодий талабларини ифодалаш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- иқтисодий жараёнларни таҳлил қилишда иқтисодий қонунлар, илмий тушунчаларни (категорияларни) ечимлар қабул қилишда ишлата олиш;
- сув хўжалиги корхоналари фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш;
- сув хўжалиги қурилишида бозор иқтисодиёти механизмларидан фойдаланиш;
- иқтисодий кўрсаткичларни ҳисоблашда махсус компьютер дастурларидан фойдаланиш;
- бухгалтерия ҳисобининг миллий ва халқаро тажрибалари қиёсий таҳлил қилиш ва ҳамда таълим жараёнида қўллаш;

- бухгалтерия ҳисобини юритишда ҳамда айти ўтказишга босқичларида махсус компьютер дастурларидан фойдаланишга оид;
- сув хўжалиги ташкилотлари ва уларнинг институционал таҳлил қила олиш;
- сув хўжалигида муаммоларни ечишда менежмент имкониятларидан фойдаланиш;
- Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги сиёсатининг ўзига хос хусусиятларини билиш ва тармоқ даражадаги вазиятларда ечимлар қабул қилиш *малакаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- жаҳондаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни чуқур таҳлил этиш ва олинган хулосаларини кенг жамоатчиликга тушунтириб бериш ҳамда сув хўжалиги иқтисодиёти соҳасида тайёрланаётган мутахассисларни ўқитиш жараёнига назария ва амалиётнинг узвий боғлиқлигини таъминлаш;
- сув хўжалиги қурилиши ташкилоти (корхонаси) бизнес-режасини ишлаб чиқиш;
- оптимал бошқарув қарорларини қабул қилиш;
- сув хўжалиги қурилиши лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва қўллаш;
- ҳисоб ва аудит маълумотлари асосида хўжалик юритувчи субъектлар истиқболини белгиловчи оптимал бошқарув қарорларини қабул қилиш;
- ҳисоб ва аудитни ташкил қилиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардаги тартиб ва қоидаларни амалиётга жорий қилиш;
- республикада ва хорижда қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаруви соҳасида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ҳақида маълумотга эга бўлиш ва уларни таҳлил этиш;
- сув хўжалигини бошқариш соҳасида мавжуд бўлган долзарб амалий масалаларни ечиш учун янги технологияларни қўллаш;
- сув хўжалиги корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш, корхоналарни инновацион ва стратегик ривожлантириш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Сув хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш” курси маъруза, амалий ва кўчма машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва мультимедиа технологияларидан;

- ўтказиладиган амалий ва кўчма машғулотларда лаборатория жиҳозларидан техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари,

ақлий хужум, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти” модули мазмуни ўқув режадаги “Сув хўжалигида бухгалтерия ҳисоби ва аудит” ва “Сув хўжалиги менежменти” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларни қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти бўйича касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти тармоқ хусуиятлари ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини таъкил этиш ва бошқариш, иқтисодий кўрсаткичларини ҳисоблаш ва таҳлил қилишга, улар иш сифатини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Ҳаммаси	Ўқув юкلامаси				
			Масофавий	Аудитория	жумладан		
					Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот
1	Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишининг мазмуни	6	4	2	2		
2	Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш.	6	2	4	2	2	
3	Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва бошқариш.	12	4	8	2	2	2
4	Сув хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги.	6	2	4	2	2	
5	Сув хўжалиги ташкилотлари фаолияти таҳлили.	4	2	2		2	2
Жами		34	14	20	8	8	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишининг мазмуни

2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган устувор йўналишларидан бири - иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишининг мазмуни ва давлат дастурининг асосий вазифалари ва натижалари.

2- Мавзу: Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш

Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги. Қишлоқ хўжалиги тармоқлари иқтисодиёти.

3 - Мавзу: Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва

бошқариш

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва бошқариш. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш тизими. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий механизми.

4- Мавзу: Сув хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида сув хўжалиги ва мелиорацияни ривожлантириш. Сув хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги. Сув хўжалигида инвестициялар, инновациялар ва илмий-техник тараққиёт.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Амалий машғулот

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш. Дехқончилик ва чорвачилик тармоқларини ривожлантиришнинг иқтисодий кўрсаткичлари. Ялпи ва товар маҳсулоти, меҳнат унумдорлиги, мааҳсулот таннарни, ялпи ва соф даромадларни ҳисоблаш методикалари.

2-Амалий машғулот

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни интенсифлаштириш

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини интенсифлаштиришнинг моҳияти. Интенсифлаштиришнинг асосий йўллари ва омиллари. Интенсифлаштириш даражасининг кўрсаткичлари ва самарадорлиги. Қишлоқ хўжалигини янада интенсифлаш вазифалари ва йўллари.

3-Амалий машғулот

Сув хўжалиги қурилишини лойиҳалаш асослари

Лойиҳалаштиришнинг аҳамияти ва вазифаси. Лойиҳалаштиришнинг асосий принциплари. Сув хўжалиги қурилишида лойиҳа ечимларнинг самарадорлигини аниқлаш усуллари.

4- Мавзу: Сув хўжалиги ташкилотлари фаолияти таҳлили

Сув хужалиги ташкилотларини меҳнат ресурслари билан таъминланганлиги ва уларнинг унумдорлигининг таҳлили. Ходимлар таркибининг таҳлили. Иш вақтидан фойдаланиш таҳлили. Сув хужалиги ташкилотларининг асосий фондлари ва улардан самарали фойдаланиш таҳлили. Сув хужалиги ташкилотларининг материал бойликлар билан таъминланиши ва улардан самарали фойдаланиш таҳлили. Сув хужалиги ташкилотларида ишлар ва хизматлар таннархининг таҳлили. Сув хужалиги ташкилотлари рентабеллиги ва унинг кўрсаткичлар тизими таҳлили.

5- Кўчма амалий машғулот

Қишлоқ хўжалиги тармоқлари иқтисодиёти таҳлил қилиш

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ва сотиш тизимларини таҳлил қилиш. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни режалаштириш. Қишлоқ хўжалигининг моддий–техника воситалари ва улардан фойдаланиш таҳлили.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган масала ёки муаммолар бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (масала ёки муаммолар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш);
- кўчма машғулотлар (трактор ва двигателларни синовдан ўтказиш бўйича билимларни мустаҳкамлаш, мавжуд жиҳозлар билан яқиндан танишиш)

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш мезони	Максимал балл	Изоҳ
1	“Қишлоқ ва сув хўжалиги иқтисодиёти ” модули бўйича	2.5	Тест – 1.5 балл Дарслардаги фаоллик, мустақил таълим, топшириқларни бажариш – 1 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Интерфаол (Interactive) сўздан олинган – суҳбатли маъносини билдиради. **Интерфаол** таълим бериш - суҳбатли таълим бериш, бунда таълим берувчи ва таълим олувчининг ўзаро ҳаракати амалга оширилади.

Интерфаоллик даража қанча юқори бўлса, таълим бериш жараёни шунча натижали бўлади. Қишлоқ хўжалик мобил энергетик воситалари модулини ўқитишда қуйидаги интерфаол методлардан фойдаланиш мумкин.

Кластер методи

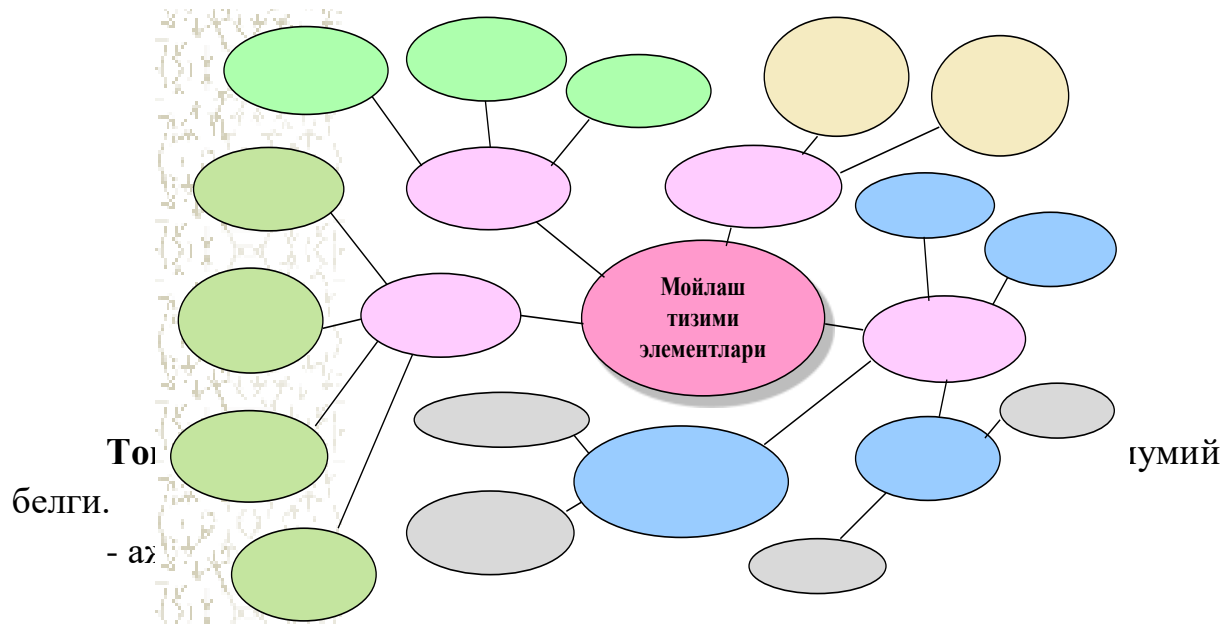
Кластер – тутам, боғлаш маъносини билдиради. Кластер маълумот харитасини тузиш воситаси – барча фикр конституциясини фокуслаш ва аниқлаш учун қандайдир асосий омил атрофида ғояларни йиғади. Билимлар фаоллашишини таъминлайди, мавзу бўйича фикрлаш жараёнида янгича ассоциация тақдим этишга эркин ва очик кириб боришга ёрдам беради.

Кластерни тузишда синф доскаси ёки катта қоғоз варағи марказида калит сўзлар 1 – 2 сўздан иборат мавзу номланиши ёзилади.

Калит сўзлар билан ассоциация бўйича ён томонидан кичкина ҳажмдаги айланага “йўлдошлар” ёзилади – ушбу мавзу билан алоқадор сўз ёки сўз бирикмаси. Улар чизиқ билан “бош” сўзга боғланилади. Ушбу “йўлдошлар”да “кичик йўлдошлар” ҳам бўлиши мумкин ва бошқалар. Ёзув ажратилган вақт тугагунга ёки ғоя йўқотилмагунча давом эттирилади.

Кластер намунаси

Двигателлар мойлаш тизими элементлари учун кластер

- тизимли мушоҳада қилишни, маълумотларни таркиблаштириш ва тизимлаштириш кўникмасини ривожлантиради.

Тоифали шарҳни тузишда дастлаб уни тузиш қоидалари билан танишилади. Янги ўқув материали билан танишилгандан кейин олинган маълумотлар фрагментларини бирлаштиришга имкон берадиган тоифаларни излаш ишлари олиб борилади. Бунда гуруҳни мини гуруҳларга ажратиш ва ақлий ҳужумдан фойдаланиш мумкин.

Тоифалар жадвал кўринишида расмийлаштирилади. Ҳама маълумотлар жадвалида тегишли тоифалар бўйича тақсимланади. Иш жараёнида маълум бир тоифалар номлари ўзгартирилиши мумкин. Янгилари пайдо бўлиши мумкин. Иш якунида олинган натижа тақдимот қилинади.

Тоифали жадвал намунаси

Иқтисодиёт соҳаси учун тоифали жадвал

Қишлоқ ва сув хўжалиги тармоқлари		
Чорвачилик тармоғи	Деҳқончилик тармоғи	Сув хўжалиги тармоғи

Концептуал жадвал методи

Концептуал жадвал - ўрганилаётган ҳодиса, тушунча, қараш, мавзу ва шу кабиларни икки ва ундан ортиқ жиҳат бўйича таққослаш имконини беради. Тизимли мушоҳада қилиш, маълумотларни таркиблаштириш ва тизимлаштириш кўникмасини ривожлантиради.

Концептуал жадвал тузишда дастлаб уни тузиш қоидалари билан танишилади. Таққосланадиган нарса аниқланади, таққослаш амалга ошириладиган тавсифлар ажратилади.

Якка тартибда ёки мини - гуруҳларда концептуал жадвал қурилади ва тўлдирилади;

- вертикал бўйича - таққослаш талаб этиладиган нарсалар (қарашлар, назариялар) жойлаштирилади

- горизонтал бўйича - таққослашни амалга оширишдаги ҳар хил тавсифлар жойлаштирилади. Иш якунида олинган натижа тақдимот қилинади.

Т- жадвал методи

Т – жадвал - битта концепция (маълумот)нинг жиҳатларини ўзаро солиштириш ёки уларни (ха/йўқ, ха/қарши) афзаллик/камчиликларини аниқлаш учун ишлатилади. Бу жадвал танқидий мушоҳадани ривожлантиради, у кўпроқ якка тартибда расмийлаштирилади.

Олдин Т – жадвал қоидалари билан танишилади. Ажратилган вақт оралиғида якка тартибда (ёки жуфтликда) тўлдиради, унинг чап томонига сабаблари ёзилади, ўнг томонига эса чап томонда ифода қарама – қарши ғоялар, омиллар ва шу кабилар ёзилади.

Т-жадвал намунаси

Тармоқлар учун Т-жадвал

Афзалликлари	Камчиликлари

Топшириқ якунида тузилган жадваллар таққосланиб барча ўқув гуруҳи ягона учун ягона Т – жадвал тузилади.

“SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна: Қишлоқ вас ув хўжалигидаги корхоналар фаляяти SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Қишлоқ хўжалигида ресурслардан самарали фойдаланишнинг кучли томонлари	Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади ва тежамкорликни яхшиланиши ...
W	Қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги тизимининг кучсиз томонлари	Рентабеллиг даражасининг пасайиши...
O	Қишлоқ ва сув хўжалиги тизимининг яратилган имкониятлардан фойдалана олиши	...
T	Тўсиқлар (ташки)	...

Хулосалаш (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича

ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни таркатади;

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу яқинланади.

Намуна:

афзаллиги		камчилиги	

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Венн диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жупликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

Намуна:

Қишло хўжалигининг ихтисослашувви ва жойлаштирилиши

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуплик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жупликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

«Нима учун?» схемаси

«Нима учун?» схемаси - муаммонинг дастлабки сабабини аниқлаш бўйича бир бутун қатор қарашларни ўз ичига олади. Тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Топширикни беришдан олдин «Нима учун?» схемасини тузиш қоидалари билан танишилади.

Якка тартибда (жуфтликда) муаммо шакллантирилади. «Нима учун?» сўроғи билан стрелка чизилади ва ушбу саволга жавоб ёзилади. Ушбу жараён муаммони келтириб чиқарган илдиз яширинган сабаби ўрнатилмагунча давом эттирилади. Топшириқни бажариш жараёнида талабалар мини-гуруҳларга бирлашади, ўз схемаларини таққослайди ва қўшимчалар киритадилар, маълумотларни умумий схемага жамлайди. Натижалар тақдимоти қилинади.

«Нима учун?» схемаси намунаси

Қишло хўжалигида сотиш тизими учун «Нима учун?» схемаси

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи”ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғини белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш;

ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейсни бажариш босқичлари :

- Кейсдаги муаммоларни келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Кейсда келтирилган муаммоларни бартараф қилишда бажариладиган ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш).

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-Мавзу: Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишининг мазмуни

Режа:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш ҳаракатлар стратегиясида белгиланган устувор йўналишлардан бири – иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишининг мазмуни ва бу бўйича йил номланишидан келиб чиққан ҳолда алоҳида бир йиллик давлат дастурининг асосий вазифалари ва натижалар.

Таянч иборалар: стратегия, дастур, либераллаштириш, йўналишлар, концепция, электрон ҳукумат, тармоқ, ҳудуд, даромад, тармоғлар, терроризм, экстремизм, кредит, инновация.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича [Харакатлар стратегияси](#) ўрта муддатли истиқболда давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаб берган энг муҳим дастурий ҳужжат ҳисобланади. 2017 йилда Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишда алоҳида эътибор “Инсон манфаатлари - ҳамма нарсадан устун” деган тамойил ва “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган эзгу ғоянинг, энг аввало, халқ билан тўғридан-тўғри мулоқот ўрнатиш ҳамда фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг реал ҳимоя қилинишини таъминлаш орқали ҳаётга амалий тадбиқ этилишига қаратилди.

[Харакатлар стратегиясини](#) “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури доирасида 30 дан ортиқ қонунлар ҳамда 900 дан ортиқ қонуности ҳужжатларининг қабул қилиниши кенг кўламли ислоҳотлар, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳани жадал ривожлантириш, халқ фаровонлигини юксалтиришнинг мустаҳкам ҳуқуқий пойдевори бўлиб хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналари, шунингдек, ҳар бир давлат органида ташкил этилган фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлаш бўйича махсус бўлинмалар аҳоли билан ишлашнинг сифат жиҳатидан янги самарали тизимини шакллантиришга хизмат қилди. Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар [концепцияси](#) давлат бошқарув тизимини тубдан ислоҳ қилиш, “Электрон ҳукумат” ва давлат хизматлари кўрсатиш тизимини ривожлантириш, иқтисодиётга маъмурий таъсирни қисқартириш ҳамда бошқарувнинг бозор механизмларини кенгайтириш, соғлом рақобат муҳити ва қулай инвестиция иқлимини яратиш бўйича аниқ чора-тадбирларни белгилаб берди.

Суд-ҳуқуқ тизимида судларнинг ҳаққоний мустақиллигини

таъминлаш, суд кадрларини танлаб олишнинг демократик ва шаффоф механизмини шакллантириш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Жойларда маъмурий ва иқтисодий судларнинг ташкил этилганлиги одил судловга эришиш даражасини ошириш имконини берди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимини ислоҳ қилиш, ҳуқуқбузарликларни барвақт профилактика қилиш ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар натижасида мамлакатда жиноятчиликнинг умумий кўрсаткичи 15,7 фоизга камайишига эришилди, 1,2 минг маҳаллаларда бирорта жиноят содир этилишига йўл қўйилмади.

Илгари, асосан хавфсизликка хавф-хатар ва таҳдидлар оқибатларига қарши курашиш билан чекланган терроризм ва экстремизмга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишга ёндашувлар концептуал қайта кўриб чиқилди. Мазкур муаммоларни ҳал қилишда, биринчи навбатда, ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ва маънавиятини юксалтириш орқали одамларнинг онги учун курашиш устувор вазифа этиб белгиланди.

Ўз тақдирини Ўзбекистон билан боғлаган, мамлакатимиз фаровонлиги йўлида ҳалол ва виждонан меҳнат қилаётган, ўзларига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра фуқаролиги бўлмаган шахсга айланиб қолган фуқароларнинг ҳаётий муҳим масалаларини ҳал этишга алоҳида эътибор қаратилди. Ўтган даврда 1243 нафар шахс Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилинди.

Иқтисодий соҳада кенг кўламли ўзгаришлар амалга оширилди, энг аввало, Ўзбекистоннинг ўз мажбуриятларини бажариш ва чет эл ҳамкорларининг даромадларини репатриация қилиш, мамлакатнинг инвестициявий жозибдорлигини ошириш учун шарт-шароитларни таъминловчи миллий валюта эркин конвертациясининг жорий этилганлиги бу борада муҳим қадам бўлди. Давлат бюджетини шакллантиришнинг тамомила янги принциплари ва механизмлари жорий этилди, унинг даромад ва харажатлари шаффофлигини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилди. Давлат активларини бошқаришнинг самарадорлигини ошириш ва бюджетнинг даромад қисмини кўпайтиришга қаратилган ишга солинмаган захиралардан фойдаланиш чоралари кўрилди.

Биринчи босқичда - узоқ муддатли (10-15 йилга мўлжалланган) тармоқ, ҳудудий ва мақсадли ривожланиш концепцияларини ишлаб чиқиш ҳамда тасдиқлаш, иккинчи босқичда - тармоқ, ҳудудий ва мақсадли лойиҳалар портфелларини тузиш, учинчи босқичда - ривожланиш давлат дастурларини шакллантиришни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикасининг ривожланиш давлат дастурларини шакллантиришнинг мутлақо янги тартиби тасдиқланди.

Ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича комплекс тадбирлар, биринчи навбатда, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлигини сақлашни кучайтириш, аҳолини арзон ва сифатли дори воситалари билан таъминлаш, фуқароларнинг бандлиги ва реал даромадларини ошириш, арзон ижтимоий уй-жойлар қурилишини кенгайтириш, ногиронлиги бўлган

шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилди.

Шаҳарлар ва қишлоқларда умумий турар-жой майдони 3,5 миллион квадрат метрдан ортиқ бўлган намунавий ва кўп қаватли уйлар қурилди. Турар жой қурилиши ҳажмлари 2010 йилга нисбатан 3,5 бараварга ошди.

Халқ билан мулоқот натижалари бўйича 11 йиллик умумий ўрта таълимни қайта тиклаш ҳақида қарор қабул қилинди, олий таълим муассасаларига қабул қилишнинг шаффоф механизмлари жорий этилди ва квоталар жиддий равишда оширилди. Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизими халқаро стандартларга мувофиқлаштирилди.

Миллатлараро тинчлик ва тотувликни, пухта ўйланган ва ўзаро манфаатли ташқи сиёсат амалга оширилишини таъминлаш бўйича чоратадбирлар кўрилганлиги натижасида қўшни давлатлар билан ишончли муносабатлар йўлга қўйилди, Марказий Осиё худудида савдо-иқтисодий, маданий-гуманитар алоқаларни ривожлантириш учун қулай шароитлар яратилди.

2017 йилда 21 та олий даражадаги ташриф амалга оширилди, 60 та давлат ва халқаро ташкилотлар раҳбарлари билан учрашувлар ўтказилди, 400 дан ортиқ келишувларга эришилди, 60 миллиард АҚШ долларидан ортиқ қийматдаги битимлар имзоланди.

Шу билан бирга, халқ билан тўғридан-тўғри мулоқот якунлари ҳамда давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида ўтказилган ишларнинг танқидий таҳлили аҳоли фаровонлигининг реал ўсишига ва жойларда ишлар ҳолатининг тубдан яхшиланишига тўсқинлик қилувчи қатор муаммоларни кўрсатиб берди.

Ушб муаммоларни бартараф этиш ҳамда [Харакатлар стратегияси](#) ижросини таъминлаш юзасидан, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сонли Фармони қабул қилинди.

Ушбу давлат дастурида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланди:

- давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш соҳасида — давлат хизматининг нуфузи ва самарадорлигини ошириш, ижро этувчи ҳокимият органлари вазифа ва тузилмасини қайта кўриб чиқиш, вазирликлар, идоралар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг мустақиллигини ошириш, марказий органларнинг айрим ваколатларини маҳаллий ҳокимият органларига ўтказиш, давлат хизматларидан фойдаланиш имкониятини, уларнинг сифати ва тезкорлигини тубдан ошириш, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш;

- қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш соҳасида - фуқаролар шахсий ҳаёти дахлсизлигининг конституциявий кафолатларини, шу жумладан тинтув ва телефон орқали сўзлашувларни эшитиб туришга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш, Олий Мажлис ҳузурида Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашга кўмаклашиш бўйича комиссияни ташкил этиш орқали янада мустаҳкамлаш, миллий хавфсизлик органлари тизимини тубдан ислоҳ қилиш, вақтинча сақлаш, тергов ҳибсхоналари, жазони ижро этиш муассасаларини видеокузатув тизимлари билан жиҳозлаш, йўл-патруль ва патруль-пост хизмати ходимларини мобиль видеокамералар билан таъминлаш, патрул хизматининг стационар постлари сонини оптималлаштириш;

- иқтисодиётни ривожлантириш ва фаол тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш соҳасида - фаол тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай ҳуқуқий, ташкилий шароитлар яратиш, инновацион ғоялар ва технологияларни жорий қилиш, тадбиркорлик субъектларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий кафолатларини ва улар фаолиятига ноқонуний аралашиларнинг олдини олиш механизмларини, солиқ ва божхона сиёсатини, банк-молия соҳасини янада такомиллаштириш, аграр секторни ислоҳ қилиш стратегиясини ишлаб чиқиш, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига имтиёзлар тақдим қилган ҳолда индивидуал имтиёзлар беришдан воз кечиш, ҳудудларни фаол ривожлантириш;

- ижтимоий соҳани ривожлантириш соҳасида - ижтимоий ҳимоя қилиш ва фуқаролар соғлиғини сақлашни янада кучайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш, ижтимоий дорихоналарнинг ривожланган тармоғини яратиш, аҳоли бандлиги ва фуқароларнинг реал даромадларини ошириш, “истеъмом саватчаси”ни аниқлаш, ижтимоий уй-жойлар қурилишини кенгайтириш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини ва ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама манзилли қўллаб-қувватлаш;

- хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, шунингдек, ташқи сиёсат соҳасида - Ўзбекистон Республикасининг янги Миллий хавфсизлик концепциясини қабул қилиш, хорижий шериклар билан ҳарбий ва ҳарбий-техник ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, давлат чегараларини ҳимоя қилиш ва қўриқлаш тизимини такомиллаштириш, терроризм, экстремизм ва ахборот таҳдидларига қарши курашиш, миллатлараро ва конфессиялараро тотувлик, диний бағрикенгликни мустаҳкамлаш, Ташқи ишлар вазирлиги ва дипломатик ваколатхоналар фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш, хорижда фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлигини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш, шунингдек, ўзаро манфаатли ташқи сиёсатни давом эттириш, савдо-иқтисодий, маданий-гуманитар алоқаларни ривожлантириш.

Ушбу фармондан келиб чиққан ҳолда, тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини текширишга икки йил муддатга мораторий

эълон қилинди. 2018 йил 1 апрелдан бошлаб, назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича республика кенгаши давлат солиқ хизмати органларининг бўшаётган 228 та штат бирликлари прокуратура органларига ўтказилиши белгиланди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига икки ой муддатда, инновацион ва илмий фаолиятни давлат ва жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватлаш чоралари, шу жумладан инновацион лойиҳаларни фоизсиз кредитлаш ҳамда инновацион лойиҳаларни кредитлаш учун тижорат банкларида давлат кафолатларини беришни ҳам назарда тутувчи “Инновацион фаолият тўғрисида”ги ва “Фан тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари лойиҳаларини ҳамда маҳаллий лойиҳа ва пудрат ташкилотларининг ташқи бозорларга чиқишини рағбатлантириш бўйича чора-тадбирлар, замонавий халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда шаҳарсозлик норма ва қоидаларини тўлиқ қайта кўриб чиқиш, энергия тежамкор технологияларни фаол жорий этишни назарда тутиб, қурилиш соҳасини инновацион ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилди.

2023 йил 1 январга қадар муддатга қуйидагилар, яъни:

- юқори технологияли тадбиркорлик лойиҳалар-стартапларни биргаликда молиялаштириш учун ташкил қилинадиган венчур фондлар;

- венчур фондлардан биргаликда молиялаштириладиган юқори технологияли лойиҳалар-стартаплар;

- илмий-тадқиқот муассасалари, инновацион марказлар, лойиҳа-конструкторлик бюrolари ўзларининг янги технологияларини тадбиркорларга сотишдан (фойдаланишга беришдан) олинган даромадлар бўйича;

- янги технологияларни маҳаллий тадбиркорликка трансфер қилувчи ташкилотлар бу фаолиятдан олинган даромадлари бўйича, ягона ижтимоий тўловдан ташқари, барча турдаги солиқ ва мажбурий тўловлар тўлашдан озод қилинди.

“Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб эълон қилинган 2018 йилда мамлакатимизда иқтисодиёт, ижтимоий соҳа ва давлат бошқарувига замонавий илм-фан ютуқлари, инновацион ғоялар ва технологияларни жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Қабул қилинган 2018 йилги Давлат дастурини рўёбга чиқариш доирасида 21 триллион сўм ва 1 миллиард АҚШ долларига тенг 76 мингта лойиҳа амалга оширилди. Саноат, қишлоқ хўжалиги, капитал қурилиш, транспорт-коммуникация, сервис ва хизмат кўрсатиш соҳаларида салмоқли ютуқлар қўлга киритилди.

Ижтимоий соҳани ривожлантириш, аҳолининг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ва меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини янада такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилди. Бунда аҳоли фаровонлигини ошириш мақсадида жорий йилда иш ҳақи, пенсия, стипендия ва ижтимоий нафақалар миқдори, хусусан, педагог ходимларнинг иш ҳақи сўнгги 10 йилда биринчи марта 50 фоизгача кўпайтирилди. Кўрилган чора-тадбирлар туфайли,

аҳолининг реал умумий даромадлари 2017 йилга нисбатан 12 фоизга ошди.

“Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз” каби дастурлар доирасида 2 триллион сўмга яқин маблағ ажратилиб, жойларда 2 минг 600 дан ортиқ бизнес лойиҳалари амалга оширилди.

“Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурлари доирасида қурилиш ва ободонлаштириш ишларига 3 триллион сўм маблағ йўналтирилди. Натижада 416та қишлоқ янгича қиёфага эга бўлди.

Солиқ маъмуриятчилигининг моҳиятан янги тартиби жорий этилгани сабабли солиқларнинг прогноздан ошириб бажарилган қисми ҳисобидан маҳаллий бюджетлар ихтиёрида 5,5 триллион сўм маблағ қолдирилди. Бу 2017 йилги кўрсаткичларга нисбатан 6 баробар, 2016 йилга нисбатан 32 баробар кўпдир.

Бундан ташқари, иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, ишбилармонлик муҳити ва инвестициявий жозибадорликни яхшилаш, аҳоли даромадларини ошириш ва бизнес учун солиқ юкини камайтиришга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси қабул қилинди.

Хусусан, ягона ижтимоий тўлов ставкасининг 12 фоизгача пасайтирилиши ҳамда юридик шахсларнинг айланмаси (тушуми)дан давлат мақсадли жамғармаларига ундириладиган мажбурий ажратмаларнинг бекор қилиниши корхоналар ихтиёрида қўшимча маблағлар қолиши учун шарт-шароит яратди.

2018 йилда 18 та давлатлараро расмий ташрифлар амалга оширилди ва 52 миллиард долларлик 1 минг 80та лойиҳа бўйича келишувларга эришилди. Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ислон ва Осиё тараққиёт банклари, бошқа халқаро молия институтлари билан ҳамкорликдаги инвестициялар ҳажми 8,5 миллиард долларни ташкил этди. Бугунги кунда юртимизда, чет эл инвестициялари ҳисобидан қиймати 23 миллиард долларлик 456та лойиҳа амалга оширилмоқда.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган. Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди. Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, тадбиркорлик жадал ривожланади.

Ушбу тадбирлар давоми сифатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармони қабул қилинди.

Умумий қиймати 16,9 триллион сўм ва 8,1 миллиард АҚШ долларига

тенг лойиҳаларни амалга оширишни назарда тутувчи 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастурида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланди:

- давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш соҳасида - парламентнинг муҳим қарорлар қабул қилиш ва қонунлар ижросини назорат этиш фаолиятини кучайтириш, ижро этувчи ҳокимият тизимини оптималлаштириш, маъмурий ислохотларни давом эттириш, давлат бошқарувида замонавий менежмент услубларини кенг қўллаш, давлат хизматларини ривожлантириш, давлат хизматида малакали мутахассисларни жалб этишга қаратилган ягона кадрлар сиёсатини шакллантириш, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколат ва масъулиятини қайта кўриб чиқиш, уларнинг мустақиллигини ошириш;

- қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш соҳасида - суд ҳокимиятининг ҳақиқий мустақиллигига эришиш, аҳоли тинчлиги, хавфсизлигини ва қонунийликни таъминлаш, жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш бўйича зарур чоралар кўриш, жиноят қонунчилигини такомиллаштириш ва либераллаштириш;

- иқтисодиётни ривожлантириш ва инвестицияларни фаол жалб этиш соҳасида - макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, соғлом рақобат учун зарур шароитларни яратиш, ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш, иқтисодиётда давлат иштирокини жиддий равишда камайтириш, юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, “хуфёна” иқтисодиётга қарши курашиш ва унинг улушини кескин қисқартириш, валюта сиёсатини эркинлаштиришни давом эттириш;

- ижтимоий ривожланиш соҳасида - аҳоли ўртасида ишсизликни камайтириш, одамларнинг даромадларини ошириш, фан ва узлуксиз таълимни ривожлантириш, тиббий хизматлар сифатини яхшилаш ва улар билан аҳолини қамраб олишни кенгайтириш, хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтириш, одамларнинг турмуш шароитларини яхшилаш, уларни муносиб турар жой билан таъминлаш ва фаровонлигини ошириш, жамиятда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, жисмоний тарбия ва спортни янада оммалаштириш, туризмни ривожлантириш;

- хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, шунингдек ташқи сиёсат соҳасида - мамлакатимиз муҳофаа қудратини ошириш, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг салоҳиятини мустаҳкамлаш, миллий муҳофаа саноати комплексини шакллантириш, экологик хавфсизликни таъминлаш, сув ва бошқа табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, очиклик, ўзаро тенг ва манфаатли ҳамкорлик тамойилларига асосланган ташқи сиёсий фаолият самарадорлигини янада ошириш.

Давлат дастурида назарда тутилган тадбирлар, айниқса, хорижий инвестицияларни жалб этиш, қулай инвестиция муҳитини яратиш,

шунингдек мамлакатимиз ҳудудларининг ижтимоий ривожланиш даражасини ошириш соҳасидаги тадбирларнинг самарали ва ўз вақтида ижро этилишини таъминлаш белгиланган. Шу билан бирга, республика иқтисодиётининг ишлаб чиқариш салоҳиятини кенгайтиришга, шунингдек унинг рақобатбардошлигини янада оширишга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва инновацион технологияларни жалб этиш; хусусий маҳаллий ва хорижий инвесторлар билан узоқ муддатли ўзаро манфаатли шериклик муносабатларини йўлга қўйиш орқали инвестиция фаолиятини рағбатлантириш ва ривожлантириш; инвестиция таклифларини баҳолаш, инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; инвестиция муҳитини яхшилашга, шунингдек республикамизнинг инвестиция салоҳияти ва имкониятларини хорижда кенг тарғиб қилишга кўмаклашишга қаратилган вазифаларни амалга оширувчи эълон қилинган капитали 1 миллиард АҚШ доллари миқдорида бўлган Ўзбекистон Республикасининг тўғридан-тўғри инвестициялар жамғармаси ташкил этилиши белгиланди.

Шунингдек, 2019 йил 1 мартдан бошлаб:

хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг таъсисчилари (иштирокчилари) ва уларнинг оила аъзолари учун муддатини мамлакатдан чиқмасдан узайтириш имконияти бўлган, амал қилиш муддати уч йилни ташкил қиладиган “инвестиция визаси” жорий этилиши;

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш бўйича корхоналар ташкил қилиш учун 3 миллион АҚШ долларидан ортиқ миқдорда инвестиция киритган хорижий давлатлар фуқароларига, шу жумладан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг таъсисчилари (иштирокчилари)га Ўзбекистон Республикасида яшаш гувоҳномаси 10 йил муддатга соддалаштирилган тартибда берилиши;

Ўзбекистон Республикасида яшаш гувоҳномаси ёки “инвестиция визаси”га эга хорижий инвесторлар ҳамда уларнинг оила аъзолари Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун назарда тутилган шартларда тиббий ва таълим хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқи берилиши;

хорижий инвесторлар, улар томонидан хорижий давлатлар фуқаролари орасидан жалб этиладиган мутахассислар ва уларнинг оила аъзоларини вақтинча рўйхатга олиш инвестиция лойиҳаси рўёбга чиқарилаётган ҳудуддаги аҳоли яшаш пунктида, мамлакатнинг бошқа ҳудудларида бўлганда қайта рўйхатдан ўтиш мажбуриятсиз, визанинг амал қилиш муддатига (виза мавжуд бўлмаганда эса 1 йил муддатга) амалга оширилиши белгиланган.

Назорат саволлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг

кенгайтирилган мажлисидаги “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳарбир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак!” номли маърузасида ўтган йилда иқтисодий тармоқлари ва ҳудудларни ривожлантиришнинг айрим кўрсаткичларига эришилмаганлигининг асосий сабаблари ҳақида.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак!” номли маърузасида 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишлари ва устувор вазифаларини белгилаб олиниши зарурлиги.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак!” номли маърузасида келгуси беш йил давомида амалга оширилиши лозим бўлган стратегик вазифалар хусусида.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак!” номли маърузасида таълим ва илм-фан, давлатнинг ёшларга доир сиёсатини амалга ошириш, таълимнинг янги, замонавий усулларини, жумладан, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш соҳасидаги долзарб вазифаларни амалга ошириш ёшларимиз, жамиятимиз ва мамлакатимизнинг келажаги учун стратегик аҳамиятга эга эканлиги.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги ПФ-4947 – сонли фармони // Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2017 йил, 6-сон.
3. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20 апрель 2017 йилдаги 18 (778) – сонли қарори. – Т.: Ўзбекистон, 2017.

4. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2016.56-б.
5. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик–ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. - Т.:Ўзбекистон, 2017. 56-б.
6. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017. 488-б.
- 7.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. (Нью-Йорк шаҳри, 2017 йил 19 сентябрь)
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодий тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи. 2018 йил 8 май.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. 2018 йил 8 май Халқ сўзи.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори 2018 йил 7 май.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги “Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожатномаси. “Юрт равнақи, халқ фаровонлигига муносиб ҳисса қўшайлик” Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимда иштрок этган аграр соҳа вакилларининг республикамиз миришкор деҳқонлари, фермерлар ва соҳа ходимларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожаати 2017 йил декабрь.

2- Мавзу: Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш

Режа:

1. Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш.
2. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги.
3. Қишлоқ хўжалиги тармоқлари иқтисодиёти.

Таянч иборалар: агросаноат мажмуи, қишлоқ хўжалиги, маҳсулотлар, ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, тармоолар, экспорт, мева-сабзавот, машина трактор парклари, ёқилги мойлаш, асосий воситалар, моддий техникалар.

1. Агросаноат мажмуаси ва қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини ривожлантириш.

Юртимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар туфайли барча соҳаларда бўлгани каби қишлоқ хўжалигида ҳам ўз самарасини бера бошлади. Маълумки, ислохотларнинг туб мазмун моҳияти замирида мамлакат ободлиги, ҳалқимиз турмуш шароитининг янада яхшиланиши ва инсон манфаатлари мужассам эканлиги, уни амалга ошириш жараёни эса энг долзарб вазифадир. Мустақил Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминловчи шарт-шароитлар тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор берилмоқда. Республика иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги ҳал қилувчи ўрин тутиб, унинг ривожини республика аҳолисининг фаровонлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда деҳқон ва соҳибкорларга яратиб берилаётган кенг имкониятлар, қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган туб ислохотлар, боғдорчилик ва мева-сабзавотчиликни ривожлантиришга қаратилаётган алоҳида эътибор юксак самара бермоқда.

Бироқ кейинги йилларда юзага келган жаҳон молиявий - иқтисодий инқирози таъсирида республикамиз корхоналари томонидан экспорт қилинадиган маҳсулотларга жаҳон баҳосининг пасайиш хавфи кузатиляпти. Бунинг оқибатида Ўзбекистон экспорт қиладиган маҳсулотларнинг нархи кескин тушиб бормоқда. Мазкур муаммоларни ҳал этиш кўп жиҳатдан мамлакатнинг экспорт кўламини кенгайтириш, хусусан, мева - сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари экспорт салоҳиятини янада ошириш каби бир қатор амалий масалаларни самарали ечиш билан бевосита боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи корхоналар фаолияти ва имкониятларини чуқурроқ тадқиқ этишни талаб этади. Шунингдек, мазкур жараёнларни тадқиқ этиш мамлакат экспорт салоҳиятини янада оширишга хизмат қилади.

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Бу тармоқ мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига, қайта ишлаш саноати тармоқларининг эса хом ашёга бўлган талабини қондириш билан бирга, экспорт салоҳиятини мустаҳкамлашнинг истиқболли манбаларидан бири саналади. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш масаласи республикамиз иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш бўйича жуда улкан ва арзигулик ишлар амалга оширилди. Ишлаб чиқаришга янги техника ва илғор технологияларни жорий этиш ишлари йилдан-йилга жадаллашиб, чекланган ер ва сув ресурсларидан, капиталдан

ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги юксалмоқда.

Ўзбекистон республикаси ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида биргина 2017 йилнинг ўзида пахта экин майдонларини 49 минг гектарга ва ғалла майдонларини 10 минг гектарга қисқартириш ҳисобидан қисқартирилган экин майдонларининг 8,1 минг гектарига картошка, 27,2 минг гектарига озуқа экинлари ва 4 минг гектарига мойли экинларни жойлаштириш кўзда тутилган. Бу тадбирлар натижасида паст рентабелли экин майдонларида пахта ва ғалла етиштиришдан кўриладиган зарари 80 миллиард сўга қисқартириш, кўшимча 1 миллион тоннага яқин мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқарш, ҳудудларда 48,5 мингдан ортиқ янги иш ўринларини ташкил қилиш натижасида ушбу экин майдонларида банд бўлган аҳоли сонини 75,6 мингга етказиш, мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажмини 2 баробар ошириш имкони яратилади.

Мамлакатимизда деҳқон ва соҳибкорларга яратиб берилаётган кенг имкониятлар, қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган туб ислохотлар, боғдорчилик ва мева-сабзавотчиликни ривожлантиришга қаратилаётган алоҳида эътибор юксак самара бермоқда.

Ўзбекистон–аграр-индустрлашган республика. Мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг аҳамияти улкан. Чунки унда республика ялпи ички маҳсулотининг учдан бир қисмига, озиқ-овқат маҳсулотларининг 95-97 фоизга яқини яратилмоқда. Давлат миқёсидаги жами валюта тушумининг яримидан ортиғи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилиш ҳисобига олинмоқда. Эндиликда қайта ишлаш саноатининг юксалиши, аҳоли сонининг ўсиши, ташқи бозор талабининг ўзгариши экологик талабларга жавоб берадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш жараёнлари янада ривожлантирилишини объектив равишда тақазо этмоқда. Шунинг учун ҳам тармоқни ривожлантириш ва самарадорлигини юксалтириш зарур.

Қишлоқ хўжалигини бозор иқтисодиёти қонунлари талаблари даражасида ривожлантириш учун тармоқда эркин фаолият кўрсатиш имкониятига эга бўлган турли хилдаги мулк ва мулкчилик шаклларининг, уларга асосланган тадбиркорлик турлари ва улар ўртасидаги эркин бозор муносабатларининг назарий, услубий асосларини теранлаштириш, такомиллаштириш, инвестицияларни кўпроқ жалб этиб, фан-техника ютуқларини, янги техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чекланган ер ва сув ресурсларидан, доимий ва ўзгарувчи капиталдан ҳамда меҳнат ресурсларидан қисқа ва узок муддатларда тўлиқ ва самарали фойдаланиш йўллари аниқ белгилаш, барча харажатларни тежаш, меҳнат унумдорлигини юксалтириш, ишчи-хизматчиларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш негизида фойда суммасини кўпайтириш йўллари асосланган ҳолда белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир. Бу масалаларнинг илмий ҳамда амалий асосларини яратишда, ривожлантиришда, уларни ишлаб чиқаришга жорий этишда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос, халқимизнинг миллий хусусиятларини эътиборга

олиш зарур.

Мамлакат деҳқончилиги суғоришга асосланганлиги учун катта миқдордаги сув ресурсларини талаб этади. Лекин бу талаб ички сув ресурслари билан атиги 60 фоизгагина қондирилмоқда. Бундай ҳол Амударё ҳамда Сирдарё хавзаларидан катта миқдордаги сув ресурсларини жалб этишни талаб этади. Ҳозирги даврда қишлоқ хўжалигида 42-46 млрд м³ сув ресурсларидан фойдаланилмоқда. Табиатда ер ва сув ресурслари чекланган, улар такрор ишлаб чиқарилмайдиган ресурслар ҳисобланади. Шунинг учун уларнинг ҳар бир гектаридан, М³дан тадбиркорлик билан фан-техника ютуқларини жорий этиб, йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланиш лозим.

Ижтимоий йўналтирилган барқарор, эркин бозор иқтисодиётига, кучли демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш мақсадида республиканинг барча соҳаларида, жумладан, қишлоқхўжалигида улкан ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ҳамда ижтимоий ислохотлар давлат раҳбарлигида босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Даставвал, қишлоқ хўжалигида эркин бозор иқтисодиёти муносабатларини мустақкам барпо этилишини, юритилишини таъминлаш қобилиятига эга бўлган ҳуқуқий асоси яратилиб, ривожлантирилмоқда. Бунга республика Олий Мажлиси ва Сенати томонидан қабул қилинган қонунлар, Президентнинг Фармонлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари яққол далил бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг:

-“Конституцияси”;

-“Мулк тўғрисида”ги;

-“Ижара тўғрисида”ги;

-“Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги;

-“Инвестициялар тўғрисида”ги;

-“Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги;

-“Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги;

-“Меҳнат кодекси”;

-“Ер кодекси”;

-“Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги;

-“Тадбиркорлик тўғрисида”ги;

-“қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкатлар) тўғрисида”ги;

-“Фермер хўжалиги тўғрисида”ги; янги таҳрирда:

-“қишлоқ хўжалик корхоналарини санация қилиш тўғрисида”ги қонунлари, Вазирлар Маҳкамасининг “2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “қишлоқ хўжалик маҳсулотлари контрактация шартномаларини тузиш ва бажариш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги

Фармонлари ва бошқалар, соҳани ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асосини яратади.

Яратилган ҳуқуқий асос негизида қишлоқ хўжалигида амалга оширилиши зарур бўлган ташкилий, иқтисодий ҳамда ижтимоий ислоҳотларнинг моҳияти ниҳоятда муҳим қуйидаги ҳолатларни шакллантиришга қаратилгандир:

-қишлоқ хўжалигини эркин бозор иқтисодиёти талаблари асосида бошқаришни барпо этиш, такомиллаштириш;

-мулкчиликнинг турли хилдаги шакллари бари барпо этиб, самаралисини ривожлантириш;

-қишлоқда бозор мулкӣ муносабатларини барпо этиш, ривожлантириш ва эркинлаштириш;

-тармоқда турлича мулкчиликка асосланган субъектларни барпо этиш, уларга эркин фаолият кўрсатиш учун зарур шароитлар яратиш;

-қишлоқда мулкдорлар синфини яратиш, уларнинг мулкӣ онгини юксалтириш;

-барча турдаги иқтисодий муносабатларни чуқурлаштириш ва эркинлаштириш;

-аҳолининг даромадининг ўсишини таъминлаш;

-қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш;

-тармоқда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришини таъминлаш;

-аҳолини, қайта ишлаш саноатини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашни юксалтириш, рағбатлантириш;

-аҳолини ижтимоий жиҳатдан таъминланганлигини яхшилаш ва бошқалар;

-ўтиш даврида уларни таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалигида ер, сув, мулк, ташкилий-таркибий, молия-кредит, солиқ, нарх, инвестиция ҳамда инновация ва бошқа ислоҳотлар ўзaro боғлиқ ҳолда амалга оширилмоқда.

Юқоридагилардан маълум бўлишича, республика фуқароларининг тайёр озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабининг тўлиқ қондирилиши бу муаммо ҳал этилишини таъминлашда қатнашувчи барча тармоқларга турли хилдаги ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаришдаги саноат тармоқлари, қишлоқ хўжалиги, унга хизмат кўрсатувчи, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаб, тайёр маҳсулот даражасига етказувчи ва уларни истеъмолчиларга етказиб берувчи барча тармоқларнинг техникавий, технологик, иқтисодий ҳамда ижтимоий боғланишини объектив ҳолда тақозо этади. Шунинг учун улар мақсадга мувофиқ равишда жойлаштирилиб, ихтисослаштирилиб, халқ хўжалиги миқёсида меҳнат тақсимоти амалга оширилишини таъминлашлари зарур. Юқорида таъкидланган тармоқлар ягона мақсад йўлида ўзарo боғланиши натижасида республика агросаноат мажмуаси шаклланади. Мамлакат агросаноат мажмуасининг асосий мақсади – аҳолини сифатли озиқ-овқат ва халқ истеъмоли товарлари билан талаб даражасида таъминлашдир. Бу муаммо

улкан сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, унинг талаб даражасида ҳал этилиши аҳоли турмуш даражасини юксалтиради, фаровон яшашини таъминлайди. Шунинг учун ҳам бу масалага Республика ҳукумати томонидан алоҳида эътибор берилмоқда, яъни агросаноат мажмуасига кирувчи барча тармоқларни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган чоратadbирлар ишлаб чиқилиб, ҳаётга босқичма-босқич жорий этилмоқда.

Республика агросаноат мажмуасида мақсадга эришиш қуйидаги асосий вазифалар ечилишини тақозо этади:

- агросаноат мажмуаси таркибидаги барча тармоқлар мақсадга мувофиқ ҳолда ташкилий, технологик, техникавий, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ўзаро узвий боғланишини таъминлаш;

- мажмуа таркибидаги корхоналарни барча омилларни эътиборга олган ҳолда мақсадга мувофиқ оқилона жойлаштириш;

- уларнинг ихтисослаштирилиши ва интеграциялашувини таъминлаш;

- самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш мақсадида барча корхоналарни замонавий техникалар билан жиҳозлаш, уларда илғор технологияларни жорий этиш;

- агросаноат мажмуаси таркибидаги корхоналар ихтиёридаги барча ресурслардан (табiiй, капитал, меҳнат) тadbиркорлик билан оқилона фойдаланиб, ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш, механизациялаш, электрлаштириш ва кимёлаштириш орқали доимий ва ўзгарувчан харажатларни камайтириб, экологик талабларга жавоб берадиган маҳсулотларни зарур миқдорда ишлаб чиқариш, уларни истеъмолчиларга етказиб бериб, кўпроқ фойда олишни таъминлаш;

- агросаноат мажмуаси таркибидаги корхоналар ўртасида улар маҳсулотларини ўзаро самарали айрибошлаши таъминланадиган нархларнинг мақсадга мувофиқ миқдорини маълум муддатларга белгилаш;

- мажмуада фаолият кўрсатаётган раҳбар, ишчи ва хизматчиларнинг малакаларини ошириш, улар меҳнатларининг миқдорига, пировард натижасига кўра рағбатлантирилишини ривожлантириш ва бошқалар.

Агросаноат мажмуаси мақсад ҳамда вазифаларидан келиб чиққан ҳолда унинг таркиби қуйидаги 4 та бўғиндан ташкил топиши мумкин:

1-бўғин – агросаноат мажмуаси таркибидаги корхоналар учун ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари. Улар таркибан қишлоқ хўжалик машинасозлик, тракторсозлик саноати; кимё саноати; нефть маҳсулотлари саноати, микробиология саноати; озик-овқат машинасозлик, станоксозлик саноати; қурилиш материаллари саноати ва бошқалардан ташкил топади. Уларнинг кўлами, айниқса, машинасозлик ва станоксозлик саноати тармоқларининг кўлами республикадаги барча омилларни эътиборга олган ҳолда чекланган.

Шу бўғиндаги тармоқларнинг асосий мақсади – агросаноат мажмуаси таркибидаги, хусусан, қишлоқ хўжалиги ва унга ирригация-мелиорация, техника таъминоти ва таъмирлаш, кимёлаштириш, зооветеринария, электрлаштириш хизматларини кўрсатувчи ҳамда қишлоқ хўжалик

маҳсулотларини қайта ишловчи пахта тозалаш саноати, дон маҳсулотлари, мева, сабзавот, узум саноати, гўшт-сут саноати, енгил ва озиқ-овқат саноати корхоналарини ва ниҳоят, тайёр маҳсулотларни етказиб беришда зарур бўлган ишлаб чиқариш воситалари (машина, трактор, станок, кимёвий воситалар, ёқилғилар, озуқа моддалари) билан таъминлашдир. Демак, биринчи бўғин таркибидаги тармоқлар ривожланишни таъминлайдиган моддий-техника базасини барпо этишга улкан ҳисса қўшади. Уларнинг моддий-техника базаси талаб даражасида шакллантирилиши натижасида ишлаб чиқариш жараёнлари автоматлаштирилиб, механизациялаштирилиб, электрлаштирилиб, жонли меҳнат сарфи қисқартирилиб, меҳнат унумдорлигининг юксалиши таъминланади. Улар шу тармоқлардаги меҳнат характерининг ўзгаришига таъсир этади, яъни оддий меҳнат индустрлашган меҳнатга айланиб боради. Бу соҳа тармоқларида минглаб корхона фаолият кўрсатиб, жами ички маҳсулотнинг 65-70 фоизи яратилмоқда.

2 – бўғин – агросаноат мажмуасининг асосий тармоғи ҳисобланган қишлоқ хўжалигидан ташкил топади. Унинг барча тармоқлари–ўсимликчилик ҳамда чорвачилик тармоқларида саноат тармоқлари учун хомашёлар (пахта хомашёси, бошоқли донлар, каноп, зиғир, қанд лавлаги, жун, тери, кунжут, узум), аҳоли истеъмоли учун эса гўшт, сут, сабзавот, полиз, мева маҳсулотлари етиштирилади.

Пахта хомашёсини етиштириш билан асосан йирик товар ишлаб чиқарувчи ҳисобланган жамоа, ширкат ва давлат хўжаликлари шуғулланмоқдалар. Чунки улар шу соҳага ихтисослашган. Уларда пахта хомашёсини етиштириш учун зарур бўлган тадбиркорлик билан бирга, барча турдаги зарур ишлаб чиқариш воситалари мавжуд. Бу ўринда эслатиб ўтиш керакки, пахта хомашёсини етиштириш билан фермер хўжаликлари ҳам шуғулланмоқдалар. Бироқ республикада етиштирилган пахта ялпи ҳосили салмоғида уларнинг ҳиссаси унчалик катта эмас.

Қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг асосий, яъни марказий тармоғи ҳисобланади. Унинг барқарор ривожланиши ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқарувчи, қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи, етиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи, сақловчи ҳамда истеъмолчиларга етказиб берувчи барча тармоқлар фаолиятига боғлиқ. Чунончи, улар қишлоқ хўжалик корхоналарини талаб этилган барча турдаги техникалар, кимёвий воситалар, ёқилғи-ёнилғи, қурилиш материаллари, станоклар билан ўз вақтида таъминлаб, мавжуд қишлоқ хўжалик техникаларини арзон ва сифатли таъмирлаб, тармоқнинг ривожланишини таъминлайдиган хизматларни кўрсатиб, унда етиштирилган маҳсулотларни йиғиб-териб, қайта ишлаб, истеъмолчиларга сифатли ҳолда етказиб берсалар, қишлоқ хўжалигининг ривожланишига катта ҳисса қўшган бўладилар. қишлоқ хўжалиги ривожланиши натижасида мажмуа таркибидаги тармоқларнинг ҳам юксалиши таъминланади. Масалан, тармоқнинг кўлами кенгайса, ишлаб чиқариш воситаларига бўлган талаб ортади. Бу талабни қондириш учун саноат тармоқлари интенсив фаолият кўрсатиш билан ҳажман кенгайишга ҳам эришишлари

лозим. Тармоқда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмининг барқарор равишда ўсиши уларни қайта ишловчи тармоқлар самарали фаолият кўрсатишини талаб этади. Демак, агросаноат мажмуаси таркибидаги барча тармоқлар қишлоқ хўжалиги билан бевосита боғлиқ. Шунинг учун республика қишлоқ хўжалигини мақсадга мувофиқ ташкил этиш ва замон талаби асосида бошқаришга алоҳида эътибор бериш лозим. Бу муаммони ҳал этишда тармоқнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиш зарур.

Унинг таркибида:

- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши;
- сув хўжалиги тармоқлари;
- ўрмон хўжалиги тармоқлари мужассамлашган.

Вазирликнинг мақсади ва фаолият кўрсатиш йўналишлари қилиб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қуйидагилар белгиланган:

- қишлоқ ва сув хўжалиги бўйича илм-фаннинг барча йўналишларини жаҳон андозаларига мослаштирган ҳолда ривожлантириш;
- фан-техника тараққиётини эътиборга олган ҳолда ягона фан-техника сиёсатини ва мониторингини амалга ошириш;
- селекция, уруғчилик ва наслчилик билан шуғулланадиган фанларни тартибга солиш ҳамда ривожлантириш;
- қишлоқ ва сув хўжалигида амалга оширилаётган аграр-иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнини тартибга солиш, унинг мониторингини амалга ошириш;
- деҳқончилик, чорвачилик тизимларини такомиллаштириш, ривожлантириш, уларнинг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган машиналар тизимини, технологияларни барпо этиш;
- эркин бозор талабини эътиборга олган ҳолда экинларни алмашлаб экиш сиёсатини амалга ошириш, уни таъминлайдиган даражада экинларни мақсадга мувофиқ жойлаштиришга эришиш ҳамда мониторингини бажариш;
- наслчиликни, уруғчиликни ташкил этиш;
- чорвачилик учун барча сервис хизматларини ташкил этиш, уларнинг амалга оширилишини таъминлаш;
- давлат сув кадастрини юритиш, сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш, сув хўжалиги объектларидан тўлиқ фойдаланиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга оид тадбирларни амалга ошириш;
- ўрмон хўжалигини ривожлантириш, ўрмонларни назорат қилиш ва улардан самарали фойдаланиш;
- тармоқ талабини қондирадиган кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, уларни оқилона, самарали рағбатлантириш ва бошқалар.

3-бўғин. У қишлоқ хўжалигини ташкил этиш ҳамда унинг ривожланишига хизмат кўрсатадиган тармоқлар, жумладан, экинларни, чорва ҳайвонларини сув билан таъминлайдиган, ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланишини таъмин этувчи чора-тадбирлар тизимини амалга оширадиган сув хўжалиги тармоғи; қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган барча техникаларга сервис хизмати кўрсатадиган тармоқ; тармоқда йирик бино-иншоотларни қурувчи, мавжудларини таъмирловчи тармоқ; тармоққа зооветеринария хизмати, шунингдек, ҳашаротларга, зараркурандаларга, бегона ўтларга қарши курашиш мақсадида кимёвий хизмат кўрсатадиган соҳаларни ўз ичига олади.

Қишлоқ хўжалигини ёқилги, ёнилғи ва ёғловчи материаллар ҳамда электроэнергия билан таъминлайдиган тармоқлар ҳам шу соҳа таркибига киради.

Юқорида таъкидланган тармоқлар қишлоқ хўжалигига барча турдаги ишларни, хизматларни ўз вақтида, сифатли кўрсатишлари натижасида турли хилдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга улкан ҳисса қўшадилар. Жумладан, улар техникаларни таъмирлаб, экинлар экиладиган майдонларни агротехник муддатларда сифатли ҳайдаб, экишга тайёрлаб, экиб, униб чиққан ўсимликларга ишлов бериб, етиштирилган ҳосилни белгиланган муддатларда сифатли йиғиб олиш натижасида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг миқдорини оширишга, уларнинг сифатини яхшилашга бевосита таъсир кўрсатадилар. Уларни оқилона ҳамда уддабуронлик билан сотиш натижасида эса қишлоқ хўжалик корхоналари фойда массасини кўпайтиришга эришишлари мумкин.

Бу тармоқлар юқори унумли техникалар ёрдамида барча турдаги иш ва хизматлар механизациялаштирилишини, автоматлаштирилишини, электрлаштирилишини ҳамда кимёлаштирилишини таъминлашга кўмаклашиб, жонли меҳнат сарфи камайтирилиши эвазига меҳнат унумдорлиги даражаси ошишига муайян ҳисса қўшадилар. Бу соҳадаги тармоқларнинг асосий мақсади – қишлоқ хўжалик корхоналарига барча турдаги хизматларни, ишларни муддатида, сифатли бажаришдир.

4-бўғин. Унга қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи, сақловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар, жумладан, пахта тозалаш, донни, канопни, қанд лавлагини, гўшт ва сутни, тамакини, сабзавот ва полиз маҳсулотларини, мева, узумни қайта ишлаш, енгил ва бошқа саноат тармоқлари; бозор талабини эътиборга олган ҳолда тайёр маҳсулотларни улгуржи ва чакана ҳолда етказиб берадиган савдо тармоқлари киради. Республика агросаноат мажмуаси таркибига кирувчи барча тармоқларни 1-чизмадан кўриш мумкин. Бундай туркумлаштириш маълум даражада шартли ҳам ҳисобланади. Ҳозирги даврда мамлакат агросаноат мажмуасига 2210 га яқин корхона киради. Буларга фермер хўжаликлари ҳам қўшилса, унда уларнинг умумий миқдори 85 мингдан ошади.

Республика агросаноат мажмуасини барқарор ривожлантиришда мамлакатда мавжуд бўлган иқтисодий ҳамда ижтимоий инфратузилмаларнинг ҳам аҳамияти, таъсири улкан. Улар агросаноат

мажмуаси таркибидаги барча тармоқларнинг ривожланишини таъминлаш мақсадида банк, суғурта, инвестиция, солиқ, лизинг, соғлиқни сақлаш, таълим-тарбия, маънавий, маданий, санат, коммунал хизматларни амалга оширадilar. Шунинг учун барча мажмуалар ўртасидаги муносабатлар ўзаро манфаатли ҳолда амалга оширилгани маъқул.

Агросаноат мажмуасининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда унинг ишлаб чиқариш жараёнида ўзаро узвий боғланган куйидаги босқичлар мавжуд:

- ◆ агросаноат мажмуаси таркибидаги тармоқлар учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариш;
- ◆ қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш;
- ◆ мажмуа такрор ишлаб чиқариш жараёнида ишлаб чиқариш, техникавий ва технологик хизматларни амалга ошириш;
- ◆ қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан озиқ-овқат ҳамда истеъмол товарлари ишлаб чиқариш;
- ◆ озиқ-овқат ҳамда халқ истеъмоли товарларини истеъмолчиларга етказиб бериш.

Масалани тўғри ва самарали ҳал этиш учун барча босқичлар ўртасидаги муносабатлар ҳамма турдаги қонунлар асосида самарали амалга оширилишини таъминлаш лозим. Бу муносабатларни уларнинг мазмун ҳамда шаклини эътиборга олган ҳолда куйидагича гуруҳлаштириш мумкин: ҳуқуқий, ташкилий, техникавий, технологик, иқтисодий ва ижтимоий.

2. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги

Мева-сабзавот экинлари дунёнинг ҳамма мамлакатларида етиштирилади. Ҳар бир кишининг йиллик сабзавот истеъмол қилиши 60 кг ни ташкил этиб, бу физиологик меъёрдан кўпчилик давлатларда 1,5-3 баравар камдир. Лекин Италия, Испания, Францияда бу меъёр 150-200 кг ни ташкил этади.

Республикамизда ҳар бир сабзавот экинларининг умумий ишлаб чиқаришдаги салмоғи ҳам ўзгармоқда. Ҳозирги пайтда умумий сабзавот экинлар майдонининг 35-38 фоизини помидор, 15-17 фоизини -карам, 18-20 фоизини пиёз ва саримсоқ, 4-6 фоизини - сабзи, 8-10 фоизини - бодринг, 2-3 фоизини - лавлаги, 9-10 фоизини - бошқа сабзавот экинлари, яъни редиска, бойимжон, қалампир, кабачка, патиссон, кўкатлар ва бошқалар эгаллайди.

Ўзбекистон шароитида мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаб чиқаришдан олинган асосий маҳсулотларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш халқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга. Мева-сабзавотчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларида нисбатан жуда катта ҳажмда меҳнат, ер-сув ва буюмлашган моддий ва интеллектуал ресурслардан кенг фойдаланилади. Тармоқдаги ресурслардан самарали фойдаланиш орқали халқимизнинг меҳнат қилиш ва яшаш шароитларини

тубдан яхшилаш имкониятини яратиш, бугунги куннинг асосий талабларидан биридир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш технологиясини сифати ва самарадорлигининг юқорилиги жиҳатидан жаҳонда ўзига хос нуфузга эга бўлган давлатлар (Нидерландия, Исроил ва ҳ.к.) билан ҳамкорлик мамлакатимиз қишлоқ аҳолисини иш билан бандлик даражасининг ортиши учун хизмат қилади. Ўзбекистон асрлар давомида яқин хориж қуруқ мева экспорт қилган. Ҳозирда эса мазкур соҳанинг экспорт имкониятларини янада кенгайтириш, соҳанинг ҳақиқий истеъмолчиларнинг дунё бозоридан излаб топиш имкониятлари юқоридир. Республикада Тошкент, Сурхондарё, вилоятларида консерва ва қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар кенг тарқалган.

Республика халқ хўжалигида, шунингдек, унинг муҳим бўғини бўлган агросаноат мажмуида аҳоли истеъмол талабига тўлиқ жавоб берадиган сабзавот маҳсулотларининг турли хиллари ва уларни бозор талаблари асосида дастлабки қайта ишлаш натижасида олинган юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, уларнинг сифатига путур етказмасдан истеъмолга етказиб бериш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришда таннарх турлича бўлиб, соҳа жуда кўплаб меҳнат ресурсларини ўзига жалб этади. Шу боис, қишлоқ аҳолиси моддий манфаатдорлигини ошириш ҳақида ўйлаганимизда, аввало, шундай соҳаларда рентабеллик, аҳоли олаётган даромадлар ва қолаверса меҳнат унумдорлиги қай ҳолатда ва уни қандай оширишимиз кераклиги ҳақида изланишлар олиб боришимиз мақсадга мувофиқдир. Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришда турли вақтларда таннарх турлича кийматга эга бўлади.

Маълумки, йил давомида халқимизни озиқ-овқатга саноатни хом-ашёга, чорвани ем хашакларга бўлган талабини янада тўлароқ қондириш ортиқчасини четга чиқариш Республикамиз бозор иқтисодиётини ҳозирги шароитда энг долзарб вазифаларидан биридир.

Бу вазифани мувоффақиятли ҳал этишнинг муҳим жабҳаларидан бири, бизнинг фикримизча мавжуд экин майдонларидан унумли фойдаланиб яна кўпроқ қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришдир. Олимларнинг ҳисоб-китобларига кўра ҳозир ер салоҳиятидан 2-2,5 марта кам фойдаланаяпмиз. Мақсадимиз экин майдонларидан самарали фойдаланиш экан, бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки бизнинг олимларимиз ҳам бу соҳада қараб турганлари йўқ. Масалан, олимлар тажриба далаларида экин майдонларининг қисқармаган ҳолда қўшимча экинлардан мўлжалланган ҳосил олиш мумкинлигини исботлайдилар. Ана шу каби келтирган далиллардан фойдаланиб биз ўз олдимизга қишлоқ хўжалик экин майдонларини, жумладан сабзавот экин майдонларининг оптимал структура-сини аниқлашимиз мақсад қилиб қўйдик.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг миқёсли иқтисодий ўзгаришлар бошқа соҳалардаги каби қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳам халқимизни талабини тўла қондирадиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уни самарадорлигини ошириш борасида ҳам сезиларли даражага эга бўлмоқда.

Бу эса ўз навбатида табиий ресурслардан жумладан ер ресурсларидан олинган ва сақлаш фойдаланиш масалаларини ҳам олдинга сурмоқда. Бунда ер фондидан фойдаланишни яхшилашни, илмий асосланган аниқ чора-тадбирларини тизимини ишлаб чиқиш ва қўллаш мумкиндир. Маълумки, республикамизда суғорилиб деҳқончилик қилинадиган ерлар умумий ер фондининг кам қисмини ташкил этади. Бу заминда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 90 фоиздан ортироғи етиштирилмоқда.

Экин майдонларидан унумли фойдаланиш ишларини янада такомиллаштириш қишлоқ хўжалигида ислохатларни янада чуқирлаштириш борасидаги энг муҳим йўналишлар ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари эълон қилинган.

Келтирганларга асосланиб айтиш мумкунки бугунги бозор иқтисодиёти шароитидан максимал ўсимликчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда юқори самарадорликга эришиш учун нафақат ер ресурсларида балки бошқа муҳим ресурслар ҳисобланган минерал ўғитлар, ёқилғи мойлаш материаллари, озуқалардан ҳам оптимал фойдаланишни тақазо этади.

Шундай экан бу борадаги ишларни илмий-асослашга, қолаверса иқтисодий-математик усуллар ва моделлардан ҳамда компьютарлардан фойдаланган ҳолда ҳал этиш бугунги кунинг асосий ва муҳим вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади деб айтиш мумкин.

Бозор иқтисодиёти шароитида деҳқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва уни самарадорлиги экин майдонларини таркибини такомиллаштириш аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш, аҳолини озиқ – овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондиришда асосий иқтисодий омил бўлиб ҳисобланади ҳамда саноатни хомашёга, чорвачиликни ем-хашакка бўлган талабини тўлиқ қондиришдан заруриятни таъминлаш учун ҳам хизмат қилади.

Ердан унумли фойдаланишни таъминлашнинг муҳим воситаси илмий жихатдан асосланган қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш таркибини оптималлаштириш муаммоларини ҳал этиб, ишлаб чиқаришга қўллаш билан экин майдонларининг таркибини ихтисосликка мос келадиган қилиб тўғри белгилаш ва уни изчиллик билан мукамаллаштириб бориш, иқтисодий жихатлари фойдасиз ва кам ҳосилли майдонларга тегишли тиббий-иқтисодий ҳудудларда энг катта самара берадиган юқори ҳосилли ва жуда қимматли экинлар билан алмаштириб бориш зарурлиги келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил январ ойидаги мева-сабзавотчилик ва сабзавотчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги фармонида мамлакатда мева-сабзавот маҳсулоти ва сабзавот етиштириш ва уни комплекс қайта ишлашни ривожлантириш, унинг самарадорлиги ва сифатини янада ошириш, шунингдек зарур экспорт базасини яратишнинг энг муҳим шартлари, Қорақопоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва туманлар ҳокимликлари, "Ўзмевасабзавотсабзавотсаноат-холдинг" ХК,

хўжалик юритувчи субъектлар агросаноат фирмаларини шакллантириш ва фаолия-тини ташкил қилишда асосий тамойиллар белгилаб берилган.

Жўраев.Ф.Ж. ва бошқаларнинг фермер хўжалиklarининг айрим ташқи иқтисодий хўжалик юритиш механизмларидан фойдаланишдаги муаммо ва ечимлар мақсадида фермер хўжалиklarини барқарор ривожлантириш даврига қараганлиги, улар ўз фаолиятларини хўжалик юритишнинг бозор иқтисодиёти талабларига мос келадиган тамойиллар асосида ривожлан-тириш, моддий ва мулкый жавобгарлик, тадбиркорлик ташаббускорлик рақобат жараёнида ҳаракат қилиш кабилар ёрдамида ташкил этилганлигини асослаб берган. Уларга барқарор ривожланиши учун барча ташкилий иқтисодий ва ҳуқуқий асослар яратилганлигидан, иқтисодий ва ҳуқуқий асослар яратилганлигидан келиб чиқиб ва муҳим ҳаракат фермер хўжа-ликлари фаолиятида айрим хато ва камчиликлар мавжудлиги, шартномаларга риоя қилмас унинг ҳолатлари, иқтисодий ва ҳуқуқий билмларини етишмаслиги ва шу каби салбий ҳолатларни батамом тугатишнинг илмий асослашган йўллари мисоллар ёрдамида чуқур таҳлил этиб берилган. Шу билан қўплаб таклифлар ҳам келтирилганки улар фермер хўжалиklarида ички хўжалик юритишнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш уларда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имконият яратиб беради.

А. Исмоилов, О.Муртазаевни “Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти” дарслигида қишлоқ хўжалиги иқтисодиётининг самарадорлигини ошириш, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш билан боғлиқ бўлиб, қишлоқ аҳолисининг турмуш шароитини яхшилаш, ижтимоий ҳимояни кучайтириш муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиётининг умумий масалалари товар, пул маҳсулотлари мулкчиликнинг ташкил топиш хусусиятлари, ресурслар ва потенциаллари, уларни баҳолаш ва оқилона фойдаланиш, шунингдек, деҳқончилик ва чорвачик тармоқлари иқтисодиётининг долзарб муаммоларини ўрганиш хусусиятлари ушбу дарсликда кенг ёритилган.

Қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз халқ хўжалигининг энг муҳим тармоғи, унинг серқирра фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш учун маълум миқдорда моддий, пул ҳамда меҳнат сарф-харажатлари амалга оширилади. Уларнинг мамлакат миқёсидаги миқдори жами ижтимоий харажатлар деб аталади. Ижтимоий харажатлар ижтимоий маҳсулот қиймати билан тенгдир. Уларнинг таркиби қуйидагилардан ташкил топади:

1. Ишлаб чиқариш воситаларида буюмлашган харажатлар.
2. Жонли меҳнат харажатлари.
3. Буюмлашган ва жонли меҳнат уйғунлашиши натижасида жамият учун қўшимча қиймат яратилади..

Ижтимоий харажатлар, яъни ялпи ижтимоий маҳсулот қийматининг умумий кўриниши қуйидагича:

$$C + V + m$$

Мамлакатнинг жами ижтимоий харажатлари—давлат ҳамда тармоқлар, корхона ва ташкилотлар миқёсидаги барча харажатларнинг йиғиндисидир.

Тармоқнинг ижтимоий харажатлари—индивидуал корхоналарнинг, ташкилотларнинг харажатлари йиғиндисидир. Шундай тармоқлардан энг муҳими, қишлоқ хўжалигидир. қишлоқ хўжалик корхоналари турли хилдаги талабларни қондириш мақсадида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, хизматларни бажариш учун моддий, пул ва меҳнат харажатларини амалга оширадилар. Юқорида қайд этганимиздек, корхона миқёсидаги моддий ва буюмлашган харажатлар C ҳарфи билан, меҳнат харажатлари, иш ҳақи шаклида бўлиб, V ҳарфи билан белгиланади. Корхоналар харажатларининг умумий кўриниши куйидагича: $C + V$. Бу умумий харажат ҳисобланади.

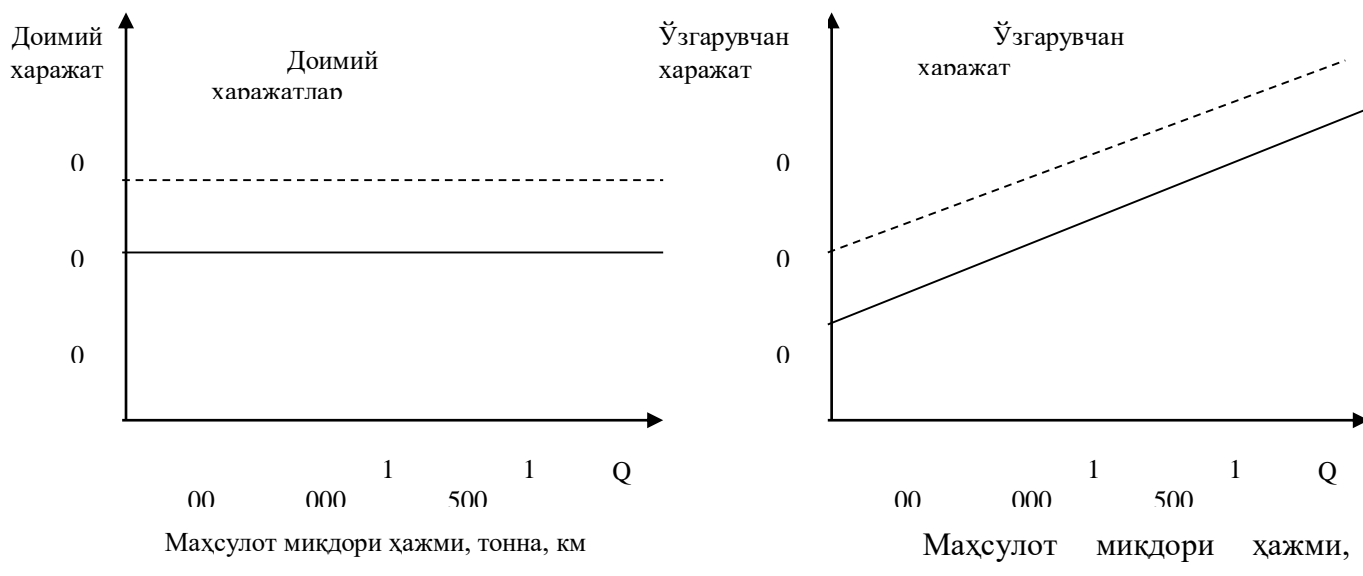
қишлоқ хўжалик корхоналари турли хилдаги маҳсулотларни етиштириш, хизмат ва ишларни бажариш учун моддий ва буюмлашган куйидаги харажатларни амалга оширадилар: уруғлик, кўчат, минерал, маҳаллий ўғитлар, кимёвий воситалар, ёқилғи, ёғловчи материаллар, озуқа ва ем-хашаклар, асосий воситаларнинг эскириш қиймати, ишчи хизматчиларнинг меҳнатларига тўланган ҳақлар, солиқлар, кредитлар учун тўловлар, маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар, кам қийматли, тез эскирувчан материаллар ва бошқалар.

Бозор иқтисодиёти шароитида тармоқда амалга ошириладиган харажатларнинг янги тартиби 1995 йил 1 январдан бошлаб жорий этилган. У «Маҳсулот ишлаб чиқариш (иш, хизмат) ва сотиш таннархларига кўшиладиган харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги низом»да (Тошкент, 1999 й.) ўз ифожасини топган. Ҳозирги даврда қишлоқ хўжалигида амалга ошириладиган харажатлар ўзгарувчан ҳамда доимий харажатлардан ташкил топади. Улар ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ҳажми, иш миқдорининг ўзгариши билан узвий боғланган бўлади. Доимий харажатлар ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши билан боғлиқ эмас. Маҳсулот ҳажми кўпайиши ёки камайиши билан доимий харажатлар қиймати ўзгармайди. Масалан, ер учун айрим асосий воситаларга тўланадиган ижара ҳақи, айрим асосий воситаларнинг эскириш суммаси (амортизация суммаси) тўловлари ва бошқалар доимий харажатлар таркибига киради. Ўзгарувчан харажатлар ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши билан бевосита боғлиқдир. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар миқдорининг кўпайиши ўзгарувчан харажатлар кўпроқ сарфланишини тақозо этади. Уларга уруғликлар, кўчатлар, минерал ва маҳаллий ўғитлар, озуқалар, ем-хашак, меҳнатга тўланадиган иш ҳақи, электроэнергия харажатлари ва бошқа харажатлар киради.

Доимий ва ўзгарувчан харажатларнинг ўзгариши янги техникаларни, самарали технологияларни жорий этиш, сермахсул чорва ҳайвонларини яратиш, шакллантириш ҳамда илғор тажрибаларни амалга ошириш билан бевосита боғлиқ.

1-Диаграмма

Доимий ва ўзгарувчан харажатларнинг ҳаракати

Қишлоқ хўжалигида моддий маблағ ва меҳнат сарфларини амалга оширишда уларнинг ўриндошлигини ҳамда ҳар бир сарфланаётган қўшимча харажатни тежаш, қолаверса, ортиқча сарф-харажатлар қилмасликни талаб этади. Хўжаликларда амалга ошириладиган харажатлар маълум мақсадни ҳал этишга қаратилган. Шундан келиб чиққан ҳолда улар қуйидагича гуруҳлаштирилган:

1. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар:

- а) бевосита ва билвосита моддий харажатлар;
- б) бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари (иш ҳақи);
- в) бошқа бевосита ва билвосита харажатлар

2. Ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ асосий фаолиятдан олинган фойдада ҳисобга олинмайдиган ҳамда давр харажатларига киритиладиган харажатлар:

- а) маҳсулотни сотиш билан боғлиқ харажатлар;
- б) корxonани бошқариш харажатлари (маъмурий сарф-харажатлар);
- в) бошқа операцион харажатлар ва зарарлар.

3. Хўжалик юритувчи субъектнинг умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий фаолияти бўйича ҳисобга олинмайдиган харажатлар.

4. Фавқулодда зарарлар, даромад (фойда)дан олинмайдиган солиқ тўлангунга қадар фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинмади.

Қишлоқ хўжалигида сарфланаётган харажатларни имконият доирасида тежашга ҳаракат қилиш зарур. Бунинг учун фан, техника ютуқларини, янги технологияларни, илғор тажрибаларни имконият

доирасида ишлаб чиқаришга татбиқ этиш лозим. Харажатларнинг тежалиши бошқа ишлар бажарилишини ҳамда олинадиган фойда суммаси ошишини таъминлайди. Натижада хўжаликнинг рентабеллик даражаси ортади. Фойда суммасининг ошиши хўжаликни кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш асосида ривожлантириш учун имконият яратади.

Шунинг учун ҳам бу масалага республикамиз ҳукумати, хўжаликларнинг барча ходимлари доимо катта эътибор бермоқдалар. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштириш, иш ва хизматларни бажариш учун қилинаётган барча харажатлар иқтисодий мазмунга, мақсадга, ҳисобот объектига ҳамда шаклланиш манбаларига кўра, қуйидаги элементларга ва моддаларга гуруҳлаштирилган:

- маҳсулот етиштириш, ишларни, хизматларни бажариш билан боғлиқ харажатлар;
- давр харажатлари;
- молиявий фаолият билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- фавқулодда қилинадиган харажатлар(фойда, зарарлар).

Иқтисодий моҳиятига кўра, бир хил харажатлар харажат элементларини, бир нечта харажат элементлари харажат моддаларини ташкил этади. Демак, харажат моддалари харажат элементларига нисбатан кенгрокдир. Амалга оширилаётган ва оширилиши лозим бўлган харажатларни иқтисодий элементлар бўйича гуруҳлаштириш натижасида меҳнат харажатлари учун берилган иш ҳақини ва унинг таркибини, сарфланган моддий (материал) харажат, турли мақсадларга сарфланган пул харажатлари (объектлари бўйича) суммасини аниқлаб, уларни чуқур таҳлил қилиш имконияти яратилади.

Сарфланаётган харажатларни таҳлил этиш жараёнида уларнинг қанчаси маҳсулот етиштиришга оид технологик жараёнлар бўйича сарфланганлигига ҳам алоҳида эътибор берилади. Бундан мақсад – фан-техника, технология янгиликларини ишлаб чиқаришнинг у ёки бу жараёнига татбиқ этиш натижасида харажатларни тежаш имкониятини аниқлашдир. Шунинг учун ҳам харажатларни маҳсулот етиштириш технологик жараёнлари бўйича ҳам туркумлаштириш мумкин.

Қишлоқ хўжалигида харажат маҳсулот етиштириш жараёнида бевосита ҳамда билвосита сарфланадиган харажатларга ҳам туркумлаштирилади. Бевосита (тўғри) харажатлар маҳсулотларни етиштиришда бевосита қатнашади ва улар маҳсулот ҳажмига, сифатига тўғри таъсир кўрсатмайди.

қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда (ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатишда) бевосита қатнашадиган харажатларга қуйидагилар киритилмоқда:

1. Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар таркиби.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар, улар иқтисодий мазмунига кўра, қуйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилади:

- ишлаб чиқариш моддий харажатлари (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғурта ажратмалари;
- асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий харажатлар

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий харажатларга қуйидагилар тегишли:

◆ ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг асосини ташкил этиб, унинг таркибига кирадиган ёки маҳсулот тайёрлашда (ишларни бажаришда, хизматларни кўрсатишда) зарур таркибий қисм ҳисобланган, четдан сотиб олиннадиган хомашё ва материаллар;

◆ нормал технология жараёнини таъминлаш ва маҳсулотларни ўраш учун маҳсулот (ишлар, хизматлар) ёки бошқа ишлаб чиқариш эҳтиёжларига сарфланадиган (асбоб-ускуналар, бинолар, иншоотлар ва бошқа асосий воситалар синовини ўтказиш, назорат қилиш, сақлаш, тузатиш ва улардан фойдаланиш) учун ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган, харид қилинадиган материаллар, шунингдек, асбоб-ускуналарни тузатиш учун эҳтиёт қисмлар, инструментар, мосламалар, инвентар, приборлар лаборатория асбоб-ускуналари ва асосий фондларга кирмайдиган бошқа меҳнат воситаларининг эскириши, махсус кийим-бош ва арзонбаҳоли бошқа ашёларнинг эскириши;

◆ сотиб олиннадиган, келгусида ушбу хўжалик юритувчи субъектларида монтаж қилинадиган ёки қўшимча ишлов бериладиган бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;

◆ ташқи юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг ички таркибий бўлинмалари томонидан бажариладиган, фаолиятнинг асосий турига тегишли бўлмаган, ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ишлар ва хизматлар.

3. Ердан, сувдан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни аниқлаш тартиби

Ер, сув қишлоқ хўжалигининг энг асосий ишлаб чиқариш воситалари экан, улардан қандай фойдаланилганини билиш зарур. Бунинг учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин:

а) **Умумий ер фондидан фойдаланиш коэффициенти (фоизи).** Унинг даражасини аниқлаш учун қишлоқ хўжалигида ҳақиқатда фойдаланилган ер майдонини фойдаланиш мумкин бўлган ер майдонига тақсимлаш лозим. Буни қуйидаги тенглик ёрдамида аниқлаш мумкин:

ЕФК қ $\frac{\Phi E}{\Phi ME}$; ёки $\frac{\Phi E}{\Phi ME} \times 100$:

Бунда: ЕФК–умумий ер фондидан фойдаланиш коэффициенти, (фоизи);
ΦE–қишлоқ хўжалигида фойдаланилган ер майдони, га;
ΦME – фойдаланилиши мумкин бўлган ер майдони, га.

Бу кўрсаткич коэффициентда ёки фоизда аниқланиши мумкин. Уни аниқлаш натижасида ердан фойдаланишнинг тўлиқлик даражаси аниқланади. Уни ҳақиқий даражаси, яъни коэффициенти 1 дан ёки 100 фоиздан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Бу кўрсаткични аниқлаш натижасида тармоқда (хўжалиқда) қанча ердан фойдаланилган ва қанчасидан фойдаланилмаганлиги билинади. Шундан сўнг бундай ҳолнинг сабаблари аниқланиб, уларни бартараф этиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

б) Сувдан фойдаланиш коэффициенти. У ҳақиқатда суғорилган майдонни шу сув билан суғорилиши мумкин бўлган майдонга тақсимлаш натижасида аниқланади. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

СФКк $\frac{CM}{CMM}$; ёки $\frac{CM}{CMM} \times 100$;

Бунда: СФК-сувдан фойдаланиш коэффициенти ёки фоизи;
CM-ҳақиқатда суғорилган майдон, га;

CMM-суғорилиши мумкин бўлган майдони,га.

Буни аниқлаш натижасида сувдан фойдаланиш даражаси белгиланади. Бу кўрсаткични аниқлашда экинларга сув бериш меъёрига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки унга риоя қилинса, албатта, сувдан фойдаланиш даражаси юқори бўлади. Демак, унинг даражаси, яъни коэффициенти 1 дан ёки 100 фоиздан юқори бўлмаслиги лозим. Агарда юқори бўлса, унда экин майдонлари сифатли суғорилган бўлмайди.

в) Фойдаланиш мумкин бўлган ерлардан бир йилда неча марта фойдаланилганлик даражаси. Уни аниқлаш учун ҳақиқатда уруғ, чигит экилган майдонни мавжуд экин экилган ер майдонига тақсимланади. Бунда қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

ЕФСк $\frac{УЭМ}{ФМ}$

Бунда: ЕФС-ердан фойдаланиш сони, яъни 1 га майдондан неча марта фойдаланилганлик сони;

УЭМ- бир йил мобайнида уруғ, чигит экилган майдон, га;

ФМ- фойдаланилган ер майдони, га;

Бу кўрсаткич ёрдамида бир майдонга неча марта экин экиб, фойдаланилганлик даражаси, яъни сони аниқланади. Демак, унинг сони бирдан кўп бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун мавжуд бўлган ерлардан бир неча марта экин экиб, ҳосил олишга интилиш лозим.

г) Ер (экин) майдонларининг маҳсулдорлиги, ҳосилдорлиги. Бу

кўрсаткич асосан экин турлари ҳамда умумий майдон бўйича, натурал ҳамда қиймат кўринишларида аниқланади, яъни улар 1 гектар фойдаланилган майдондан қандай маҳсулотларни қанча миқдорда (кг, ц, тонна) ҳамда неча сўмлик маҳсулот ёки фойда олинганлиги аниқланади. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$\text{ЭХк} \frac{ЯХ}{ЭМ};$$

Бунда: ЭХ- 1 га экин майдонидан олинган ҳосил миқдори, ц;

ЯХ- экин экилган майдондан олинган ялпи ҳосил миқдори, ц. ёки тоннада;

ЭМ- экин экилган ҳақиқий майдон, га.

Бу кўрсаткич ёрдамида 1 гектар экин экилган майдондан қанча миқдорда ҳосил олинганлиги экин турлари бўйича алоҳида-алоҳида аниқланади. Унинг миқдори қанча кўп бўлса шунча яхши. Бу кўрсаткич у ёки бу экин экилган майдоннинг маҳсулдорлигини исботлайди. Жами экин майдонлари маҳсулдорлигини аниқлаш учун кўрсаткични қуйидаги қиймат кўрсаткичларида аниқлаш, бунинг учун ҳар бир экиннинг ялпи ҳосили қийматини аниқлаб олиш лозим. Сўнгра уларнинг йиғиндисини аниқлаш керак.

$$\text{ЕМ к} \frac{ЯМК}{ЭМ} : \frac{ЯДК}{ЭМ} : \frac{СФ}{ЭМ}$$

Бунда: ЕМ- фойдаланилган ерларнинг маҳсулдорлиги. Яъни, бир гектар экин экилган ёки яйлов, пичанзор майдондан неча сўмлик ялпи маҳсулот, ялпи даромад ҳамда соф фойда олинганлиги аниқланади;

ЯМК- олинган ялпи маҳсулот қиймати, сўмда;

ЭМ- экинлар экилган майдон, га;

ЯДК- олинган ялпи даромад суммаси;

СФ- олинган соф фойда суммаси.

д) **Сувдан фойдаланиш самарадорлиги.** Бу кўрсаткич ёрдамида ҳар бир метр куб сув эвазига олинган ялпи маҳсулот миқдори, қиймат, даромад ва соф фойда суммаси қуйидаги тенглик ёрдамида аниқланади:

$$\text{СФСк} \frac{ЯХ}{ФСМ} : \frac{ЯМК}{ФСМ} : \frac{ЯДК}{ФСМ} : \frac{СФ}{ФСМ}$$

Бунда: СФС-сувдан фойдаланиш самарадорлиги;

ФСМ-фойдаланилган сув миқдори. Бу натура ҳамда қиймат кўринишида аниқланади. Бунда 1 м³ сувдан фойдаланиш натижасида қанча миқдорда пахта, ғалла ва бошқа маҳсулотлар етиштирилганлиги ҳамда неча сўмлик ялпи маҳсулот ва ялпи даромад, соф фойда олинганлиги аниқланади.

е) **Суғориш системаси (тизими)дан фойдаланиш коэффиценти.** Унинг даражасини аниқлаш учун шу тизимнинг охирида экинларни суғориш мақсадида берилган сув миқдорини шу тизим бошида олинган сув миқдорига тақсимлаш зарур. Бунда қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$\text{СТФКк} \frac{\text{СТОЭБС}}{\text{СТБОСМ}};$$

Бунда: СТФК – суғориш системаси (тизим)дан фойдаланиш коэффициенти;

СТОЭБС – суғориш тизимининг охирида экинларга берилган сув миқдори;

СТБОСМ – суғориш тизимининг бошида олинган сув миқдори.

Бу кўрсаткич даражаси ёки коэффициенти 1 га интилиши керак. Чунки суғориш системасининг бошида олинган сув экин майдонларига тўлиқ етказилиши лозим. Агар унинг даражаси паст бўлса, демак, сувнинг маълум миқдори тизим давомида ёки парланган ёки тупроққа сизиб кетган ёки оқиб кетган бўлиши мумкин. Бу кўрсаткич системанинг ҳолатини ҳам исботлайди.

Ер-сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини юксалтириш учун ер-сув муносабатларини такомиллаштириш, чуқурлаштириш, яъни либераллаштириш масалаларини ҳал этишни тезлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун ер ва сувнинг баҳоларини ва улардан фойдалаганлик учун тўланадиган ҳақларни, солиқлар миқдорини реалроқ аниқлаш лозим. Бунда бозор иқтисоди қонунлари талабларига асосланиш, шунингдек, ер ва сув ресурсларининг чекланганлиги, такрор ишлаб чиқарилмаслиги, ҳолати, сифати, истеъмолчиларга узоқ-яқинлиги, ишлаб чиқариш воситалари ҳамда инфратузилмалар билан таъминланганлиги, олинаётган маҳсулот, фойда суммаси каби индикаторларни ҳам эътиборга олиш зарур.

Ерлардан, сувлардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун:

- ер-сув ислоҳотларини қонунлар асосида яхши ўтказиш, уларни фойдаланувчиларга бериш, сотиш;

- захланиб, шўрланган ерларда ирригация ва мелиорация тадбирларини вақтида сифатли амалга ошириш;

- янги, самарали техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;

- илмий ва амалий жиҳатдан асосланган алмашлаб экишни тиклаш;

- экологияга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда кимёвий воситалардан оқилона фойдаланиш;

- селекция, уруғчиликни, агротехник тадбирларни сифатли амалга ошириш;

- ишчи ва хизматчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш;

- ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш ва эркинлаштириш лозим.

Суғориладиган ерларнинг қийматини аниқлаш учун:

- барча суғориладиган майдонларнинг тупроқлари турлари бўйича, уларнинг барча хусусиятларини, ҳолатини эътиборга олган ҳолда бонитировка қилиниб, бонитет балли ишлаб чиқилди. Барча хусусиятлари

бўйича энг унумдор, яхши тупроқ 100 балл қилиб белгиланган. Айрим хусусиятларини (шўрланганлик, тошлоқ, эрозия...) эътиборга олган ҳолда тупроқнинг банитет балли пасайиб боради; бу ҳол тупроқнинг табиий унумдорлигини ифодалайди;

- табиий унумдорликка асосланган ҳолда иқтисодий омиллар (инвестицияларни амалга ошириш натижасида меҳнат маблағ, техника...) таъсирида етиштирилиши мумкин бўлган маҳсулотнинг меъёри аниқланган. Барча омиллардан оқилона фойдаланиш натижасида 1 балл 40 кг. пахта хомашёсини етиштириш қобилиятига эга эканлиги ҳисоб-китоблар асосида аниқланган. Демак, маҳсулот етиштириш билан боғлиқ бўлган барча омиллар меъёр доирасида бўлса, у тупроқнинг 1 балли 40 кг. пахта етиштириш имкониятига эга экан.

- қишлоқ хўжалигининг жойлашишини, ихтисослашишини эътиборга олган ҳолда 1га-га, 1 ц-га сарфланиши мумкин бўлган харажатлар меъёри ишлаб чиқилган;

- тупроқнинг иқтисодий унумдорлигига асосланган ҳолда ишлаб чиқарилиши лозим бўлган маҳсулотларнинг миқдори, уларни сотиш каналлари бўйича ўртача сотиш баҳоларини эътиборга олган ҳолда меъёрий ялпи маҳсулот қийматини аниқлаш тартиби кўрсатилган.

- юқоридагиларга асосланган ҳолда ҳар бир гектар суғориладиган майдондан олиниши мумкин бўлган соф фойда миқдорини аниқлаш тартиби ҳам кўрсатилган. Шуларга асосланган ҳолда 1 гектар суғориладиган ернинг баҳосини (қийматини) ушбу формула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$E_{\text{кк}} \frac{C_{\text{ФМК}}}{C_{\text{ф}}}$$

Бунда: $E_{\text{к}}$ - 1 га ернинг қиймати (сўмда);
 $C_{\text{ФМ}}$ - олинадиган соф фойда меъёри (сўмда);
 K - ерларнинг ҳолатларини ифодаловчи коэффициент;
 $C_{\text{ф}}$ - банк ссуда капиталининг йиллик фоизи (фоизда).

Шу формуладан фойдаланган ҳолда хўжаликнинг 80 баллга эга бўлган 1 гектар ери баҳосини аниқлаш керак бўлса, шу бир гектар ердан олиниши мумкин бўлган ялпи маҳсулот қийматидан меъёрий харажатлар суммасини айириб, олиниши мумкин бўлган соф фойда суммаси аниқланади. Бу майдон кам шўрланган, ундан 25 центнер пахта ҳосили олиш мумкин, дейлик. Агарда ҳар бир тонна пахта 2002 йил харид баҳоларида 104,6 минг сўмга сотилса, унда 267,5 минг сўмлик ($2,5 \times 104,6$) ялпи маҳсулот олиш мумкин. Ҳар бир тонна пахта хомашёсини етиштириш учун 90,0 минг сўм харажат қилинадиган бўлса, шу майдондан ($2,5 \times (104,6 - 90,0)$) = 36,5 минг сўмлик соф фойда олиш мумкин. Банк ссуда капиталининг йиллик фоизи 30 фоиз бўлса, 1 га ернинг қиймати:

$$E_{\text{кк}} \frac{36,5 \times 0,85}{30,0} \cdot 100 \text{қ} 103,41 \text{ минг сўмга тенг бўлар экан.}$$

Агарда шу майдон ҳар томомлама яхши бўлса ($\kappa=1.2$), унда унинг қиймати ($[(36,5 \times 1,2) : 300] \times 100$) қ146 минг сўмга тенг бўлади. Ер майдони кам

шўрланганлиги учун унинг қиймати 42,6(146,0-103,4)минг сўмга арзонроқ экан.

Лекин ер ресурсларининг чекланганлиги ва уларга нисбатан бозор талаби оша бориши натижасида уларнинг қиймати янада юқори бўлиши мумкин. Шундай тартибдан фойдаланган ҳолда ширкат хўжаликларининг суғориладиган ерлари қиймати аниқланиб, улар хўжаликнинг «пай фонди» таркибига кўшилмоқда.

Лекин келажакда иқтисодий эркинлаштириш жараёнида ерларнинг қийматини аниқлаш тартибини такомиллаштириш лозим. Бунда ер рентасига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Чунки давлат мулкнинг эгаси сифатида мутлақ ер рентасини олиши, дифференциал ренталар эса ер эгаси билан ундан фойдаланувчилар ўртасида тақсимланиши лозим. Шу билан биргаликда бозор шароитида ерга бўлган талабни ҳам эътиборга олиш зарур.

Давлат ер кадастрини юритиш топография – геодезия, картография, тупроқ, агрохимё, геоботаника жиҳатидан ва бошқа йўналишда текшириш ва изланишлар олиб бориш, ерларни ҳисобга олиш ва уларга баҳо бериш, ер эгаларининг, ердан фойдаланувчиларнинг, ижарачиларнинг ҳамда мулкдорларнинг ер участкаларига бўлган ҳуқуқларини рўйхатга олиш билан таъминланади. Ер мониторинги ва давлат ер кадастри «Ер кадастри» қонуни асосида амалга оширилади.

Давлат мулкни уни тасарруфидан чиқариш натижасида акционерлик, пайчилик мулкларига биргаликда эгалик қилиб, ишлаб чиқаришни ташкил этувчилар тадбиркорлардир. Улар бозор иқтисодиётига хос бўлган, аввал бизда мавжуд бўлмаган янги масалаларни, муносабатларни мукамал билишлари лозим. Даставвал улар мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тартибини яхши билишлари зарур. Шунинг билан биргаликда акциялар, уларнинг турларини, мазмунини қандай қилиб акциядорларга берилишини, сотилишини ҳамда дивидентларини аниқлашни билишлари лозим. Пайларни аниқлашни, уларни пайчиларига етказишни шу билан боғлиқ бўлган муносабатларни амалга ошириш қобилиятларига эга бўлишлари зарур. Ҳозирги даврда ташкил этилаётган акциядорлик, пайчилик, мулкчиликка асосланган хўжаликларнинг ҳар бир мутахассиси юқоридаги масалаларни бажара олиш имкониятларига эга эмаслар. Бу масалаларни муваффақиятли ҳал этиш учун шу тадбиркорларнинг билимларини ошириш ишларини ташкил этиш лозим. Шу билан биргаликда мулкчилик шаклларини ташкил этишни таъминлайдиган қўлланмаларни ишлаб чиқиб, уларни амалиётда синаб, тадбиркорларга етказиш зарур.

1. қишлоқ хўжалигида сушт суръатлар билан қўшма мулкчиликка асосланган тадбиркорлик корхоналари ташкил этилмоқда. Улардаги раҳбар тадбиркорлар ташқи иқтисодий муносабатлар амалга оширилишининг контрактларини, инвестиция сиёсатини, тартибини, маҳсулотларнинг даромадларини ўзаро тақсимлаш билан боғлиқ бўлган масалаларни билишлари зарур. Улар ички ҳамда ташқи бозорнинг ҳолатини,

маълумотлар, рекламалар ҳамда бошқариш санъатини ҳам эгаллашлари керак. Бу тоифадаги тадбиркорлар аввалгиларига нисбатан анча малакали, билимдон, уддабурон бўлишлари лозим.

Юқорида таъкидланганлардан кўриниб турибдики, республикамиз қишлоқ хўжалигида тадбиркорликнинг турли шакллари ташкил топмоқда. Улар қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга ижобий ҳисса қўшмоқдалар. Лекин, улар ўз фаолиятларини амалга оширишда анчагина қийинчиликларга учрамоқдалар. Масалан, ташкилий, ҳуқуқий, ижтимоий ҳамда иқтисодий масалаларни ҳал этиш борасида. Чунончи, ерларни олишда, тадбиркорлик шакллари ташкил этишда, кредит олишда, маҳсулотларини сотишда, улар учун ҳақ олишда мушуқликларга дуч келмоқдалар. Шунинг оқибатида улар ишчи-хизматчиларига ўз вақтида иш ҳақи бера олмайдилар. Бу масалаларни ҳал этишда маҳаллий ҳокимият ёрдам қўлини чўзиши зарур. Шундагина қишлоқ хўжалигида ҳам тадбиркорлар кўпайиб, тадбиркорлик ривожланиши таъминланади.

Назорат саволлари:

1. Агросаноат мажмуасини шакллантиришнинг зарурлигини исботланг.
2. Агросаноат мажмуасининг мақсади ва вазифалари нималардан иборат?
3. Агросаноат мажмуаси таркибига нималар киради?
4. Агросаноат мажмуасининг ривожланишини қандай кўрсаткичлар ифодалайди, улар қандай аниқланади?
5. Агросаноат мажмуасининг республика иқтисодиётидаги ўрнини қандай кўрсаткичлар ифодалайди ва улар қандай аниқланади?
6. Агросаноат мажмуасининг озиқ-овқат ҳамда халқ истеъмолчи моллари мажмуаларини шакллантиришдаги аҳамиятини тушунтириб беринг.
7. Агросаноат мажмуасининг давлат озиқ-овқат хавфсизлиги муаммосини ҳал этишдаги аҳамиятини изоҳлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги ПФ-4947 – сонли фармони // Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2017 йил, 6-сон.
3. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20 апрель 2017 йилдаги 18 (778) – сонли қарори. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
4. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2016.56-б.

5. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик–ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.:Ўзбекистон, 2017. 56-б.

6. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017. 488-б.

7.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. (Нью-Йорк шаҳри, 2017 йил 19 сентябрь)

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодий тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи. 2018 йил 8 май.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. 2018 йил 8 май Халқ сўзи.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Бош Прократураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори 2018 йил 7 май.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги “Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожатномаси. “Юрт равнақи, халқ фаровонлигига муносиб ҳисса қўшайлик” Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимда иштрок этган аграр соҳа вакилларининг республикамиз миришкор деҳқонлари, фермерлар ва соҳа ходимларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожаати 2017 йил декабрь.

3 - Мавзу: Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва бошқариш

Режа:

1. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва бошқариш.
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш тизими.

***Таянч иборалар:** агромаркетинг, бошқариш, тизим, структура, активлар, даромад, фрйда , зарар, рентабеллик даражаси, мақсад, вазифа, имтиёз, субсидия*

Қишлоқ хўжалиги халқ хўжалигининг энг ҳаётий, зарур тармоқларидан биридир, чунки қишлоқ хўжалиги озиқ овқат саноати ва

саноатнинг бошқа кўпгина тармоқлари учун хом ашёнинг хилма-хил турларини етказиб беради.

Қишлоқ хўжалиги саноат билан маҳкам боғланган ҳолда ривожланиб боради.

Булардан ташқари, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши қуйидагича ўзига хос хусусиятларга эга:

1. Ер ишлаб чиқаришнинг асосий ва ўзига хос воситаси бўлиб, бошқа ишлаб чиқариш воситаларидан бутунлай фарқ қилади. Жумладан:

А) ер табиат маҳсули бўлиб, уни ишлаб чиқаришга меҳнат сарфланмаган;

Б) ер абадий ишлаб чиқариш воситасидири, ундан тўғри фойдаланиш бир майдоннинг ўзидан маҳсулот олишни муттасил кўпайтиришни таъминлайди; бошқа ишлаб чиқариш воситалари эса фойдаланиш жараёнида ўз фойдали хусусиятларини камайтириб боради ва ниҳоят тугайди;

В) ишлаб чиқариш воситаси бўлган ерни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш мумкин эмас;

Г) бошқа бирор ишлаб чиқариш воситаси ернинг ўрнини боса олмайди.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида ернинг энг муҳим хусусияти тупроқ унумдорлигидир. Тупроқ унумдорлиги табиий ва сунъий, абсолют ва нисбий, потенциал ва самарали ёки иқтисодий унумдорлик тарзида тафовут қилинади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши ўсимлик, ҳайвон организмларнинг биологик функцияларидан ва тупроқдан фойдаланишга асосланган. Шунинг учун қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши табиий шароитларга жуда боғлиқдир.

Қишлоқ хўжалигининг деҳқончилик тармоғида иш йил бўйи бир зайлда давом этмайди, шу сабабли ишлаб чиқариш мавсумий характерга эгадир. Ишнинг мавсумийлиги эса иш кучидан фойдаланиш, хўжаликларни ихтисослаштириш, ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланиш, меҳнатни ташкил қилиш ва бошқаларга катта таъсир этади.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигига маълум даражада агрометереологик шароитларга боғлиқ. Шу сабабли экинларнинг ҳосилдорлиги, чорва молларининг маҳсулдорлиги ва бинобарин даромад ҳам ўзгариб туради.

Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси, шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг асосий кўрсаткичлари фойдаланиладиган ер майдони, экин майдони, экин майдонларининг структураси ва қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги, ем ҳашак экинларида эса гектаридан чиқадиган озуқа бирлиги билан ўлчанади.

Чорвачиликнинг ривожланиши ва ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичи – чорва бош сони, таркиби, маҳсулдорлиги ва ялпи маҳсулоти билан ўлчанади.

Иқтисодий кўрсаткичларга: 1) ялпи ва ттовар маҳсулотининг ҳажми; 2) меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи; 3) маҳсулот таннархи; 4) ялпи ва соф даромад; 5) рентабеллик даражаси кабилар киради.

Ялпи маҳсулот хўжаликда етиштириладиган жами маҳсулотни ёки унинг айрим ишлаб чиқариш участкасида етиштирилган маҳсулотнинг умумий ҳажмини акс эттиради. Товар маҳсулоти ялпи маҳсулотнинг сотиш учун мўлжалланган қисмидан иборат.

Ишлаб чиқариш самарадорлигининг энг муҳим кўрсаткичларидан бири меҳнат унумдорлигидир, у ҳар бир ходим ёки сарфланган меҳнат бирлиги ҳисобига олинадиган маҳсулотни акс эттиради.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлиги кўрсаткичлари ичида маҳсулот таннархи, фойда ва рентабеллик муҳим ўрин эгаллайди.

Маҳсулот етиштириш ва уни сотиш учун пул шаклида ифодаланган ҳамма харажатлар маҳсулот таннархини ташкил қилади.

Ялпи даромад – хўжаликда етиштирилган барча маҳсулотининг қиймати билан уни етиштириш учун сарфланган моддий харажатлар ўртасидаги тафовутдир.

Ялпи даромаднинг ўсиши – хўжалик иқтисодини мустаҳкамлашнинг энг муҳим омилдир, чунки шунга биноан соф даромал ва фойда ҳам ошади.

Соф даромад – ялпи маҳсулот қиймати билан таннарх ўртасидаги тафовутдир.

Фойда деб маҳсулотни сотишдан тушган пул билан – маҳсулот етиштириш харажатлари ўртасидаги айирмага айитилади.

Соф даромад, фойда қанчалик кўп бўлса, рентабеллик даражаси ҳам шунча юқори бўдади ва аксинча.

Рентабеллик даражаси хўжаликнинг маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган ҳамма харажатларини қоплаш даражасини кўрсатади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши самарадорлигининг кўрсаткичлари орасида асосий ва айланма фондларнинг самарадорлик даражаси ҳам муҳим роль ўйнайди.

Асосий ишлаб чиқариш фондларининг бир сўми ҳисобига етиштирилган маҳсулот ҳажми – фонд самарадорлиги даражасини белгилайди.

Ихтисослаштириш асосида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини самарадорлигини оширади. Бу эса янги техника ва технологиядан самарали фойдаланиш, иш кучинитармоқларга йил бўйи тўғри тақсимлаш ва тупроқ иқлим шароитларидан унумлироқ фойдаланиш имкониятини яратади.

Қишлоқ хўжалигини жойлаштириш ва ихтисослаштиришда табиий ва иқтисодий омиллар ҳисобга олинади:

А) табиий факторларга тупроқнинг тури, унумдорлиги, ўратча ҳарорат, ёғингарчилик миқдори, жойнинг релбефи, далаларнинг ҳажми, экинзорлар, яйловлар ва пичанзорларнинг мавжудлиги киради;

Б) иқтисодий омилларга ишлаб чиқаришнинг шаҳар ва саноат марказларига яқинлиги, техника тараққиёти, транспорт, йўл, алоқа ва меҳнат ресурслари билан таъминланганлиги, капитал маблағ сарфлашни кўпайтириш имкониятлари ва аҳолининг авлоддан авлодга ўтиб келаётган шаклланган меҳнат малакаси киради, яъни ҳар бир зонада ўзи учун анъана

бўлиб қолган тармоқлар, экинлар, чорва турлари ихтисослаштиришни белгилашда ҳисобга олинади.

Ихтисослаштириш формалари:

1. Зонал ихтисослаштириш.
2. Қишлоқ хўжалик корхоналарини ихтисослаштириш
3. Ички хўжалик ихтисослаштирилиш кабиларга бўлинади.

Ихтисослаштирилиган ишлаб чиқаришда фан ва илғор тажриба ютуқларини жорий қилиш учун қулай шароитлар яратилади, харажатларни кўп миқдорди тежаб қолишга эришилади, ишловчилар ва мутахассислар ҳам ихтисослашади. Натижада гектар бирлиги, чорва бош сони ҳисобига кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқилади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини мамлакатнинг табиий иқтисодий зоналарига қараб илмий жиҳатадан асосланган ҳолда тўғри жойлаштириш, ихтисослаштириш ва концентрациялаштириш зурур. Бу қишлоқ хўжалигини юксак суръатлар билан ривожлантириш ва унинг самарадорлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Хозирги вақтда ихтисослаштириш икки йўл билан амалга оширилади: баъзи хўжаликлариди бир хил маҳсулот ишлаб чиқарилмоқда, буларга парандачилик ва бўрдоқчилик хўжаликлари киради.

Иккинчи хил хўжаликлариди деҳқончилик ва чорвачиликнинг бир қанча тармоқлари ривожланмоқда.

Тармоқлар хўжаликда тутган иқтисодий ролига қараб асосий, қўшимча ва ёрдамчи тармоқларига бўлинади.

Деҳқончилик билан чорвачиликнинг ўзаро мустаҳкам алоқада бўлиши катта аҳамиятга эга, чунки бири бирининг қўшимча маҳсулоти ҳисобига иккала тармоқ ҳам ривожланади. Бундан ташқари, ишда мавсумга боғлиқлик камайиб боради, асосий воситалардан унумли фойдаланилади, пул даромади бир текисда туриши таъминланади.

Хўжаликларнинг катта кичиклигини белгилашда бевосита кўрсаткичлар: ялпи маҳсулот ва ялпи маҳсулот қиймати, шунингдек билвосита кўрсаткичлар: экин майдонинг миқдори, структураси, чорвачилик хўжаликлариди молларнинг сони, боғдорчилик хўжаликлариди мева тури ва мевали дарахтлар сони кабилар ҳисобга олинади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарнинг ҳажмига: хўжаликнинг техника билан куролланиш даражаси, ишлаб чиқаришни уюштириш ва унинг технологияси даражаси, кадрларнинг малакаси, аҳолининг жойлашуви, табиий шароити ва бошқарилиш тартиби кабилар таъсир қилади.

Ишлаб чиқаришни бошқаришда режалаштириш энг муҳим ҳисобланади. Режалаштиришнинг асосий вазифаси ижтимоий ишлаб чиқаришни узлуксиз ва жадал ривожлантириш ва шу асосида халқ хўжалигининг моддий неъматларга бўлган доимо ўсиб боровчи талабини қондиришдир.

Режалаштиришга қуйидаги таалаблар қўйилади:

1. Режалар оптимал бўлиши керак;
2. Режаларнинг узлуксизлиги;
3. Режаларнинг реал ҳақиқатлиги.

Хар бир хўжалик тармоғи бутун халқ хўжалигининг ажралмас бир бўлагидир. Ҳар қандай корхонанинг иқтисоди хўжалик томонидан ишлаб чиққан режа асосида ривожланади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг ҳар бир тармоғи учун тегишли машиналар, техника, ўғит ва бошқа саноат воситалари қанча миқдорда кераклиги ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларни қаерларга сотиш лозимлигини режа асосида олиб борадилар.

Қишлоқ хўжалик корхоналарнинг стратегик режалари хўжаликни ривожлантиришнинг узоқ йилга мўлжалланган режа бўлиб, капитал қурилишни, уй жой, маданий қурилишини амалга ошириш, алмашлаб экишни ўзлаштириш, ерларни мелиорация қилиш, хўжаликларни ихтисослаштириш, янги техникани ўзлаштириш инновацион технологияларни ўзлаштириш, комплекс механизациялаштиришга ўтиш ва бошқа тадбирлар учун тузилади.

Қишлоқ хўжалигида асосан ишлаб чиқариш жорий режалар стратегик план асосида тузилади.

Иш режалари *кўклам* – экишга тайёргарлик ва экиш, *ёз* – ўсиш давридаги агротехника ишлари, *куз* – йиғим терим ва *қиш* – ерни хайдаш даврларининг ҳар бири учун алоҳида тузилади.

Иш режасида ишларнинг тури, ҳажми, техника ва ишловчиларга бўлган талаб, кундалик иш унуми ва ишларни бажариш муддатлари кўрсатилади.

Режа нарядлар хўжаликларга, трактор агрегатларига ва бевосита ҳар бир иш бажарувчига берилади. Нарядлар бажарилган ишни ҳисобга олиш хужжатидир.

Ишлаб чиқаришда иштрок этиш хусусиятларига қараб ишлаб чиқариш воситалари: асосий ва айланма воситаларга бўлинади. Асосий ишлаб чиқариш воситалари деб ишлаб чиқаришда бир неча йил иштрок этиб, ўз қийматини янгидан етиштирилган маҳсулотга оз–оздан ўтказиб борадиган воситаларга айтилади. Трактор, қишлоқ хўжалик машиналари, иморат ва иншоотлар, кўп йиллик дарахтлар, ишчи ва маҳсулдор хайвонлар асосий воситаларга киради.

Айланма воситалар эса ишлаб чиқаришда бир иш циклида иштрок этади ва ўз қийматини янгидан етиштирилган маҳсулотга бирданига ўтказилади, уларга– уруғ, ўғит, заҳарли химикатлар, запас қисмлар, ёнилғи ва мойлаш материаллари, ем–хашак кабилар киради.

Асосий фондлар ишлаб чиқаришнинг техника билан қандай таъминланганлигини кўрсатади.

Бир ходим ҳисобига олинган асосий фондлар қиймати меҳнатнинг фонд билан қуролланганлик даражасини ва ер майдони бирлиги ҳисобига олинган асосий фондлар қиймати хўжаликнинг фонд билан таъминланганлик даражасини кўрсатади.

Бир ишловчи ҳисобига тўғри келадиган энергия қуввати меҳнатнинг энергия билан қуролланганлик даражасини ва экин майдони бирлигига тўғри келадиган энергия қуввати ишлаб чиқаришнинг энергия ббилан таъминланганлик даражасини белгилайди.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг йўналиши, уларда бажариладиган иш тури ва иш ҳажмига қараб тузилган технологик картага биноан трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарига бўлган талаб қаниқланади. Бунда иш ҳажми, иш нормаси, ишни бажаришнинг агротехник муддатлари белгиланади.

Асосий ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқаришда қатнашиб аста–секин эскириб боради, улар:

- а) физик эскириш
- б) маънавий эскириш.

Ишлаб чиқаришда қатнашиб, ўз қийматини йўқотган асосий воситаларни қайта тиклаш учун уларнинг янги маҳсулотга ўтган қисми ҳисобидан амортизация фонди ташкил этилади.

Амортизация суммаси асосий воситаларнинг балансидаги баҳосига, ишлаган йилига ва бажарган иш миқдorigа қараб ҳисобланади. Амортизация фондига ажратилиган маблағнинг маълум қисми асосий воситаларни қайта тиклашга, маълум бир қисми эса, уларнинг капитал ремонтига сарфланади.

Трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналарини доимо ишга яроқли ҳолда сақлаш учун улар тегишли муддатда техник қаровдан ўтказилиб, жорий ва капитал ремонт қилиб турилади. Бунда тракторларни ремонт қилиш вақти уларнинг мото–соат ҳисобидаги иш вақти, ёнилғи сарфи ва юмшоқ ер ҳайдаш ҳисобидаги иш бажаришига қараб режалаштирилади.

Асосий ва айланма ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланишнинг иқтисодий кўрсаткичлари қилинган сарфларнинг қопланиши, сарфланган маблағнинг ҳар бир сўми эвазига қанча фойда олинганлиги билан ўлчанади. Бу фондларнинг самарадорлигини ошириш учун асосий ва айланма фондлар ўртасидаги нисбатни тўғри белгилаш катта аҳамиятга эга.

Ҳар бир хўжаликнинг ишлаб чиқариш фондлари ижтимоий мулкдир. Улардан тежаб–тергаб фойдаланиш барча ходимларнинг муҳим вазифасидир.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши икки йўл билан: *экстенсив йўл*– ишланадиган майдонларни кенгайтириш ва *интенсив йўл* – муайян миқдордаги майдон ва чорва туёғидан, шунингдек техника, химявий воситалар ҳисобига тобора кўпроқ маҳсулот олиш, деҳқончилик ва чорвачилик маданиятини ошириш йўли билан ривожланади.

Интенсивлаштириш – қишлоқ хўжалигида ер майдони бирлигига иқтисодий асосланган қўшимча маблағ сарфлаш негизида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг режали процессидир.

Интенсивлаштиришнинг моҳияти фан ва илғор тажриба асосида юксак деҳқончилик ва чорвачилик маданиятига эришиш, барча экинлар ҳосилдорлигини кескин суръатда ошириш ҳамда меҳнат ва маблағларни энг кам сарфланган ҳолда ҳар бир гектар ердан олинадиган маҳсулотни кўпаайтиришдир.

Ердан самаралироқ фойдаланишга ёрдам берадиган йўллар интенсивлаш омилларидир, уларга қуйидагилар киради.

- а) қишлоқ хўжалиги илмий техника тараққиётини ривожлантириш;
- б) қишлоқ хўжалигини химиялаштириш;
- в) мелиорация ишларини амалга ошириш;
- г) алмашлаб экишни жорий қилиш;
- д) янги навларни яратиш;
- е) қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш;
- ж) чорвачиликда наслчилик ишларини йўлга қўйиш;
- з) ижтимоий иқтисодий омиллар.

Қишлоқ хўжалигини изчиллик билан интенсификаштириш унинг ҳамма омилларини комплекс ва режали тарзда татбиқ этиб, уларни энг рационал таразда қўшиб олиб боришга асосланади.

Интенсификаштириш даражасининг асосий кўрсаткичлари:

1. Ер майдони бирлиги ҳисобига барча ишлаб чиқариш фондларининг қиймати.

2. Ер майдони бирлиги ҳисобига қўшимча сарфланган ишлаб чиқариш воситаларининг суммаси.

3. Хар гектар экин майдонига тўғри келадиган жонли меҳнат сарфи.

4. Ер майдони бирлигига тўғри келадиган жонли меҳнат сарфи.

Интенсификаштириш самардорлигининг ошиши билан меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш рентабеллиги ошиб боради.

Интенсификаштириш самардорлигининг асосий кўрсаткичлари:

1. Бир гектар қишлоқ хўжалик ерига, ҳайдаладиган ерга экинзорга тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати, ялпи ва соф даромад

2. Бир гектар ҳисобига тўғри келадиган ҳосилдорлик.

3. Меҳнат унумдорлиги.

4. Маҳсулот таннарни ва ишлаб чиқаришнинг рентабеллиги.

5. Қўшимча сарфлар суммасига нисбатан, қўшимча олинган соф даромад.

Ҳозирги шароитда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг бош йўли интенсификаштиришдир.

Меҳнат унумдорлиги – меҳнат сарфининг самарали, натижали бўлиши, конкрет меҳнатнинг вақт бирлиги ичида муайян миқдоридаги маҳсулот ишлаб чиқариш қобилиятидан иборат.

Бир вақтнинг ўзида қанчалик кўп маҳсулот яратилса, маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун меҳнат ва иш вақти қанчалик кам сарфланса, меҳнат унумдорлиги шунчалик юқори бўлади.

Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари бевосита ва билвосита кўрсаткичларга бўлинади:

бевосита кўрсаткичларга ишлаб чиқаришда банд бўлган ҳар бир киши ҳисобига қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг тўғри келиши ва маҳсулот бирлигига сарфланадиган киши–куни;

билвосита кўрсаткичларига – вақт бирлигида иш нормасини бажариш, деҳқончиликда банд бўлган ҳар бир кишига тўғри келадиган экин майдони, бир гектар ердаги экинга қилинадиган меҳнат сарфлари киради.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини белгиловчи барча омиллардан оқилона фойдаланиш билан меҳнат унумдорлигини оширишга эришиш мумкин.

Меҳнат унумдорлигини оширишнинг асосий йўллари: техника тараққиёти, ишлаб чиқаришни комплекс механизациялаш ва электрлаштириш, деҳқончилик маданиятини юксалтириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш, ишловчиларнинг моддий–манфаатдорлигини ошириш, ишловчиларни малакасини оширишдан иборат.

Қишлоқ хўжалигининг ҳар хил тармоқларида ва турли ишлаб чиқариш шароитларида амалга ошириладиган меҳнат процесслари бир биридан қанчалик фарқ қилмасин, уларнинг ҳар бирида ҳисобга олинadиган қўйидаги принциплари мавжуд:

Пропорционаллик, рационал ихтисослаштириш, келишиб олиш, бирут текислик, узлуксизлик.

Меҳнатни илмий асосда ташкил этиш масалаларига қўйидагилар киради: ходимларни танлаш ва уларнинг профессионал малакаси ҳамда тажрибасига қараб ишда жой–жойига қўйиш; ходимлар ўртасида меҳнатни тақсимлашнинг оптимал даражасини ўрнатиш; ходимларни илғор иш усулларига ўргатиш; иш жойларини зарур ускуналар билан жиҳозлаш; меҳнат ва дам олишнинг рационал режимларни ўрнатиш; иш ўрнини режалаштириш ва меҳнатни ташкил қилишнинг рационал формаларини ишлаб чиқишдан иборат.

Иш нормаларида ишлаб чиқаришни оқилона ташкил этишга асосланилади. Иш нормаси ишлаб чиқаришни тўғри режалаштириш, такомиллаштириш, янги техникани, технологияни жорий қилиш ҳамда меҳнатни ташкил этиш ва ҳақ тўлашнинг асосидир.

Нормалар ишлаб чиқариш бўлинмаларига йиллик топшириқлар ва иш режаларини ишлаб чиқиш учун асос вилиб олинади.

Нормалар – иш нормаси, иш вақти нормаси ва хизмат кўрсатиш нормасига бўлинади.

Ишларни нормалаштиришда оддий арифметик ва иш жараёнларини элементларга бўлиб техник нормалаш усуллари қўлланилади. Техник нормаларда хронография, хронометраж ва киносьёмкалардан фойдаланилади.

Иш нормасини бажаришга соф иш вақти, агрегатнинг юриш тезлиги, агрегатнинг ишлаш кенглиги ҳамда карталарнинг узунлиги, тупроқнинг оғир енгиллиги ва ерларнинг рельефи таъсир қилади.

Нормалар янги техника ва технология жорий қилиниши билан қайт кўриб чиқилади.

Назорат саволари:

1. Асосий, айланма фондлар, маблағлар, воситалар деганда нимани тушунаси?
2. Асосий ва айланма воситаларнинг, маблағларнинг, фондларнинг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти қандай ?

3. Асосий ва айланма воситаларни барпо этишнинг қандай манбаларини биласиз?
4. Ишлаб чиқариш воситалари бозори деганда нимани тушунаси?
5. Асосий ва айланма фондлардан, воситалардан фойдаланиш даражасини, самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни аниқлаш тартибини тушунтириб беринг.
6. Асосий воситаларнинг эскириш қиймати қандай тартибда аниқланади?
7. Асосий ва айланма фондлардан, воситалардан, маблағлардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун қандай масалаларга эътибор бериш керак?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги ПФ-4947 – сонли фармони // Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2017 йил, 6-сон.
3. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20 апрель 2017 йилдаги 18 (778) – сонли қарори. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
4. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2016.56-б.
5. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик–ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. - Т.:Ўзбекистон, 2017. 56-б.
6. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017. 488-б.
- 7.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. (Нью-Йорк шаҳри, 2017 йил 19 сентябрь)
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодий тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи. 2018 йил 8 май.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. 2018 йил 8 май Халқ сўзи.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори 2018 йил 7 май.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги

“Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожатномаси. “Юрт равнақи, халқ фаровонлигига муносиб ҳисса қўшайлик” Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимда иштрок этган аграр соҳа вакилларининг республикаимиз миришкор деҳқонлари, фермерлар ва соҳа ходимларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожаати 2017 йил декабрь.

4.Мавзу: Сув хўжалигида инвестициялар, инновациялар ва илмий-техник тараққиёт

Режа:

1. Сув хўжалиги тизимида инвестициялар ва уларни жалб қилиш ҳолати.
2. Сув хўжалигида инновациялар ва илмий-техник тараққиёт.

Таянч иборалар: инвестициялар, илмий-техника тарраққиёти, сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги, капитал, даромад, фойда, зарар, инновация, фаоллик, субсидия, кредит, имтиёз, нарх, қиймат, агромаркетинг.

1. Сув хўжалиги тизимида инвестициялар ва уларни жалб қилиш ҳолати

Маълумки, ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши ва унда ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан бири бўлиб мамлакатдаги инвестиция сиёсати ҳисобланади. Бу ўз навбатида республикада чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишни таъминлайди. Миллий иқтисодиёт соҳаларига ташқи ва ички инвестициялар оқимини фаоллаштириш иқтисодий юксалишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омил ҳисобланади.

Шу сабабли инвестиция сиёсати давлат иқтисодий сиёсатининг энг муҳим таркибий қисми бўлишдан ташқари, иқтисодиётни модернизациялашнинг ресурслар асоси бўлиши табиий ҳолдир.

Мамлакатимизда мустақилликдан кейинги йилларда иқтисодиёт тармоқларига, шу жумладан қишлоқ ва сув хўжалигига жалб этилаётган ички ва ташқи инвестиция манбалари ва турлари кўламини кенгайтириш, улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ амалий характердаги муаммоларга кенг маънода эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирга қадар «инвестиция» тушунчаси моҳиятини иқтисодчи олимлар турлича талқин қилиб келадилар. Айрим иқтисодчилар уни «тадбиркорлик фаолиятига даромад олиш мақсадида сафарбар этилган барча турдаги бойлик» деб тушунсалар, айримлари лотинча «invest»

сўзининг айнан таржимаси «солиш» деган маънони билдиришидан келиб чиққан ҳолда «капитал солиш» билан бирдай қилиб таърифлайдилар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан Д.Ф.Ғозибеков ва Т.М.Қоралиевлар инвестицияни “... даромад (фойда) ёки ижтимоий самара келтирадиган ва тадбиркорлик, ишбилармонликнинг давлат томонидан таъқиқланмаган фаолиятларига жалб қилинадиган (сарфланадиган) барча турдаги мулкӣ ва интеллектуал бойликлар”, деб таърифлайдилар.

Шунингдек, “... самара келтирадиган мулкӣ ва интеллектуал бойликлар, яъни инвестициялар қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин”лигини алоҳида қайд қиладилар:

- пул маблағлари, банклардаги мақсадли жамғармалар, пайлар, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар;

- ҳаракатдаги ва ҳаракатда бўлмаган мулклар (бинолар, иншоотлар, асбоб-ускуналар);

- муаллифлик ҳуқуқи, ихтиролардан фойдаланиш ҳуқуқларидан (нау-хау) ташкил топган мулкдорлик ҳуқуқлари, бошқа интеллектуал бойликлар;

- ер ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари ҳамда мулкчилик ҳуқуқлари;

- бошқа бойликлар¹.

Айниқса, Д.Ф.Ғозибековнинг инвестицияларнинг макродаражадаги ва ишлаб чиқариш назариясидаги, молия назариясидаги ва умуман, иқтисодиётдаги моҳиятини очиб беришда уларнинг турли хил хатарлар ва кутилаётган даромадлар билан боғлиқлигини ҳамisha ёдда тутмоқ кераклиги алоҳида таъкидланади. Яъни, “Пулнинг даромад келтириш лаёқати пул келадиган манбаларга ва унинг нималарга сарфланишига, яъни пулнинг қаердан келиши ва нималарга инвестицияланишига боғлиқ. Бинобарин, капитал манбаларининг ишончлилиги билан маблағларни инвестициялашнинг тўғрилиги ўртасида узвий боғлиқлик кузатилади. Инвестиция ана шу белгилари билан бошқа маблағ солишлардан фарқланиб туради”. Шунингдек инвестицияларнинг ноаниқлик эҳтимоли бўлган ва келгусида кутилаётган қийматга капиталнинг аниқ бугунги қийматини алмаштиришдан иборатлиги, бунинг далили сифатида инвестицияларнинг сафарбар этилишида уларни онгли равишда аниқ ва ноаниқ бўлган рисклар билан боғланишини келтириб ўтадилар ва таъкидлайдики “... инвестициялар қаратилган соҳа ва қўйиш объектлари, инвестициялаш субъектлари, қайта ишлаб чиқариш ва ҳаракат йўналишларидан келиб чиқиб, муайян мақсадларни кўзлайди ва улар билан боғлиқ бўлган аниқ ва ноаниқ рисклар билан тўқнашади².

Муаллиф инвестицияларнинг моҳиятини очишда уларнинг

¹ Ғозибеков Д., Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тартибга солиш. - Т.: - Матбаатчи, 1993.

² Ғозибеков Д. Инвестицияларни молиялаштириш муаммолари. Тошкент - 2002 й., и.ф.д. диссертацияси автореферати, 11-14-бетлар.

мақсадлари ва улар билан боғлиқ бўлган рисклар қайта ишлаб чиқариш, қаратилган соҳа ва қўйиш объектларидан, инвестициялар субъектлари ва ҳаракат йўналишларидан келиб чиққан ҳолда уларни таснифлашни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди. Инвестициялар аниқ ва ноаниқ, лекин эҳтимоли бор рисклар остида капитални муайян жараёнларга, муайян вақтга боғлаш бўлиб, унинг ҳозирги қийматини сақлаш, капиталлаштириш ва жамғариш мақсадига қаратилади.

Шунингдек, А.Узоқов, Ш.Эргашевалар ҳам юқоридаги таъриф доирасида инвестиция иқтисодий категориясига “... келгусида даромад (фойда) олиш ёки ижтимоий самарага эришиш мақсадида қонун доирасида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва бошқа соҳаларига инвесторлар томонидан қўйиладан барча турдаги мулк, молиявий ва интеллектуал бойликлар тушунилади.

Бошқача айтганда, инвестициялар – мулкчиликнинг ҳар хил кўринишларидаги моддий, молиявий ва номоддий бойликларни иқтисодий – ижтимоий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир” деган таъриф берадилар.

Шунингдек инвестиция тушунчасининг мазмуни Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қонунида «Иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар³» сифатида ҳам таърифланади.

Юқоридаги фикрларга асосланиб инвестицияни иқтисодиёт ривожланишини таъминловчи энг асосий категория сифатида эътироф этиш мумкин. Шундан келиб чиқиб инвестиция маълум субъект орқали иқтисодиёт соҳаларидан даромад олиш ёки самарага эришиш мақсадида сарфланаётган экан, уни бевосита ва билвосита даромад келтирувчи инвестицияларга ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Шу жиҳатдан ҳам сув хўжалиги тизимида инвестицион фаолликни самарали амалга оширишда унинг ўзига хос бўлган алоҳида хусусиятларини албатта эътиборга олишни талаб қилади.

Бинобарин, республикамиз сув хўжалиги тизимидаги инвестицион фаолиятнинг самарадорлиги бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлиги билан белгиланади. Чунки, сув хўжалиги тизимидаги барча субъектлар айнан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини сув ресурслари билан таъминлаш вазифасига хизмат қилади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги корхоналарида етиштирилаётган маҳсулотлар таннархининг юқори ва харид нархларининг нисбатан паст белгиланганлиги, тармоқ ва саноат маҳсулотлари нархлари ўртасидаги диспаратет (тафовут)нинг қишлоқ хўжалигининг зарарига тўғри келиши каби кўпгина сабаблар уларнинг асосан зарар билан ишлаши ва ўзини ўз маблағи билан таъминлай олмаганлигининг асосий омиллари сифатида эътироф этилиши лозим.

Шунингдек, республикамизда қишлоқ хўжалигида ердан

³ Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қонуни.

фойдаланиш сув билан бевосита боғлиқ холда амалга ошади ва айна пайтда сув ресурсларининг ўта танқислиги вазияти мавжуд. Масаланинг мураккаблиги сув манбаларининг асосий қисми қўшни давлатлар ҳудудларида шаклланишидир. Шунинг учун ҳам сув ресурслари шаклланиши манбаси, суғориш иншоотлари, ирригация ва мелиорация тизимининг хусусиятларини ҳисобга олган холда қишлоқ хўжалигида турли хўжалик юритиш шаклидаги корхоналар фаолият кўрсатишига ва асосий маҳсулот нодавлат мулкчилиги асосида фаолият юритувчи субъектлар томонидан етиштирилишига қарамай, сув ресурслари ва суғориш иншоотларини хусусий мулк сифатида тақсимлаш имкониятининг йўқлиги сабабли давлат мулкчилиги жорий этилган.

Шу боисдан ҳам аграр тармоқда инвестиция маблағлари ва турларини йўналтиришдан олдин уларнинг инвестициялар жалб қилиш лаёқати, имконияти ва бу маблағларнинг қайтимлилик муддат ва даражаларини батафсил ўрганишни талаб этади. Бу тадбирлар ўз навбатида тармоқ ёки корхонанинг инвестициялардан самарали фойдаланиш имкониятларини аниқлашнинг асосий талабларидан бири сифатида муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, агар инвестиция маблағлари маълум турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтириладиган бўлса, албатта шу маҳсулот бозори, ундаги талаб ва таклифнинг даврий ўзгариб туриш ҳолатларини таҳлил ва башорат қилиш лозим бўлади.

Шу нуқтаи-назардан биринчидан, табиат ва жамиятнинг ҳар қандай иерархик тузилмаси, соҳа ва тармоғи, ресурслар мажмуи ва хўжалик юритиш субъектлари инвестициялаш объектлари ҳисобланса, иккинчидан, уларнинг иқтисодиётдаги тутган ўрни ва аҳамиятига мос равишда инвестициялар киритиш борасида маълум бир даражада фаолликка эга бўладилар.

Бинобарин, бизнингча, инвестицион фаоллик тушунчаси юқорида келтирилган илмий-назарий асослар ва қуйидаги тамойилларга кўра ҳам иқтисодий категория сифатида тан олинishi лозим:

биринчидан, инвестицион фаоллик инсониятнинг талаб ва эҳтиёжини қондиришга хизмат қиладиган ҳар қандай тармоқ, соҳа ва жабҳада ҳақиқий мавжуд бўлиб, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг салмоқли манбаи ва муҳим шарт-шароити сифатида ўзига хос аҳамият ва ўрин эгаллайди;

иккинчидан, инвестицияларга бўлган талаб ҳеч қачон камаймайди ва демак у ҳар қандай жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши жараёнида муайян ҳудуд, тармоқ, соҳа ёки хўжалик юритиш субъектларига жалб этилиши, уларнинг давлат ёхуд бошқа юридик ва жисмоний инвесторларнинг моддий-молиявий манфаатларига жавоб берадиган даромад келтириши нуқтаи-назардан узлуксиз давом этиш хусусиятига эга;

учинчидан, илмий-техник ва инновацион тараққиёт ҳамда уларнинг доимий такомиллашиб боровчи илғор ютуқларини кенг кўламда ҳаётга татбиқ этиш жараёни муайян соҳа, тармоқ ёки хўжалик юритиш субъекти

фаолиятини инвестициялашнинг такрорланиб туришини объектив заруриятга айлантиради;

тўртинчидан, инвестициялар таркибан пул, техника ва технология воситалари, интеллектуал ресурс ва бошқа шунга ўхшаш моддий-молиявий ва нау-хау характерга эга воситалардан ташкил топиб, улар ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш жараёни самарадорлиги даражасига бевосита таъсир этувчи иштирокчи омиллар сифатида ўз аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди;

бешинчидан эса, нафақат инвестициянинг ўзи, балки кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш талаблари доирасида инвестиция жалб қилинадиган соҳа, тармоқ ёки корхоналарнинг турли йўналишлардаги инвестицияларга бўлган эҳтиёжи ҳеч қачон камаймайди. Фақат у ёки бу тармоқнинг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ва инсонларни истеъмол маҳсулотларига бўлган талабларини қондириш нуқтаи-назардан унинг даражаси гоҳ пасайиб, гоҳ юксалиб туриши мумкин.

Юқорида келтирилган илмий-назарий асосларга кўра ҳам инвестицион фаоллик тушинчаси кенг ва том маънода иқтисодий категория талаб ва тамойилларига жавоб беради. Бинобарин, ҳар қандай иқтисодий категория ўзининг аниқ бир миқдор ва ўлчов бирлигига эга бўлганидек, инвестицион фаоллик категорияси ҳам шу хусусиятга мойил бўлиб, қишлоқ хўжалиги тармоқлари даражасида унинг илмий-назарий жиҳатларини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 23 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги Инвестиция дастури тўғрисида”ги қарори асосида Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида 2017 йилда 13 та лойиҳа бўйича 181,49 млн. АҚШ доллари миқдоридаги кредит маблағларини ўзлаштириш режалаштирилди. Мазкур лойиҳалар бўйича 2017 йилда 198,77 млн. АҚШ доллари (109,5%) миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. Жумладан:

1. Ислом тараққиёт банки иштирокида “Хоразм вилояти Тошсоқа тизимидаги магистрал суғориш каналларини қайта тиклаш” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 6 ноябрдаги ПҚ-1849-сонли қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 августдаги 282-сонли қарорлари асосида амалга оширилмоқда. Умумий қиймати 144,2 млн. АҚШ долларига тенг бўлиб, шундан 90,37 млн. доллари Ислом Тараққиёт Банки кредити, қолган қисми эса Ўзбекистон ҳукуматининг улушидир. 2017 йилда 17,98 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. Жумладан Лойиҳа бошидан 146,2 км узунликда магистрал ва хўжаликлараро каналлар қайта тикланди, 263 дона гидротехник иншоотлари қурилди ва қайта тикланди. 4356341 м³ ҳажмда тупроқ ишлари, 80029 м³ ҳажмда бетон ишлари, 6999 м³ ҳажмда тош ишлари ва 230 тн. металлоконструкция ишлари бажарилди. 174286 м² майдонда гравий қопламали йўл ётқизилди.

2. Осиё тарраққиёт банки иштирокидаги “Аму-Бухоро машина канали тизимини қайта тиклаш” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси

Президентининг 2014 йил 28 мартдаги ПҚ-2156-сонли ва 2015 йил 25 августдаги ПҚ-2396-сонли қарорлари асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 406,29 млн. АҚШ долларига тенг бўлиб, шундан Осиё Тараққиёт Банки кредити 216,75 млн. АҚШ долларни, Япониянинг ЈСА фондининг маблағи 108,97 млн. долларни, Ўзбекистон ҳукуматининг улуши эса 80,57 млн. АҚШ долларни ташкил этади. 2017 йилда 6,68 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилиши ҳисобига 15,72 км каналлар тозаланди, 68 дона гидротехник иншоот ва 12 дона кузатув кудуқлари қайта тикланди, 59,9 га ерлар лазер ёрдамида тақсимланди ва 59,39 га ерлар чуқур ҳайдалди.

3. Жаҳон банки иштирокида “Жанубий Қорақалпоғистонда сув ресурсларини бошқаришни яхшилаш” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 мартдаги ПҚ-2324-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 376,714 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 161,8 млн. АҚШ доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши ва 214,9 млн. АҚШ доллари Жаҳон банкининг қарз маблағларидир. 2017 йилда 2,58 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилиши ҳисобига, Ўнг қирғоқ каналида 3 дона сув тўсувчи гидротехник иншоотлар таъмирланиб тикланди, 3 дона сув олиш иншооти қурилди, 15,0 км узунликдаги қисми механизм ёрдамида тозаланди ва Аққамиш каналида бир дона узунлиги 106 м, Д=1000мм бўлган темир қувурли акведук қурилди ҳамда каналнинг 1,5 км янги ўзани очилиб бетон қуйишга тайёрланиб қўйилиб, жами ушбу объект бўйича 560 минг м³ тупроқ ва 2,59 минг м³ бетон ишилари бажарилди.

4. Ислом тараққиёт банки иштирокида “Сурхондарё вилоятида сув ресурсларини бошқаришни яхшилаш (Хазарбоғ-Оққопчиғай каналлар тизимини қайта тиклаш)” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 7 апрелдаги ПҚ-2332-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 122,72 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 33,17 млн. доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши ва қолган қисми Ислом тараққиёт банкининг қарз маблағларидир. 2017 йилда 0,53 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. Ҳозирда лойиҳа доирасида бош пудратчини аниқлаш бўйича тендер жараёнлари кетмоқда.

5. Жаҳон банки иштирокида “Фарғона водийсида сув ресурсларини бошқариш. 2-босқич” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 16 сентябрдаги ПҚ-3282-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 228,2 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 83,3 млн. доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши ва 144,9 млн. доллари Жаҳон банкининг қарз маблағларидир. Лойиҳа доирасида имзолланган қарз битими 2017 йилнинг 29 декабрда кучга кирди.

6. Хитой Ҳалқ Республикаси Ҳукумати кредити иштирокида “Қашқадарё вилоятидаги “Дўстлик 1-2-3” насос станциясини қуриш” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 августдаги ПҚ-2570-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳасининг

умумий қиймати 21,23 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 14,2 млн. АҚШ доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши, қолган қисми Хитой Халқ Республикаси ҳукуматининг қарз маблағларидир. 2017 йилда 4,64 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилиб, лойиҳа доирасида имзоланган шартномада белгилан барча асбоб ускуналар Қашқадарё вилоятига келтирилди.

7. Хитой Халқ Республикаси Ҳукумати кредити иштирокида “Ирригация тизимларини каналарни тозалаш учун экскаватор ва бульдозерлар билан таъминлаш” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 августдаги ПҚ-2394-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳасининг умумий қиймати 14,22 млн. АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 3,16 млн. АҚШ доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши, қолган қисми Хитой Халқ Республикаси ҳукуматининг қарз маблағларидир. 2017 йилда 2,0 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди ва лойиҳа доирасида республикамизнинг барча вилоятларига 90 экскаватор ва 15 бульдозер келтирилди.

8. Хитой Халқ Республикаси Ҳукумати кредити иштирокида “Земснарядларни ва уларга эҳтиёт қисмларни келтириш” лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 11 мартдаги ПҚ-2144-сонли қарори асосида амалга оширилмоқда. Лойиҳасининг умумий қиймати 37,5 млн. АҚШ доллари бўлиб, 2017 йилда 6,62 млн. АҚШ доллари ўзлаштирилди ва лойиҳа доирасида каналларни ва коллекторларни тозалаш учун 17 земснарядлар келтирилди.

9. “Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавотчилик тармоғини ривожлантириш” лойиҳаси Халқаро тараққиёт ва тикланиш банки иштирокида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 21 сентябрдаги ПҚ-2410-сонли қарорига асосан амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 219,28 млн АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 150,0 млн доллари Халқаро тараққиёт ва тикланиш банки улуши, 34,20 млн АҚШ доллари Ўзбекистон ҳукуматининг улуши, қолган қисми эса лойиҳа ташаббускорларининг улушидир. 2017 йилда 46,0 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. 2017 йилда деҳқон ва фермер хўжалиқларига ҳамда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг 73 та суб-лойиҳаси молиялаштирилди.

10. “Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавотчилик тармоғини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш” лойиҳаси Халқаро қишлоқ хўжалиги тараққиёти жамғармаси иштирокида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 22 январдаги ПҚ-2113-сонли қарорига асосан амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 28,33 млн АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 20,44 млн АҚШ доллари Халқаро қишлоқ хўжалиги тараққиёти жамғармаси улуши, 1,68 млн АҚШ доллари Ўзбекистон Ҳукуматининг улуши, 5,24 млн доллари бенифициарлар улушидир. 2017 йилда 1,83 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. Лойиҳанинг 1-компоненти доирасида

Лаборатория жиҳозлари хариди ва қурилиш ишлари амалга оширилмоқда.

11. “Ўзбекистоннинг сўтчилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини ривожлантириш” (Қашқадарё ва Жиззах вилоятларида) лойиҳаси Халқаро қишлоқ хўжалиги тараққиёти жамғармаси иштирокида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 февралдаги ПҚ-2795-сонли қарорига асосан амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 40,57 млн АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 24,58 млн. АҚШ доллари Халқаро қишлоқ хўжалиги тараққиёти жамғармасининг улуши. 2017 йилда 4,0 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. 2017 йилда дехқон ва фермер хўжаликларига, ҳамда қишлоқ хўжалиги корхоналарига 22 та суб-лойиҳа молиялаштирилди, шундан: 613 бош насли қорамол харид қилиш мақсадида 14 та суб-лойиҳа; 10 тонна сутни қайта ишлайдиган усқун харид қилиш мақсадида 2 та суб-лойиҳа; 12 дона қишлоқ хўжалиги техникасини харид қилиш мақсадида 4 та суб-лойиҳа; ветеринария дори дармонларини харид қилиш мақсадида 2 та суб-лойиҳа молиялаштирилди.

12. “Иқлим ўзгаришига мослашиш ва унинг Орол денгизи ҳавзасига таъсирини юмшатиш дастури” (Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Бухоро ва Хоразм вилоятлари) лойиҳаси Халқаро тараққиёт уюшмаси иштирокида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 февралдаги ПҚ-2784-сонли қарорига асосан амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 20,71 млн АҚШ долларини ташкил этади. 2017 йилда 4,0 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. 2017 йилда лойиҳани амалга ошириш натижасида, 9,1 га иссиқхона қуриш учун 8 та лойиҳага, сутни қайта ишлаш бўйича лойиҳага, 1 та товуқ фермасини модернизация қилишга ва сок ишлаб чиқариш лойиҳаси молиялаштирилган.

13. “Мева-сабзавотчилик тармоғида қўшилган қийматни яратиш занжирини ривожлантириш” лойиҳаси Осиё тараққиёт банки иштирокида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 мартдаги ПҚ-2813-сонли қарорига асосан амалга оширилмоқда. Лойиҳанинг умумий қиймати 240.98 млн АҚШ долларини ташкил этиб, шундан 154 млн АҚШ доллари Осиё тараққиёт банкининг улуши. Лойиҳа бўйича 2017 йилда 101,90 млн. АҚШ доллари миқдорида кредит маблағлари ўзлаштирилди. 2017 йилда лойиҳани амалга ошириш натижасида 93,6 минг тонна мева-сабзавотни қайта ишлашга, 77,1 га иссиқхона қуришга, 32,7 минг тонна қувватлик музлаткичли омборхона қуришга ҳамда 1983 га интенсив боғлар яратишга эришилди.

2. Сув хўжалигида инновациялар ва илмий-техник тараққиёт

Инновация фаолиятининг бугунги кунда ҳаётимиз мазмунига айланиб бораётганлиги ва ўз келажагимизни қуришда мақсад ва стратегияларимизни амалга ошириш жараёнига тобора чуқур кириб бораётганлиги, шу билан бирга янгидан-янги имкониятларини тақдим этаётганлиги мазкур

атаманинг мазмунини ўрганиш ва ёритишга бўлган қизиқиш ва интилишларни янада кучайтирмоқда. Шу муносабат билан турли иқтисодчи-олимлар ва мутахассислар томонидан турли мазмундаги таърифлар ишлаб чиқилмоқда, келтирилмоқда. Улар бир-биридан тубдан фарқ қилмаса-да, бироқ, инновация фаолиятининг муайян хусусиятлари, йўналишлари ва жиҳатларини ўзида ифода этиши билан ажралиб туришини кўриш мумкин. Бу эса уларнинг қайси бири инновация фаолияти атамасининг туб иқтисодий мазмун-моҳиятини батафсилроқ очиб беришга хизмат қилиши мумкинлигини ўрганишга бўлган қизиқишни келтириб чиқаради. Шу муносабат билан қуйидаги бир қатор келтирилган таърифларни кўриб чиқамиз.

“Инновация” (инглизча *innovations* – киритилган янгилик, ихтиро) асосан икки маънода ишлатилади: 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технологиялар, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланилиши⁴.

“Инновация” терминига бир-қанча таърифлар мавжуд. Инглизча луғатларга кўра: “Инновация” – бу янгилик киритиш, янгилик, ўзгариш демакдир. В.А.Макаренко таҳрири остида нашр этилган замонавий тушунча ва терминларнинг қисқача луғатида инновация терминига кенгроқ тушунча келтирилган⁵: “Инновация” (инг. *Innovation* – янгилик киритиш, янгилик; латинчадан *Innovatio* – тикланиш, янгиланиш) дегани. Яъни, бу:

– техника ва технология авлодини алмашинувини таъминловчи иқтисодиётга маблағ йўналтириш;

– илмий-техника тараққиётининг маҳсули бўлган янги техника, технологиялар яратиш;

– янги ғояларни ишлаб чиқиш, синтезлаш, янги назария ва моделларни яратиш ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш; индивидуал тусдаги, такрорланмас дастурларни ишлаб чиқиш.

Ватанизмида ҳам инновация соҳасига оид кенг кўламли илмий-назарий ва фундаментал тадқиқотларни олиб бораётган кўплаб иқтисодчи-олимлар бўлиб, улар ҳам инновация фаолиятига ўзларининг мустақил қарашларини ўз тадқиқотлари ва асарларида келтиришган. Жумладан, Э.Эгамбердиев ва Х.Хўжақуловлар томонидан берилган таърифга кўра “Инновация фаолияти – техника ва технология янгиликларини жорий этиш билан боғлиқ фаолият”дир.

Инновация фаолияти субъектлари таркибида инноваторлар ҳам бўлиши мумкин. Инноваторлар – булар инновациялар муаллифлари (фойдали модел, лойиҳавий қарор, тақсимот таклифлари, ноу-хау, саноат намунаси, тижорат белгиси ва бошқа турдаги инновацияларни ихтиро

⁴ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 4-сон. 169-бет.

⁵ Макаренко В.А. Краткий словарь современных понятий и терминов (3-е изд., дораб., и доп.) – М.: Республика, 2004. - 201 с.

қилувчилар).

Инновация фаолияти икки асосий босқичдан ташкил топади:

- янгиликларни яратиш, яъни уч йўналишдаги илмий ва илмий-техникавий фаолиятни қамраб олади: фундаментал илмий-тадқиқот ишлари; амалий илмий-тадқиқот ишлари; тажриба-конструкторлик ишлари;

- ишлаб чиқариш, маркетинг ва бозорда маҳсулотни сотиш жараёнларини ўз ичига олувчи янгиликни тижоратлаш.

Инновация категорияси юзасидан юқорида асослаб берилган илмий-назарий хулоса ва таърифлар мазмун-моҳиятига мос равишда унинг тегишли мезонларга мос энг муҳим тип (тур)ларининг умумлашган классификациясини ишлаб чиқиш истиқболда улардан мақсадли ва манзилли фойдаланиш, энг муҳими эса ресурстежамкор технология ва механизмларни тадбиқ этиш асосида ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) самарадорлигини ошириш ва истеъмол маҳсулотлари сифатини муттасил яхшилаш борасида кенг имкониятлар яратади.

Буларнинг барчаси сув хўжалигини модернизациялаш орқали интенсив ривожлантириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, инновацияларни жорий этиш натижасида сув хўжалиги тизимининг барча бўғин ва тармоқларининг самарали ва барқарор фаолият кўрсатишини таъминлайди. Бунинг учун сув хўжалигида тизимида замонавий суғориш технологиялари жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистонда аграр соҳани модернизация қилиш шароитида, қишлоқ ва сув хўжалигини иқлим ўзгаришининг салбий оқибатларидан ҳимоялаш аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш ва ижтимоий йўналтирилган тадбирларни янада ривожлантиришда, ривожланган хорижий давлатлар тажрибаларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ушбу давлатларда мамлакат иқтисодиётини кўтаришда фан-техника ютуқларига асосланган технологияларга устувор йўналиш сифатида эътибор берилди.

Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини молиялаштириш даражаси бўйича дунё миқёсида биринчи бешлик гуруҳига Исроил (мамлакат ЯИМдаги улуши - 4,40 %), Финландия (3,88 %), Жанубий Корея (3,74 %), Швеция (3,40 %) ва Япония (3,36 %) давлатлари кирган. Дарҳақиқат, бу давлатлар кейинги даврларда иқтисодиётнинг барча тармоқларини, жумладан қишлоқ ва сув хўжалигини инновациялар яратиш ва жорий этиш асосида ривожлантириш нуқтаи назардан диққатга сазовор илғор тажрибалар масканига айланиб бормоқдалар.

Жумладан, сув хўжалигини инновацион модел асосида ривожлантириш борасида Исроил давлатида олиб борилаётган илмий-тадқиқот натижаларини ўрганиш республикамиз шароитида муҳим аҳамиятга эга.

Масалан, сув манбаларининг камлиги сабабли Исроил қишлоқ хўжалигида сувдан оқилона ва тежаб фойдаланиш асосий муаммолардан саналади. Бу йўналишда мазкур давлатнинг эришган энг катта илмий-амалий ютуқларидан бири бу экинларни ёмғирлатиб, томчилатиб (очиқ

майдонларда) ва аэрозол (иссиқхона, парник ва бошқа турли типдаги ёпик иншоотларда) суғориш технологиялари 100 фоиз компьютерлаштирилган. Натижада, биринчидан, ҳар бир экиннинг сувга бўлган талаби белгиланган меъёр ва вақтда қондирилиши туфайли кам ёки ортиқча сув сарфлаш ҳолатларига бутунлай барҳам берилган. Иккинчидан, азот, фосфор ва калий ўғитлари тегишли миқдор (доза)ларда аралаштирилган суюқ ҳолда тайёрланиб, бевосита суғориш жараёнида тўғридан-тўғри экинларнинг озик илдизларига берилади. Бу жараёнда кўплаб агротехнологик ишларнинг бир вақтда бажарилиши ишлаб чиқариш харажатларини кескин камайтириш имконини берибгина қолмасдан, балки ўғитлар, шунингдек бошқа тегишли турли микроэлементларнинг экинлар томонидан вегетация даврида тўлиқ ўзлаштирилишини таъминлаб, тупроқ таркибининг бузилишига мутлақо йўл қўймайди.

Умуман, тадқиқотларнинг кўрсатишича, жаҳон тажрибасида аграр соҳани инновацион ривожлантириш, фан ва техника-технология янгиликларини самарали жорий этишда давлатнинг имтиёзли мувофиқлаштириш ва рағбатлантириш механизмлари асосий ўрин эгаллаб, муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда сув ресурсларидан самарали фойдаланиш масаласи долзарблашишининг асосий сабаблари мамлакатимиз шароитида узок йиллар давомида эгатлаб суғориш усулининг мавжудлиги натижасида ўртача экин майдони ҳисобига кўп сув сарф этилиши, ерларнинг турли даражада шўрланганлиги боис шўр ювиш тадбирлари учун кўшимча сув талаб этилиши, суғориш тизимининг ФИК пастлиги сабабли манбадан олинган сувнинг сув истеъмолчисига етиб боргунча 1/3 қисми йўқотилиши каби омиллар саналади. Мамлакатимизда сувдан фойдаланиш ҳолатига эътибор берадиган бўлсак, экин майдони учун сув сарфи миқдори 2014-2016 йиллар оралиғида 12,8 минг м³/га дан 12,4 минг м³/га орлиғида сақланиб турганлигини кўришимиз мумкин бўлади (1-жадвал).

1-жадвал

Республика бўйича 1 га экин майдони учун сув сарфи миқдори

Худудлар	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2016 йил 2014 й.га нисбати, %
Қорақалпоғистон Республикаси	16,1	14,8	16,2	100,6
Андижон вилояти	10,8	10,9	10,5	97,2
Бухоро вилояти	15,5	14,7	14,6	94,2
Жиззах вилояти	10,5	10,7	10,6	101,0
Қашқадарё вилояти	11,8	10,9	10,9	92,4
Навоий вилояти	12,1	12,2	11,9	98,3
Наманган вилояти	10,8	10,6	10,8	100,0
Самарқанд вилояти	10,8	10,1	9,8	90,7
Сурхондарё вилояти	12,9	12,7	11,9	92,2
Сирдарё вилояти	12,2	12,6	12,4	101,6
Тошкент вилояти	11,3	11,4	10,9	96,5

Фарғона вилояти	11,6	11,7	11,5	99,1
Хоразм вилояти	19,9	17,5	19,7	99,0
Республика бўйича ўртача	12,8	12,2	12,4	96,9

Жумладан, Қорақалпоқистон Республикасида 1 гектар экин майдони учун сув сарфи миқдори 2014 йилда 16,1 минг м³/га ни, 2015 йилда 14,8 минг м³/га ни ҳамда 2016 йилда 16,2 минг м³/га ни ташкил этмоқда. Хоразм вилоятида эса, бу кўрсаткич 2014 йилда 19,9 минг м³/га ни ташкил этган бўлса, 2015 йилда 17,5 минг м³/га ни ҳамда 2016 йилда 19,7 минг м³/га ни ташкил этмоқда. 1 гектар экин майдони ҳисобига энг кам сув сарф этадиган вилоятлар Андижонда ўртача 10,8 минг м³/га ни, Наманганда ўртача 10,7 минг м³/га ни ҳамда Самарқандда 10 минг м³/га ни ташкил этмоқда. Республиканинг ўртача кўрсаткичи 2014 йилда 12,8 минг м³/га бўлган бўлса, 2015 йилда 12,2 минг м³/га ни ҳамда 2016 йилда 12,4 минг м³/га ни ташкил этган ҳолда 2016 йилда 2014 йилга нисбатан 3,1 фоиз камайганлигини кўришимиз мумкин. Республикада бундай ҳолатнинг мавжуд бўлиши сувдан тежаб фойдаланиш заруратини келтириб чиқаради ҳамда йилдан-йилга томчилатиб суғориш тизимининг жорий этилиш масаласи долзарблик касб этиб бораверади.

Сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш учун мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий қилишни янада кенгайтириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1958 қарори ва ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июлдаги “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Шунингдек “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш” давлат дастури қабул қилинди.

Республикада “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш” Давлат дастури доирасида сувни тежовчи технологияларни жорий этиш ишлари амалга оширилиб келинмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда асосан қуйидаги сувни тежайдиган технологиялар қўлланилиб келинмоқда:

- томчилатиб суғориш тизимини қўллаган ҳолда суғориш;
- полиэтилен плёнка қопланган эгатлар бўйича, қаторлар орасига ишлов берган ҳолда суғориш;
- кўчма эгилувчан суғориш қувурлари, сифонлар ва шу кабилар билан суғориш.

Республикамизда 2011-2015 йилларда суғоришнинг замонавий усуллари жорий этилган экин майдонлари (гектарда) 1-расмда келтирилган. Чизмадан кўриниб турибдики, 2011 йилда 3789 га майдонга томчилатиб суғориш технологияси жорий этилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2015 йилда 18361 гектарни ташкил этган. Ушбу даврда кўчма эгилувчан қувурлар орқали суғориш технологияси 2011 йилда 839 га, 2015 йилда эса 9596 гектар майдонга жорий этилган. Шу билан бирга, эгатларга плёнка тўшаб суғориш технологияси 2011 йилда 710 га, 2015 йилда эса 11330 гектар ер майдонида жорий этилган. Бундан кўриниб турибдики, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш учун сув тежовчи технологияларнинг жорий этилиши йилдан-йилга ортиб бормоқда.

1-расм. Республикамизда 2011-2015 йилларда суғоришнинг замонавий усуллари жорий этилган экин майдонлари, га

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган экинларни суғоришнинг анъанавий усулида катта миқдордаги сув ерга сингиб кетади. Бунинг натижасида ер ости сувларининг кўтарилиши ва ерларнинг мелиоратив ҳолатининг ёмонлашуви эҳтимоли ортади. Республикамизда сув ресурсларидан тежамли ва самарали фойдаланиш асосида нафақат суғориладиган майдонларни кўпайтириш, балки суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашувининг олдини олиш мумкин.

Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалик ерларининг мелиоратив ҳолатини яхшилашда қуйидаги инновацион ёндошувларга эътиборни янада кучайтириш лозим:

- экин майдонларини тайёрлашда лазерли текислашга эътиборни кучайтириш;
- экин майдонларини суғоришда сув сарфи бўйича илмий асосланган

меъёрларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида замонавий сув ўлчаш асбобларини фермер хўжаликлари фаолиятига кенг жорий этиш;

- мелиоратив ҳолати ёмонлашган ерларда ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланишига таъсир кўрсатувчи экин турларини экиш;

- қишлоқ хўжалигига суғоришнинг тежамкор ва замонавий усулларини жорий этишни кенгайтириш ва ҳоказо.

Ҳар бир истеъмолчининг сув олиш жойлари сув ўлчаш восита ва иншоотлари билан жиҳозланиши, сув олувчи ва етказиб берувчи ўртасидаги ажратилган лимит доирасида тузилган шартноманинг юритилиши ҳамда унинг бажарилишини таъминланиши сувдан фойдаланиш самарадорлигини сезиларли даражада оширди. Бунда ҳар бир истеъмолчининг қанча сув олаётганлигидан хабардорлиги ва масъуллиги муҳим омил бўлди.

Сув тежамкор техника ва технологияларни жорий этишни ташкиллаштириш, жумладан:

- замонавий суғориш технологияларини жорий этиш. Мазкур йўналишда республика бўйича ўтган йиллар давомида 18,5 минг гектар майдонга томчилатиб суғориш тизими, 18,4 минг гектарга эгилувчан қувурлар ёрдамида суғориш, 16,3 минг гектарга эгатларга пленка тўшаб суғориш усуллари жорий этилиб, самарали фойдаланиб келинмоқда;

- амалдаги кенг тарқалган ананавий суғориш технологияларининг ҳам сувни тежаш имкониятларидан кенг фойдаланишни ташкил этиш. Булар ичида республика бўйича кенг қўлланиладиган эгатлаб суғориш усулини – эгат оралатиб, калта эгат олиб (50-100 метр), шарбат усулида суғориш, кетма-кет навбатлаб суғориш ва бошқа усуллари кенг қўллашга эътибор кучайтирилмоқда;

- ноананавий янги суғориш технологияларини тарғиб қилиш. Булар қаторига субиригация, дискрет суғориш, полимер гидрогеллар ёрдамида суғориш, мулча ёрдамида суғориш, ёмғирлатиб суғориш, суспензия усулида суғориш, турли тензометрлар ва суғоришни программалаштириш ва бошқа йўналишларда амалий илмий дала тажрибалари олиб борилмоқда;

- агротехнологияларни сув тежамкорлик талаблари асосида ташкил этиш. Қишлоқ хўжалиги экинлари қатор ораларига ишлов беришни нам сақлаш талаблари асосида амалга ошириш.

Бундан ташқари, соҳанинг муҳимлигидан келиб чиққан ҳолда, давлат томонидан чет эл инвестицияларини ҳам жалб этиш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ҳозирда Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки, Саудия ривожланиш фонди, ОПЕК фонди, Қувайт фонди, Хитой Халқ Республикаси Эксимбанки каби йирик молиявий институтлар, шунингдек Япония, Швейцария, Германия ва бошқа давлатларнинг халқаро ҳамкорлик ташкилотлари ва агентликлари каби донорларнинг инвестициялари иштирокида йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда. Сўнги 10 йил мобайнида соҳага умумий қиймати қарийб 1,5 млрд. АҚШ долларга тенг бўлган инвестиция маблағлари жалб этилган.

Сувдан фойдаланишни самарали ташкил қилиш тадбирларини амалга оширилиши натижасида мамлакатимиз миқёсида йиллик фойдаланилаётган

сувларнинг умумий миқдори мустақилликдан аввалги даврдаги 64 млрд.м³ дан ўртача 51 млрд.м³ гача ёки 20 фоизга камайтирилишига эришилди. Қишлоқ хўжалиги мисолида кўриладиган бўлса, худди шу давр ичида 1 гектар майдонни суғориш учун сарфланган ўртача 18 минг м³ сув, бугунги кунга келиб 10,5 минг м³ ёки 42 фоиз камайишига эришилди.

Қишлоқ хўжалиги тармоқларида сув сарфи жуда юқорилиги сабабли тежамкор технологияларни қўллашни жадаллаштириш мақсадга мувофиқдир. Сувни тежовчи технологиялар ёрдамида суғоришда сувнинг умумий тежалиши 1 гектар ғўза учун 11,7 минг м³ни, 1 гектар буғдой учун 6,6 минг м³ ни, 1 гектар боғ учун сувнинг умумий тежалиши 11,4 минг м³дан иборат бўлади. Шунингдек, томчилатиб суғоришда минерал ўғитлар 30-40 фоиз тежалади, маҳсулот ҳосилдорлиги анъанавий суғориш билан солиштирганда ҳосилдорликнинг 30-70 фоиз ошади.

Мамлакатимизда инновация фаолиятининг ташкил этилиши ва ривожланиши учун қуйидаги шартларнинг мавжуд бўлиши ва бажарилиши талаб этилади:

- давлат инновация сиёсати – Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари томонидан мамлакатнинг инновацион стратегияси мақсадлари ва устувор инновацион дастурлар ва лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш механизмларининг ишлаб чиқилиши ва белгиланиши;

- инвестиция салоҳияти (давлат, тармоқ, корхона ва ташкилотнинг) – турли кўринишдаги ресурслар йиғиндиси (моддий, молиявий, интеллектуал, илмий-техникавий, иқтисодий ва бошқаларни қамраб олган ҳолда);

- инновация соҳаси – инновацияларни яратиш ва тарқатишни ўз ичига қамраб олувчи инновация маҳсулот (иш, хизмат)ларини ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг фаолият соҳалари;

- инновация инфратузилмаси – инновация фаолиятининг амалга оширилишига имкон берувчи, таъсир кўрсатувчи турли муассасалар (инновацион-технологик марказлар, технологик инкубаторлар, технопарклар, ўқув-бизнес марказлари, консалтинг ва инжиниринг компаниялари, рейтинг баҳоловчи агентликлар ва бошқа махсус ташкил этилган муассасалар);

- инновация дастури (корхона, тармоқ, ҳудуд, давлат, минтақа, давлатлараро) – инновация лойиҳалари ресурслари, ижрочилари ва уларни амалга ошириш муддатлари бўйича келишилган ҳамда янги турдаги маҳсулот (технология)ларни ўзлаштириш ва жойлаштириш бўйича вазифаларнинг самарали ҳал этилишини таъминловчи инновацион лойиҳалар ва тадбирлар комплекси.

Сув хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг муҳим шаклларида бири инновациялар бозорига илмий - техник маҳсулотларни киритишни, ахборот-маслаҳат таъминотини, лойиҳалар экспертизасини, таклифлар ва буюртмаларни, тажриба, ишлаб чиқариш базаларини тараққий эттиришни кўзда тутадиган инновацион инфратузилмани ривожлантириш ҳисобланади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 9 декабрдаги «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуни. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014. - 50-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги «Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3932 сонли Фармони. - www.lex.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 мартдаги «2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида» ги ПҚ-817-сонли Қарори. - www.lex.uz.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги «2013-2017 йиллар давомида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1958-сонли Қарори. - www.lex.uz.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. - Тошкент, 2017.

6. Чориев Қ.А. Қишлоқ хўжалигида инновациялар жорий қилиш тизимини шакллантириш ва рағбатлантириш истикболлари (услугий тавсиялар). - Тошкент, 2014. - 30 б.

7. Умаров С.Р. Сув хўжалигини инновацион ривожлантириш йўллари. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2017. - 177 б.

8. Мухитдинова Н.К. Методология инновационного развития национальной экономики. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2016. - 188 б.

9. Умурзоқов Ў.П., Абдурахимов И.Л. Сув хўжалиги менежменти. - Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2008. - II-жилд. – 469 б.

10. Умаров С.Р. Сув хўжалиги тизимида инвестицион фаолликни оширишнинг асосий йўналишлари. - Ж. Иқтисодиёт ва таълим, 2016. - №6. – Б. 177-182.

11. Интернет сайтлар: www.stat.uz, www.agro.uz, www.lex.uz

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги

Ишдан мақсад: Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси, шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг асосий кўрсаткичлари фойдаланиладиган ер майдони, экин майдони, экин майдонларининг структураси ва қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги, ем хашак экинларида эса гектаридан чиқадиган озуқа бирлиги билан ўлчанади.

Ишни бажариш тартиби: Иқтисодий кўрсаткичларга: 1) ялпи ва ттовар маҳсулотининг ҳажми; 2) меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи; 3) маҳсулот таннархи; 4) ялпи ва соф даромад; 5) рентабеллик даражаси кабилар ҳисоблаш керак бўлади.

Қуйидагиларни аниқланг:

А) бир гектардан, бир киши соатда ва сарфланган ҳар бир сўм эвазига олинган соф даромад (сўм ҳисобида)

Б) бир гектар ерда етиштирилган маҳсулотнинг рентабеллиги (процент ҳисобида).

№	Экинлар	1 гектар ердан олинган ўртача ҳосил, (ц)	Маҳсулот бирлигига қилинган меҳнат сарфи, киши-соат	1 центнер маҳсулотнинг таннархи, сўм	1 центнер маҳсулотни сотиш баҳоси, сўм
1	Пахта	32,3	28,0	34,9	51,12
2	Бугдой	21,0	2,6	4,90	7,35
3	Маккажўхори	50,9	4,9	5,13	8,31
4	Картошка	200	3,15	4,97	10,60
5	Помидор	300	5,4	12,10	19,09
6	Пиёз	350	4,2	9,90	27,19
7	Уруғлик мева	40,0	25,0	24,7	32,78
8	Данакли мева	35,0	27,0	25,9	34,08
9	Резавор мева	25,0	16,5	68,0	119,1

Чорвачилик маҳсулотларнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш.

Қуйидагиларни аниқланг:

А) ҳар 100 гектар қишлоқ хўжалик ери ҳисобига етиштирилган сут ва қорамол гўшти (центнер ҳисобида);

Б) маҳсулот турлари бўйича олинган фойда (сўм ҳисобида);

В) маҳсулотларнинг турлари бўйича олинган фойда (сўм ҳисобида);

Д) маҳсулотларнинг товарлилик даражаси (% ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Ялпи етиштирилган маҳсулот, (ц)	1 ц га қилинган меҳнат сарфи киши-соат	1 центнер маҳсулотнинг таннари, сўм	1 центнер маҳсулотни сотиш баҳоси, сўм
1	Жами, қишлоқ хўжалик ери, га	2797			
2	Етиштирилган чорвачилик маҳсулотлари:				
	сут	7040	0,76	20,0	
	қорамол гўшти	399	44,8	141,3	
	тухум, минг дона	684	6,63	84,85	
3	Давлатга сотилган сут	5500			20,38
	Қорамол гўшти	300			152,86
	Парранда гўшти	200			188,2
	Тухум минг дона	658			91,95

Ялпи маҳсулотга нисбатан меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш

Қуйидагиларни аниқланг:

А) бир ишловчи ва бир киши соат ҳисобига етиштирилган маҳсулот қиймати (минг сўм ҳисобида);

Б) уч йилликнинг охириги йилига нисбатан кейинги йилларда ялпи маҳсулотнинг ўсиши (% ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Уч йилликнинг охириги йили	Ўтган йили	Режалаштири лаётган йил
1	Ялпи маҳсулот қиймати, минг сўм	6514,2	6979,4	7218,8
2	Қишлоқ хўжалигида банд бўлган	1205	1168	1084

	ишловчилар сони, киши			
3	Меҳнат сарфи, киши соат	2 435 200	2 344 800	2 261 850

Ялпи ва товар маҳсулотларининг қийматига қараб асосий тармоқларнинг йўналишини белгилаш.

Қуйидагиларни аниқланг: а) ҳар бир хўжаликда ялпи ва товар маҳсулотнинг нисбати (% ҳисобида);

Б) ҳар бир хўжаликнинг ишлаб чиқариш йўналиши.

№	Маҳсулот тури	“Барака Нишон” ф\х	“Ровот бизнес” ф\х	“Нурли қуёш” ф\х	Мусаффо ф\х
Ялпи маҳсулот (сўм ҳисобида)					
1	Пахта	2379601	193309	1454307	4226200
2	дон	50466	5449	45415	911
3	сабзавот	18787	14809	11830	12108
4	Гўшт	159796	56522	47328	148413
5	сут	94720	94362	50347	31069
	Жами.....				
Товар маҳсулоти (сўм ҳисобида)					
1	пахта	2379601	193309	1454307	422200
2	дон	50406	3928	38362	434
3	сабзавот	17923	6544	3710	7085
4	гўшт	141133	44038	44922	116140
5	сут	141133	44038	44922	116140
	Жами.....				

Изоҳ: келтирилган кўрсаткичлар тахминий

Қуйидагиларни ҳисобланг: а) ҳар бир 100 гектар экин майдонига бир киши қунига, сарфланган ҳар бир 1000 сўм ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот (сўм ҳисобида);

Б) ҳар бир 100 гектар экин майдонига, бир киши қунига, сарфланган ҳар бир 1000 сўм ҳисобига етиштирилган товар маҳсулоти (сўм ҳисобида);

В) ретабеллик даражаси (%).

№	Кўрсаткичлар	Риштон ф\х	Навруз ф\х	Барака Нишон ф\х	Мусаффо ф\х
1	Экин майдони, гектар	2597	1804	2491	1370
2	Ялпи маҳсулот қиймати, сўм	2744010	1835563	4330407	1974243
3	Товар маҳсулот қиймати, сўм	2724377	1819948	4269288	1966346

4	Жами сарфланган киши куни	236053	163558	318047	170297
5	Жами сарф, сўм	1379705	853133	17428757	1015889

Ялпи маҳсулот ва ялпи даромадга қараб хўжаликнинг қайси соҳага ихтисослашганини кўрсатиш.

Қуйидагиларни аниқланг: а) маҳсулот тури бўйича ялпи ҳосил (центнер ҳисобида);

Б) маҳсулот турига қараб ялпи даромад (сўм ҳисобида);

В) ўзгариш сабаблари.

№	маҳсулот	1 ц сотиш баҳоси	Экин майдон, га		Ҳосилдорлик, гектаридан (ц)	
			2000-2005 йй.	2005-2010 йй.	2000-2005 йй.	2005-2010 йй.
1	Ғалла (маккажўхори)	831	180	227	47,2	51,8
2	пахта	587,1	1340	510	30,4	31,1
3	сабзавот	190,9	216	720	176,7	192,7
4	картошка	106,0	144	306	93,6	101,1
5	узум	362,2	96	133	73,1	83,6
6	мева	327,8	177	197	98,6	131,8

Узум етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

А) ялпи ҳосил (ц);

Б) жами меҳнат сарфи (киши кун);

В) ялпи маҳсулот қиймати (сўм);

Г) жами маҳсулот таннархи (сўм);

Д) соф фойда (сўм);

Е) рентабеллик даражаси (ц).

№	Кўрсаткичлар	Ихтисослашган узумчилик хўжалиги	Пахтачилик хўжалиги
1	Ток майдони, га	327,6	69,8
2	1 гектардан олинган ҳосил, ц	113,2	49,3
3	1 центнер узумнинг таннархи, сўм	1453	1947
4	1центнер узумни сотиш баҳоси, сўм	3622,0	3622,0
5	Бир киши кунда етиштирилган маҳсулот, центнер	43,9	30,3

Назорат саволлари

1. Нима учун шартномавий муносабатлар амалга оширилмоқда?
2. Шартнома деганда нимани тушунаси?
3. Шартноманинг қандай турлари мавжуд?
4. Мулкий жавобгарлик қандай бўлади?
5. Ички ижаранинг мазмуни қандай?
6. Ялпи маҳсулот деганда нимани тушунаси?
7. Ялпи маҳсулотлар қандай турларда ҳисобга олинади?
8. Ялпи маҳсулотнинг таркиби қандай ?
9. Тайёр маҳсулот деганда нимани тушунаси?
10. қандай маҳсулот товар маҳсулоти деб аталади?
11. Маҳсулотларнинг товарлилик даражаси қандай аниқланади?
12. Ялпи ва товар маҳсулотларнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти қандай?
13. Ялпи маҳсулотни кўпайтиришнинг қандай йўллари бор?
14. Экстенсив ҳамда интенсив усул ҳақида қандай тушунчага эгасиз?
15. Маҳсулотлар сотишни ривожлантиришнинг қандай йўллари мавжуд?

2-амалий машғулот

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш

Ишдан мақсад: Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши икки йўл билан: *экстенсив йўл*– ишланадиган майдонларни кенгайтириш ва интенсив йўл – муайян миқдордаги майдон ва чорва туёғидан, шунингдек техника, химявий воситалар ҳисобига тобора кўпроқ маҳсулот олиш, деҳқончилик ва чорвачилик маданиятини ошириш йўли билан ривожланади.

Интенсивлаштириш – қишлоқ хўжалигида ер майдони бирлигига иқтисодий асосланган қўшимча маблағ сарфлаш негизда кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг режали процессидир.

Ишни бажариш тартиби: Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш кўрсаткичларини аниқлаш. Интенсивлаштириш даражасининг асосий кўрсаткичлари:

1. Ер майдони бирлиги ҳисобига барча ишлаб чиқариш фондларининг қиймати.
2. Ер майдони бирлиги ҳисобига қўшимча сарфланган ишлаб чиқариш воситаларнинг суммаси.
3. Хар гектар экин майдонига тўғри келадиган жонли меҳнат сарфи.
4. Ер майдони бирлигига тўғри келадиган жонли меҳнат сарфи.

Интенсивлаштириш самардорлигининг ошиши билан меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш рентабеллиги ошиб боради.

Интенсивлаштириш самардорлигининг асосий кўрсаткичлари:

1. Бир гектар қишлоқ хўжалик ерига, ҳайдаладиган ерга экинзорга тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати, ялпи ва соф даромад
2. Бир гектар ҳисобига тўғри келадиган ҳосилдорлик.
3. Меҳнат унумдорлиги.
4. Маҳсулот таннархи ва ишлаб чиқаришнинг рентабеллиги.
5. Қўшимча сарфлар суммасига нисбатан, қўшимча олинган соф даромад.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни интенсификаштириш кўрсаткичларини аниқлаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

а) 1га гектар қишлоқ хўжалик ерига қанчадан асосий ишлаб чиқариш фондлари тўғри келиши:

б) бир гектар сўм) ва меҳнат харажатлари (киши-соат ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Бешариқ ф\х	Серқуёш ф\х	Барака ф\х
1	Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришга тегишли бўлган фондларнинг ўртача қиймати, минг сўм	16114482	1223097	1131157
2	Жами ишлаб чиқариш харажати, минг сўм.	7043732	1224691	1356163
3	Меҳнат харажати, киши-соат	5828782	1224691	1356163
4	Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг ҳаммаси, гектар	9246	3570	2960

Дехқончилик тармоқларини интенсификаштиришнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

а) 100 гектар қишлоқ хўжалик ерига, 100 гектар экинзорга қилинган меҳнат сарфи (киши-соат ҳисобида);

б) 100 гектар қишлоқ хўжалик ери, 100 сўмлик ишлаб чиқариш харажати эавзига ва бир киши-соат ҳисобига олинган соф даромад (сўм ҳисобида).

“Бешариқ” фермер хўжалигида қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг ҳаммаси 9246 гектар, шундан 7246 гектари экинзор бўлиб, ялпи маҳсулотнинг таққослама нархларидаги қиймати 940044,6 минг сўмни ташкил қилади.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига тегишли бўлган фондларнинг ўртача қиймати 16114482,0 минг сўм, тракторлар билан бажариладиган ишларнинг ҳажми 243449 шартли эталон гектар, жами меҳнат харажати

5828782 киши-соат, жами ишлаб чиқариш харажати 7043732,0 минг сўмни, сарфланган ўғитларнинг қиймати 54 2470,0 минг сўмни маҳсулотни сотишдан олинган даромад 9400446,0 минг сўмни, сотилган маҳсулотнинг таннари эса 6473314,0 минг сўмни ташкил қилади.

Заҳарли химикатлар ишлатилишининг иқтисодий самарадорлигин ҳисоблаш.

Қуйидагиларни аниқланг:

- а) гектардан олинган қўшимча ҳосил (центнер ҳисобида).
- б) бир гектардан ва жами майдондан олинган қўшимча ҳосилнинг қиймати (минг сўм).
- в) жами майдонга қилинган қўшимча харажат (сўм ҳисобида).
- г) заҳарли химикатлар ишлатиш эвазига бир гектардан ва жами майдондан олинган соф даромад (сўм ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Заҳарли химикатлар ишлатилган майдон	Заҳарли химикатлар ишлатилмаган майдон
1	Экин майдони, (га)	100	100
2	Ҳосил гектаридан, (ц)	32	24
3	Ялпи маҳсулот қиймати, (минг сўм)	142600	111200
4	1 гектарга сарфланган заҳарли химикат, (минг сўм)	14,7	-
5	Меҳнат сарфи, киши-кун	177,0	149
6	1 гектарга қилинган ишлаб чиқариш сарфи, минг сўм	1020,0	1002,0

Хўжаликнинг энергия қуввати билан таъминланишини ва меҳнат унумдорлигини аниқлаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг :

- а) бир ишловчига тўғри келадиган энергия қуввати (эталон трактор ҳисобида);
- б) 100 гектар экин майдонига тўғри келадиган энергия қуввати (эталон трактор ҳисобида);
- в) бир гектар экин майдонига қилинган сарф (киши –кун ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	1 йил	2 йил	3 йил
1	Жами энергия (эталон трактор)	1175	1460	1700
2	Ишловчилар сони	1650	1565	1480
3	Экин майдони, га	2800	2810	2812
4	Меҳнаат сарфи (минг киши-кун ҳисобида)	460,0	408,2	409,1

Меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақининг ўсиш даражасини ҳисоблаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

- а) ялпи маҳсулот қийматининг ўсиш даражаст (% ҳисобида);
- б) меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақининг ўсиш даражаси (% ҳисобида);
- в) бир ишловчи ва бир киши соат ҳисобига тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати (минг сўм ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	1 йил	2 йил	3 йил
1	Ялпи маҳсулот қиймати, млн. сўм	1035,7	1147,8	1216,9
2	Ўртача ишловчилар сони	378	355	317
3	Сарфланган киши соатлар	368715	491551	482451
4	Сарфланган иш ҳақи, млн. сўм	309,0	327,5	319,0

Меҳнат унумдорлигининг ўсиш даражасини ҳисоблаш.

Қуйидагиларни аниқланг:

- а) бир ишловчига тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати (минг сўм);
- б) бир киши кун ҳисобига тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати (минг сўм);
- в) бир иш соатига тўғри келадиган ялпи маҳсулот қиймати (сўм ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Барака ф\х		Ишонч ф\х	
		Режа бўйича	ҳақиқатда	Режа бўйича	ҳақиқатда
1	Ялпи маҳсулот, млн сўм	2027,8	2697,3	3738,9	3911,9
2	Ўртача ишловчилар сони	578,0	556,0	639,0	729,0
3	Жами киши кунлари, млн.сўм	154,6	156,1	197,7	201,3
4	Иш куннинг узунлиги, соат	6,50	6,30	6,50	7,1

Қуйидагиларни аниқланг:

- а) хар қайси ва жами иш тури бўйича талаб қилинган киши куни;
- б) хар қайси ва жами иш тури бўйича талаб қилинган иш куни.

№	Иш турлари	Ўл.бир	Ишнинг хажми	Иш куни	1 кунлик норма	Нормани бажаришда иштрок этадиган ишчилар сони
1	Чигит экиш	гектар	1200	15	7,0	2
2	Яганалаш	гектар	1200	20	0,25	1
3	Икки марта чопиқ	гектар	2400	60	0,15	1
4	5 марта культивация	гектар	6000	60	9,0	2
5	6 марта суғориш	гектар	7200	70	0,50	1
6	3 марта ғўзани озиклантириш	гектар	3600	60	7,0	2
7	Ғўзани чеканка қилиш	гектар	1200	15	0,30	1

Тракторчи механизаторларга бўлган талабни аниқлаш.

Жами қанча норма бажарилиши ва қанча тракторчи-механизатор талаб қилинишини аниқланг.

Қишлоқ хўжалиги корхонаси 1400 гектар ерга чигитни 10 кунда экишни режалаштирилган. Агрегат бир кунда 7,0 гектар ерга чигит экади, ҳар қайси агрегатда 2 киши ишлайди.

Сут соғувчиларга бўлган талабни ҳисоблаш:

Хар сменада қанча сигир соғувчи талаб қилинишини аниқланг.

Фермада 668 та сигир бўлиб, ҳар бир ишчига машиналар ёрдамида соғиш учун 56 тадан сигир бириктирилган. Смена коэффиценти 13 га тенг.

Сигир соғувчиларга сигирларни бириктириш нормасини белгилаш.

Бир сигир соғувчига қанча сигир бириктирилишини аниқланг.

Фермада бир сменанинг иш вақти 420 минут белгиланиб, сигир соғувчиларга кийиниш, ечиниш ва соғиш аппаратларига қараш учун 46 минут ажратилган. Ишловчиларнинг шахсий ишлари учун 8 минут вақт ажратилади. Бир сигирга озуқа беришга -5,1 минут, тагини тозалашга 0,7 минут, охурларни тозалаш, сигирларни қашлаб тозалашга 2,9 минут, бир сиширни соғишга 9,7 минут сарфланади.

Ер ҳайдаш нормасини белгилаш.

Қуйидагиларни аниқланг:

а) сменадаги иш нормаси (гектар ҳисобида);

- б) смена давомидаги ёнилғи сарфи (кг хисобида);
- в) 10 иш кунда, икки смена ишлаганда нечта трактор талаб қилиниши.

T-4 трактори билан 900 гектар ер ҳайдаш режалаштирилган.

Трактор бир иш сменасида 8 соат-у 20 минут ишлайди. Ишга тайёрғалик кўриш ва ишни тамомлаш учун 20 минут, ёғлаш, мойлаш ва техник қаров ўтказишга 20 минут, агрегатнинг иш кенглиги 1,4 метр, ҳар бир гектар учун 19,5 кг ёнилғи сарфланади.

Чигит экиш нормасини белгилаш.

Қуйидагиларни аниқланг:

- 1) Агрегатнинг бир сменадаги иш нормаси (га);
- 2) Бир соатлик ҳақиқий иш вақтидаги меҳнат унумдорлиги;
- 3) Тракторга бўлган талаб.

Фермер хўжалиги 100 гектар ерга 10 кун ичида чигит экиш режалаштирган.

Тракторчи бир сменада 8,7 соат ишлайди. Шундан ишга тайёрғарлик 20 минут, бекор турган вақти 32 минут, ёғлаш, мойлашга 15 минут вақт сарфлайди. Сеяланинг иш кенглиги 24 метр, агрегатнинг юриш тезлиги соатига 3,41 километр.

Транспорт воситасига норма белгилаш:

- а) бир марта қатнаш учун кетган вақт;
- б) бир сменадаги қатновлар сони;
- в) бир сменада ташилган юк ва тонна километрлар.
- г) жами талаб қилинган трактор ва прицеплар сони.

“Белорусь” трактори 3,5 тонна юк кўтарувчи прицеп билан 10 иш кунда 900 тонна ўғитни 7,5 километр масофадаги базадан хўжаликга ташиб олиб келиши керак.

Иш кунинг узунлиги 8 соат, ишга тайёрғарлик қилишга 25 минут, бир тонна юкни юклаш ва туширишга 20 минут сарфланади. Трактор юк билаг ва юксиз ўртача соатига 10 км тезлик билан юради.

Ем-хашак экинларининг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

- а) экин тури бўйича бир гектардан олинган озуқа бирлиги (ц);
- б) бир гектар ерга қилинган меҳнат сарфи (киши-соат);
- в) бир гектар ерга қилинган харажат (минг сўм);
- г) бир гектар ердан олинган соф фойда (минг сўм хисобида).

№	Экин турлари	Сотиш бахоси, сўм	Хосилдорлик, гектари дан центнер	Озуқа бирлиги коэффиценти	Меҳнат сарфи, киши - соат	1 ц нинг таннарни, минг сўм
1	Арпа	532	14,0	1,21	1,05	427,0

2	Сули	459	13,9	1,00	1,1	385,0
3	Маккажўхори силоси	900	430,0	0,20	0,49	69,0
4	Беда пичани	491	179,0	0,49	0,27	180,0
5	Илдизмевалилар	209	137,0	0,12	0,8	200,0
6	Бир йиллик ўт пичани	408	35,7	0,47	1,13	229,0
7	Бўғдой сомони	540	13,0	0,20	-	36,0

Етиштирилган маҳсулотга иқтисодий баҳо бериш.

Қуйидагиларни аниқланг:

- а) экин турлари бўйича ялпи маҳсулот (центнер ҳисобида);
- б) 1 центнер маҳсулотнинг таннарни (минг сўм);
- в) 1 гектар ерга қилинган сарф (минг сўм);
- д) соф даромад (минг сўм);
- ж) 1 гектар ер ҳисобига бир киши-соат ва қилинган бир сўм ҳисобига олинган даромад (минг сўм).

№	Экин турлари	Экин майdonи га	1 га дан олинган ҳосил (ц)	Бевосита киши- соатлар сони	Жами сарф, минг сўм	1 га маҳсулотни сотиб олиш баҳоси, минг сўм
1	Пахта	1328	32	890900	1218366,0	
2	Каноп пояси	123	163	83740	13765,5	
3	Шоли	142	46,0	73442	84480,0	
4	Сабзавот	72	120	64050	11873,7	
5	Маккажўхори силоси	86	372	8852	13731,0	
6	Кўп йиллик ўтлар	169	116	28300	3888	
7	Боғлар (уруғлик мева)	50	19	3374	34220,2	

Изоҳ: 1 га маҳсулотни сотиб олиш баҳосини тахминий бозор нархида қўйиш мумкин

“Пахтаорол” фермер хўжалигида ҳар хил усулларда суғоришнинг иқтисодий самарасини аниқлаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

- а) ялпи ҳосил (тонна) ва ёмғирлатиб суғориш эвазига олинган қўшимча ҳосил (ц) ҳисобида;
- б) 1 м³ сув эвазига олинган пахта ҳосили (ц);
- в) жами майдондан ёмғирлатиб суғориш натижасида тежалган сарфлар (киши-куни ва минг сўм ҳисобида).

№	Кўрсаткичлар	Суғориш усуллари	
		Ёмғирлатиб суғориш	Эгатлаб суғориш
1	Суғориладиган пахта майдони (га)	939	939

2	1 гектардан олинган ҳосил (ц)	42,4	40,1
3	Суғориш сони	3,0	2,1
4	Мавсумий суғориш нормаси (гектарига м ³ ҳисобида)	1440	2590
5	Бир гектар ерни суғориш учун сарфланган меҳнат (киши-кун)	2,24	3,31
6	Бир киши куннинг баҳоси (сўм)	70000	70000

Суғориладиган ерлардан кузги бугдой етиштиришнинг самарадорлигини аниқлаш.

Қуйидагиларни ҳисобланг:

а) суғориладиган ерларда суғорилмайдиган ерга нисбатан йиллар бўйича ҳар гектардан олинадиган ортиқча ҳосил (ц);

б) суғорилмайдиган майдонлар сув билан таъминланганда олинадиган қўшимча ҳосил(йиллар бўйич), шунингдек, ҳар гектаридан ва ялпи олинадиган ҳосил ҳамад беш йилликдаги ўртача ўсиш (ц).

№	Кўрсаткичлар	Беш йилликда				
		1 йил	2 йил	3 йил	4 йил	5 йил
1	Экин майдони (суғориладиган ерда), минг гектар	1,7	2,9	2,6	3,0	3,4
2	1 гектардан олинган ҳосил, (ц)	34,4	45,6	46,7	47,3	50,3
3	Экин майдони (суғорилмайдиган ерлар), минг гектар	2,3	2,6	2,8	3,1	3,9
4	Бир гектардан олинган ҳосил, (ц)	14,4	17,4	19,1	19,9	23,0

Назорат саволлари

1. Қандай харажатлар ижтимоий ва индивидуал харажатлар деб аталади?
2. Жами ва ишлаб чиқариш харажатлари деганда нимани тушунасиз?
3. қандай харажатларни доимий ва ўзгарувчан харажатлар деб аташ мумкин?
4. Харажатлар элементлари ва моддалари ҳақида қандай тушунчага эгасиз?
5. Маҳсулот таннархи деганда нимани тушунасиз?
6. Маҳсулот таннархи даражасини, динамикасини қандай тушунасиз?
7. Маҳсулот таннархи таркиби деганда нимани тушунасиз?
8. Харажатларни камайтириш, таннархни пасайтиришга қандай чора-тадбирлар ёрдамида эришиш мумкин?

3-амалий машғулот

СУВ ХЎЖАЛИГИ ҚУРИЛИШНИ ЛОЙИХАЛАШНИНГ ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

Ишдан мақсад: Қурилишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, техникавий жиҳатдан илғор, юқори самара берадиган, янги техникани ва технологияни кенг жорий қилишга мослашган вариантларни қўллаш, Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни таннарҳини пасайтириш, Меҳнат унумдорлигини ошириш, илмий техника тараққиёти ютуқларини ишлаб чиқаришга тадбиқ қилиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш.

Ишни бажариш тартиби: Ишлаб чиқаришнинг қувватининг баланслари капитал қурилишларнинг режалаштиришнинг асосидир. Баланс тузиш учун ишлаб чиқариш қувватларини ва уларни ишлаб чиқариш мумкин бўлган маҳсулот ҳажмини аниқлаш керак.

Режалаштирилган йил охири ишлаб чиқаришнинг қуввати қуйидагича аниқланади:

$$K_{ох} = K_{б} + K_{п} - K_{чик}$$

бир йиллик режалаштириш учун

$$\bar{K} = K_{б} + \frac{\sum K_{п} * T}{12} - \frac{\sum K_{чик} * T'}{12}$$

агар T ва T' лар номаълум булса : $\bar{K} = K_{б} + \frac{\sum (K_{п} - K_{чик})}{2}$

бу ерда:

\bar{K} - корхонанинг ўртача йиллик ишлаб чиқариш қуввати.

$K_{б}$, $K_{ох}$ – ишлаб чиқаришнинг режалаштирилатган йил бошидаги еки охиридаги қуввати,

$K_{п}$ – ишлаб чиқаришни режа бўйича ишга туширилувчи қуввати.

T (T') – қувватни ишга тушган (ишдан чиққан) вақтидан то йил охиригача бўлган ойларнинг тўлик сони.

Ишлаб турган қувватдан олинishi мумкин бўлган (кутилган) маҳсулот ҳажми:

$$Q_m = \frac{\bar{K} * K_{ишл} * K_{ўзл}}{100}$$

$K_{ишл}$, $K_{ўзл}$ – қувватни ишлатилиши ва ўзлаштирилиш коэффициенти, %

Маҳсулот ишлаб чиқариш учун янги ишга туширилиши керак бўлган қувватдан олинадиган маҳсулот хажми.

$$Q_{я} = Q_{р} - Q_{м}$$

$Q_{р}$ - режа бўйича шу маҳсулотга эҳтиёж.

Ишга тушириладиган қўшимча қувватнинг ўртача йиллик қиймати:

$$K_{и} = \frac{Q_{я} - Q_{уутгйи}}{K_{узл}}$$

бу ерда:

$Q_{ўтган йил}$ – ўтган йили ишга туширилган қўшимча қувватдан бу й ил олинган маҳсулот.

Ишлаб чиқаришнинг ҳисоб бўйича талаб қилинадиган қувватини ишга тушириш учун керак бўладиган капитал маблағлар:

$$K = K'' * K_{уд}$$

Тугалланмаган қурилишнинг йил охиридаги хажми:

$$Q_{ТМ}^{оx} = Q_{ТМ}^o + K_{вл} - Q_{йк}$$

бу ерда:

$Q_{ТМ}^{оx}; Q_{ТМ}^o$ - тугалланмаган қурилишнинг йил боши ва охиридаги хажми

$K_{вл}$ – капитал маблағлари.

$Q_{йкм}$ – қурилиш маҳсулотининг йиллик хажми.

Топширикқа доир масалалар

1. Капитал қурилиш режасида 4.8 млн.м² фойдали турар жой майдони фойдаланишга берилиши мўлжалланган. Инженерлик таъминоти ва ободонлаштириш ҳаражатларини ҳисобга олганда 1м² фойдали майдоннинг ўртача қиймати 206 минг сўм. Турар жойлар қурилиши бўйича

тугалланмаган курилиш хажми йил бошига 69.5 млрд. сўм.

Аниқланг: Режа йилида турар жой курилишига қилинадиган капитал қўйилмалар хажми?

Ечиш.

Режа йилида турар жой курилишига қилинадиган капитал қўйилмалар хажми:

$$K_{тж} = 4,8 * 206 / 100000 - 69,5 + 73,3 = 992,6 \text{ млрд. сўм.}$$

2. Қуйидаги жадвал маълумотларидан фойдаланиб, цемент заводи курилишининг I, II, III навбатларига қилинган **капитал қўйилмалар бирлигини аниқланг.**

Кўрсаткич	Навбатлар		
	I	II	III
Цемент ишлаб чиқарилиши, т/йил	<u>300</u>	<u>200</u>	<u>200</u>
Капитал қўйилма, млн. сўм	<u>23,7</u>	<u>5,6</u>	<u>12,2</u>

Ечиш.

Цемент заводининг I, II, III навбатларида қилинган бир бирлик капитал қўйилма хажми мос равишда:

$$23700 / 300 = 79 \text{ сўм/т}$$

$$5600 / 200 = 28 \text{ сўм/т}$$

$$12200 / 200 = 61 \text{ сўм/т}$$

3. Қуйидаги маълумотлардан фойдаланиб, 2 та йиғма темир-бетон заводларига қилинган **бир бирлик капитал қўйилмани аниқланг?**

1 заводнинг ишлаб чиқариш қуввати 120 минг м³/йил бўлиб, у қайта курилмоқда.

2 заводнинг ишлаб чиқариш қўввати 100 минг м³/йилдан 180 минг м³/йилгача оширилмоқда. Заводларга қилинган капитал қўйилмалар мос равишда 8520 ва 4960 млн. сўм. Натижаларга изох беринг.

Ечиш.

Янги завод қурилишига қилинган бирлик капитал қўйилмалар:

$$8520/120=71 \text{ минг сўм/м}^3$$

Мавжуд заводни кенгайтиришга қилинган капитал қўйилмалар:

$$4960/(180-100)=62 \text{ минг / м}^3$$

Олинган кўрсаткичлар таҳлили кўрсатишича, мавжуд заводни қуришга нисбатан уни кенгайтириш тежамлироқ.

4. Капитал қурилиш режасида асосий фондлар қиймати 1480млн. Сўм бўлган. Йил бошига тугалланмаган қурилиш ҳажми 292 млн сўм ва келаси йил бошига тугалланмаган қурилиш ҳажми 306 млн.сўм бўлган. Саноат объектини ишга тушириш мўлжалланган.

Аниқланг: Режа йилида саноатга қилинган капитал қўйилмалар ҳажмини аниқланг?

Ечиш.

Саноатга қилинган капитал қўйилмалар ҳажми:

$$1480-292+306=1494 \text{ млн. сўм.}$$

5. Режа йилида капитал қўйилмалар ҳажми 2621 млн.сўм бўлиб, ҚМИ қиймати 1374 млн сўм бўлиши мўлжалланган. Режадан олдинги йил капитал қўйилмалар 2133 млн. сўм бўлган, шундан ҚМИ 1162 млн. сўм бўлган. Иккала йилда ҳам бошқа харажатлар улуши 7,5 % ни ташкил қилади.

Аниқланг: Кўриб чиқиладиган йилларда капитал қўйилмалар таркибини таққослаб, уларга баҳо беринг.

Ечиш.

Капитал қўйилмаларнинг катта қисмини жихоз ва ускуналарга сарфлаш иқтисодий жихатдан фойда келтиради, чунки бу жами ишлаб чиқариш фондларининг актив (фаол) қисми улуши ошишига олиб келади.

Ўтган йил жихозларга қилинган харажатлар:

$$2133(100-7,5)/100-1162=811 \text{ млн. сўм.}$$

Бу жами капитал қўйилмаларнинг $811 \cdot 100 / 2133 = 38 \%$ ни ташкил қилади.

Жорий йилда жихозларга қилинган сарф харажатлар:

$$2621(100-7,5)/100-1374=1050,4 \text{ млн сўм.}$$

Жами капитал қўйилмалардаги улуши:

$$1050,4 \cdot 100 / 2621 = 40,1 \%$$

Ўтган йилга нисбатан жорий йилда жихозларга қилинган капитал қўйилмалар:

$$40,1 - 38 = 2,1 \%$$
 га ошган.

6. Смета қиймати 87 млн.сўм бўлган фабрика қурилиши меъёрий давомийлиги. 2.7 йил (32 ой)

Қурилиш давомийлиги ва тугалланмаган қурилиш меъерлари бўйича дастлабки 6 ойда капитал қўйилмаларнинг 6 %и, 18 ойда 46 % и, 30 ойда 93 % и ўзлаштирилиши керак. 18 ойда смета қиймати 3.9 млн сўм бўлган маъмурий ва ишлаб чиқариш бинолари ҳамда фабриканинг инженерлик тармоғини , 26 – ойда смета қиймати 15,2 млн сўм бўлган ёрдамчи цехларни ишга тушириш режалаштирилган.

Аниқланг: Қурилиш июл ойида бошланади деб ҳисоблаб, I, II, III йил охири тугалланмаган қурилиш ҳажмини аниқланг?

Ечиш.

I, II ва III йилларнинг бошланиши мос равишда 6-, 18- ва 30 ойларга тўғри келади.

I йил охирига тугалланмаган қурилиш ҳажми меъер бўйича:

$$87 \cdot 6 / 100 = 5.2 \text{ млн. сўм.}$$

II йил охирига тугалланмаган қурилиш ҳажми меъер бўйича:

$$87 \cdot 46 / 100 = 36.1 \text{ млн. сўм.}$$

III йил охирига тугалланмаган қурилиш ҳажми меъер бўйича:

$$87 \cdot 93 / 100 = 60,8 \text{ млн. сўм.}$$

7. Капитал қурилиш режасида фабрикани ишга туширилиши 3 йил 3 кварталига мўлжалланган. Фабриканинг смета қиймати 8.1 млн. сўм.; жумладан ҚМИ – 5.9 млн сўм. Қурилишни меъерий давомийлиги 22 ой. Жадвалда тугалланмаган қурилиш меъерининг кварталлар бўйича ўзгариш динамикаси келтирилган.

Квартал	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Кп, смета қийматига нисбатан % да	7/9	14/17	24/29	40/45	60/63	79/81	96/96	100/100

Сурагда – капитал қўйилмалар бўйича

Махражда – ҚМИ бўйича

Аниқланг: 2 ва 3 йил бошига тугалланмаган қурилишни ҳажмини капитал қўйилмалар ва қурилиш монтаж ишлари бўйича топинг?

Назорат саволлари

1. Лойиҳалаштиришнинг аҳамияти нимада?
2. Қурилишнинг иқтисодий самарадорлиги нимада?
3. Меҳнат унумдорлиги деганда нимани тушунасиз?
4. Лойиҳа ечимлари самарадорлигини аниқлаш усуллари?
5. Лойиҳалаштиришнинг қурилиш кўрсаткичларига нималар киради?
6. Нисбий самарадорлик қандай аниқланади?

4-амалий машғулот

СУВ ХУЖАЛИГИ ТАШКИЛОТЛАРИ ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИ

Ишдан мақсад: Сув хужалиги ташкилотларида комплекс иқтисодий таҳлилни ташкил этиш асослари ни ўрганиш, сув хўжалиги ташкилотларини меҳнат ресурслари билан таъминланганлиги ва уларнинг унумдорлигининг таҳлили, ходимлар таркибининг таҳлилига баҳо бериш, иш вақтидан фойдаланиш таҳлили, сув хўжалиги ташкилотларининг асосий фондлари ва улардан самарали фойдаланиш таҳлили ва сув хўжалиги ташкилотларининг материал бойликлар билан таъминланиши ва улардан самарали фойдаланиш таҳлили бўйича кўникмаларга эга бўлиш.

Ишни бажариш тартиби: Ишчи кучи билан таъминланганлик таҳлилида ходимларнинг режага ва ўтган йилларга нисбатан ўзгаришлари, маҳсулот ҳажмини ўстириш юзасидан мутлоқ ва нисбий фарқлар, ходимлар айланишини ҳарактерловчи кўрсаткичлар ўрганилади.

Меҳнат ресурслари ҳаракатини ҳарактерловчи асосий кўрсаткич сифатида ходимлар кўнимсизлиги кўрсаткичи аниқланади. Ходимлар кўнимсизли куйидаги боғланишда аниқланади.

Хс

К кун=-----

Х

Бунда :

- Ккун-ходимлар кўнимсизлиги коэффиценти
- Хс-корхона ва умумжамят ҳарактерида бўлмаган сабаблар таъсирида ишдан бўшаганлар сони
- Х-ходимларнинг ўртача рўйхат сони

Ходимлар кўнимсизлиги бевосита уларнинг қабул этиш ва бўшатиш бўйича айланмаларни ҳисоблаш асосида тўлдирилади.

Ходимлар ишга қабул этиш коэффиценти ҳисобот даврида ишга қабул қилинган ишчилар сонини уларнинг ўртача рўйхат сонига бўлиш асосида аниқланади. Ходимларни ишдан бўшатиш коэффиценти ишдан бўшаган жами ходимлар сонини уларнинг ўртача рўйхат сонига бўлиш асосида аниқланади.

1-Жадвал

Ходимларнинг таркиб бўйича таҳлили.

Таркиб	Ҳисобот йили				Фарқи	
	Режа		Ҳақиқатда		Мутлоқ	Нисбий
	Сони	%	Сони	%		
Ишчилар	1560	81.5	1450	82.3	-110	+0.8
Хизматчилар	320	18.5	280	17.7	-40	-0.8
Шу жумладан:						
Раҳбарлар	34	2.0	30	1.9	-4	-0.1
...						
Жами	1914	100	1760	100	-154	x

2-Жадвал

Ходимлар таркибидаги мутлоқ ва нисбий фарқланишлар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ходимлар сони
Режа бўйича	1560
Маҳсулот ҳажми ўзгаришига мувофиқ ишчилар сони	1580
Ҳақиқатда	1450
Умумий фарқ	110
Мутлоқ фарқ	+20
Нисбий фарқ	-130

3-Жадвал

Иш вақтидан фойдаланиш таҳлили.

№	№	Ишчилар сони	Ўртача ишланган киши кунлари	Иш куни давомий-лиги	Умум – лашган курсат кичлар.	Олдин-ги ҳисоб-дан фарқ	Тасир сабаби
А	Б	1	2	3	4	5	6
		1200	240	7.0	2016		
		1300	240	7.0	2184	+164	Ишчилар сони ўзг.
		1300	250	7.0	2275	+91	Иш куни ўзгариши
4		1300	250	7.2	2340	+65	Иш куни давом ўзг.
Жами ўзгариш						+324	

4-Жадвал

Бир ходимга, бир ишчига тўғри келадиган маҳсулот ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўсиш даражаси
А	1	2	3	4
1. Ҳизматлар ҳажми корхона улгуржи баҳосида, (м.с.)	15428	18650	+3222	120.9
2. Ишлаб чиқариш ходимлари, киши	1914	1760	-154	91.9
3. Шу жумладан; ишчилар	1560	1450	-110	92.9
4. Ишчиларнинг ишлаб чиқариш ходимлари таркибидаги салмоғи % да	0.815	0.823	+0.008	101.1
5. Жами ишланган иш кунлари, минг киши – куни	430.6	366.0	-64.6	85.0
6. Жами ишланган иш соатлари, киши – соат	3014.2	2635.2	-379.0	87.4
7. Бир ишлаб чиқариш ходимига тўғри келадиган маҳсулот ҳажми, сўм	8060.6	10596.5	+2535.9	131.4

8. Бир ишчига тўғри келадиган маҳсулот ҳажми, сўм	9889.7	12862.0	+2972.3	130.0
9. Бир ишлаб чиқариш ходимининг ўртача меҳнат унимининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар;	X	X	+2535.9	131.4
9.1. ишчилар салмоғининг ўзгариши, сўм	X	X	+79.11	4.1
9.2. ўртача бир ишчига тўғри келадиган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши, сўм	X	X	2446.20	127.3
10. Бир ишчи тамонидан йиллик ўртача ишланган киши кунлари, сўм	276.0	252.0	-16	92.8
11. Иш куни давомидаги, соат	7.0	7.2	+0.2	102.8
12. Бир соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот, сўм	5118.4	7077.2	+1958.8	138.2
13. Бир киши кунига ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, сўм	35829.0	50956.2	+151272.2	142.2
14. Бир ишчига тўғри келадиган маҳсулот ҳажмининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар;	X	X	+2972.3	130.0
14.1. Ишлаган иш кунлари ўзгариши; сўм	X	X	-899.8	-39.35
14.2. Иш куни давомийлиги ўзгариши; сўм	X	X	+257.9	+11.27
14.3. Бир соатлик меҳнат унимининг ўзгариши; сўм	X	X	+3554.0	+155.44

Битта ишлаб чиқариш ходимига тўғри келадиган ўртача йиллик маҳсулот ҳажми ўтган йилга нисбатан 2535,9 минг сўмга ёки 131,4 % га ўсган. Бу ўзгариш бевосита саноат ишлаб чиқариш ходимлари таркибида ишчилар сонинг ўзгариши ва битта ишчининг меҳнат самарасининг ўзгариши ҳисобига рўй берган. Саноат ишлаб чиқариш ходимлари таркибидаги ишчилар салмоғининг 0,008 коэффициентга ёки 1,1 фоиз ўсиши меҳнат унимининг +79,11 (+0,008*9889,7) сўмга ўсишига олиб келган.

5-Жадвал

Асосий воситалар таркибининг таҳлили.

Асосий		Шу жумладан
--------	--	-------------

воситалар	Жами	Бино	Иншо- ат	Ўза тиш мос лама лари	Машина ва уску- налар	Транс- порт восита- лари	Бошқа асосий фонд- лар
1	2	3	4	5	6	7	8
Ишлаб чиқариш асосий воситалари							
- суммаси, м.с.	6720	434	136	657	21680	1265	548
- салмоғи %	100	9.1	0.5	2.5	81.1	4.7	2.1
Ҳисобот йили							
- суммаси, м.с.	4150	2560	136	569	28900	1345	540
Салмоғи %	100	7.5	0.4	1.7	84.6	3.9	1.9
Фарқи							
- сўмма, м.с.	7430	16	0	-88	+7220	+80	-8
Салмоғи %	X	1.6	-0.1	-0.8	+3.5	-0.8	-0.2
Ноишлаб чиқариш асосий воситалари							
Суммаси, м.с.							
Ўтган йил	450	260	-	-	-	-	190
Ҳисобот йили	2450	1260	-	-	-	-	1190
Фарқи	2000	1000	-	-	-	-	1000

Бир ишчига тўғри келадиган маҳсулот ҳажмининг ўтган йилга нисбатан +2972,3 сўмга ёки 30,0 (130-100)% га ўсиши натижасида бир ходимга тўғри келадиган маҳсулот ҳажми +2446,20 (+2972,3*0,823) сўмга ўсган. Ҳисоб китоблардаги ноаниқликлар; (+79,11+2446,20=2525,31-2535,90=-10,59) бир ишчига тўғри келадиган маҳсулотларнинг ҳажми ўтган йилга нисбатан +2972,3сўмга ёки 30.0%га усган, бу ўзгаришда ишланган киши кунларининг ўзгаришининг таъсири -899.8 сўм га (-16*7,05118,4) иш куни давомийлиги ўзгариши +257.9 сўмга 355,0=2912,1-2972,3=-60,2

6-Жадвал

Асосий воситаларнинг ҳолат кўрсаткичлари таҳлили.

Асосий воситалар	Бошлангич кийлати	Эскириш киймати	Колдик киймати	Эскириш даражаси	Яроклилик даражаси
Ўтган йил	168900	54890	114010	32,5	67,5
Ҳисобот йил	187320	65780	121540	35,1	64,9
Фарқи	+18420	+10890	+7530	+2,6	-2,6

7-Жадвал

Асосий воситаларнинг ҳаракат кўрсаткичлари таҳлили.

Асосий	Асосий	Янгидан	Чиким	Асосий	Янгиланиш	Чикиб
--------	--------	---------	-------	--------	-----------	-------

воситалар	воситалар йил бошига колдиги	кабул килинган асосий воситалар	килинган Асосий воситалар	воситалар йил охирига колдиги	коэфф	кетиш коэфф
Ўтган йил	155690	14500	1290	168900	8,6	0,8
Ҳисобот йили	168900	22380	3960	187320	11,9	2,3
Фарқ	+13210	+7880	+2670	+18420	+3,3	+1,5

Корхонада саноат ишлаб чиқариш ходимларининг асосий воситалар билан қуролланиш даражаси ўтган йилга нисбатан 16905 сўмга ўсган . Бу ўсиш иккита омил ҳисобига ўтказилган. Бир ишчилар соннинг ўзгариш ҳисобига ҳамда икки асосий воситаларнинг ўртача йиллик қийматининг ўзгариши ҳисоби. Ишчилар сонининг ўзгариши таъсиридаги фарқланиш

8-Жадвал

Асосий воситалар билан таъминланганлин ва қуролланганлик таҳлили.

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқ
1	Асосий воситалар ўртача йиллик қиймати	162295	178110	+15815
2	Саноат ишлаб чиқариш ходимлари	1914	1760	-154
3	Бир ходимга тўғри келадиган асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати.	84294	101199	+16905

$(93056-84294)=+8762$ сўмга асосий воситаларнинг ўртача йиллик қийматининг ўзгариши ҳисобига $(101199-93056)=+8142$ сўмга. Омиллар таъсири $=+8762+8143=16905$ сўм.

Бунда 93056 сўмга шартли, битта саноат ишлаб чиқариш ходимига тўғри келадиган асосий воситалар қиймати. Яъни асосий воситаларнинг ҳисобот йилги кўрсаткичи ходимларнинг ўтган йил кўрсаткичига нисбати. $(178110/1914)$.

Корхонада асосий воситаларнинг самарадорлиги ўтган йилга нисбатан бир қадар яхшиланган. Фонд қайтими ва унинг ўтган йилга нисбатан ўсиши $+0,998$ $(3,642-2,644)$ сўмга тенг бўлган. Бу ўзгаришда ишлаб чиқилган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши таъсирида $1,166$ $(3,810-2,644)$ сўмни асосий воситаларнинг ўртача йиллик қийматининг ўзгариши эса салбий таъсир этган ва бунинг натижасида фонд қайтими $-0,168$ $(3,642-3,810)$ сўмга камайган. Барча омиллар таъсирида асосий фондлар қайтими

ўтган йилга нисбатан 0,998 сўмга ортган. (3,642-2,644). Асосий фондлар сифими ўтган йилга нисбатан –0,104 сўмга камайган. Бу ўзгаришга маҳсулот ҳажмининг –0116 (0,262-0,378) сўмни асосий воситалар ўртача йиллик қийматининг ўзгаришининг таъсири эса +0,012(0,274-0,267) сонини ташкил қилган.

9-Жадвал

Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг ўзгаришга таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Маҳсулот ҳажми, корхона улгуржи баҳосида, минг сўм.	Саноат ишлаб чиқариш фондлари ўртача йиллик қиймати	Фонд кийтими	Фонд сифими
1	2	3	4	5
Ўтган йил	148952	56321	2.644	0.378
Шартли ҳисобот йили	214632	565321	3.810	0.262
Ҳисобот йили	214632	58925	3.642	0.274
Ўтган йилдан фарк	+65680	+2604	+0.998	- 0.104
Фонд кайтимининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар				
X	+1.166	-0.168	+0.998	X
Фонд сифимининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили				
X	-0.116	+0.012	X	- 0.104
Меҳнат воситалари билан боғлиқ омилларнинг маҳсулот ҳажмига таъсири				
X	+65680	+6884.9	+58807.1	X

Меҳнат воситалари билан боғлиқ бўлган омилларнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсирининг таҳлилида асосий воситалар ўртача йиллик қийматининг ўзгариши таъсирида ялпи маҳсулот ҳажми +6884,9 (+2604*2,644) минг сўмга, фонд кайтимининг ўзгариши ҳисобига +58807,1 (0,998*58925) минг сўмга ўсишини кўриш мумкин.

10-Жадвал

Моддий ресурслар самарадорлиги таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи	Ўсиш даражаси
Маҳсулот ҳажми корхона улгуржи баҳосида, (минг сўм)	125463	215364	+89901	171.6

Моддий сарфлар	79520	154862	+75342	194.7
Моддий сарфлар киймати	1.577	1.390	-0.187	88.1
Моддий сарфлар сиғими	0.634	0.1719	+0.085	113.4

Корхона моддий сарфларнинг самарадорлик даражаси ўтган йилга нисбатан бир қатор ёмонлашган. Корхонада маҳсулот ҳажми ҳам моддий сарфларнинг киймати ҳам ўтган йилга нисбатан кескин ўзгарган. Моддий сарфларнинг унумига аҳамият берилмаслиги натижасида моддий сарфлар кайтими ўтган йилга нисбатан 0,187 сўмга камайган. Бу ўзгариш сабабини қуйидагит боғланишлар орқари ҳисоблаш мумкин. Яъни моддий сарфлар бўйича шартли кайтим = Маҳсулот ҳажми ҳисобот йили \моддий сарфлар ўтган йил даражаси = $215364 \setminus 79520 = 2,708$

1-омил маҳсулот ҳажмининг ўтган йилга нисбатан 89901 минг сўмга ўсиши натижасида моддий сарфлар кайтими 1,131 сўмга (2,708-1,577) сўмга ортган. Лекин 2-омил моддий сарфлар кийматининг шзгариши ҳисобига моддий сарфлар кийматининг шзгариши ҳисобига моддий сарфлар кайтими ёки самараси 1,318 сўмга (1,390-2,708)га камайган. Ҳар иккала омил таъсирида моддий сарфлар кайтими 0,187 сўмга камайган.

Моддий ресурслар билан таъминланганлик даражасида уларнинг айланувчанлик даражасига корхона молиявий ҳолатига баҳо беришнинг муҳим кўрсаткичи сифатида баҳо берилади. Моддий сарфларнинг айланувчанлик даражаси коэффицентларда ва кунларда аниқланади.

Назорат саволлари:

1. Ходимлар қўнимсизлиги таҳлили қандай амалга оширилади?
2. Ходимлар таркибининг таҳлилини мисоллар ёрдамида тушунтириб беринг.
3. Сув хужалиги ташкилотларининг асосий фондларидан фойдаланишнинг қандай кўрсаткичлар тизими мавжуд?
4. Сув хужалиги ташкилотларининг асосий фондларидан самарали фойдаланиш таҳлилини мисоллар ёрдамида тушунтириб беринг.
5. Хом–ашё ва захиралардан фойдаланиш таҳлилининг методик асослари.
6. Сув хужалиги ташкилотларининг материал бойликлар билан таъминланиши қайси кўрсаткичлар орқали таҳлил қилинади?

КЕЙСЛАР ВА ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1 - Кейс

ДИСКОНТ УСУЛИ ОРҚАЛИ ЛОЙИХАГА КИРИТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Кириш

Бозор иқтисодиёти шароитида корхона ва ташкилотлар фаолият юритишларини маблағ билан таъминлаш иқтисодий муаммолардан бири бўлиб, катта таваккалчиликни талаб этади. Сарфланган маблағларни қайтариш, қоплаш муддати канчалик узоқ бўлса, бу хавф даражаси ҳам шунчалик ошиб боради. Чунки, бу муддат ичида бозор конъюнктураси ҳам, нарх-наволар ҳам, иш хаки тўловлари зимдан ошиб боради. Шунинг учун, иқтисодиёт барқарор бўлмаган шароитларда (айниқса бу ҳолат нафакат айрим товар бозори, балки бутун мамлакат учун хос бўлса) ҳаражатлар тезроқ қопланадиган самарали лойиҳаларга маблағ сарфлаш мақсадга мувофиқдир. Бундай ёндоқиш илмий-техника тараққиётининг суръати энг юқори бўлган ва янги технология ёки маҳсулотларнинг кириб келиши олдинги инвестицияларни тезда кадрсизлантириб юбориши мумкин бўлган тармоқлар учун жуда муҳимдир. Бундан ташқари, пулни олувчи унчалик обруга эга бўлмаса ва маблағ эгаси узоқ муддатга унга пулни ишонишни хоҳламаса ҳам маблағнинг ўзини қоплаш муддатига қараб иш курилади. Шу сабабли, таклиф этилаётган кейс долзарб деб ҳисобланади.

Кейснинг мақсади - кичик корхона лойиҳасига киритилган инвестицияларни самарадорлигини таҳлил этиш ва баҳолаш кўникмаларини ривожлантириш, асосланган қарорни қабул қилишга ўргатиш.

Таклиф этилган кейс қуйидаги натижаларга эга бўлишга имконият беради:

- Ташкилот фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш кўникмаларига эга бўлади;
- Таҳлил натижаларни умумлаштириш қобилиятига эга бўлади;
- Дисконт усулини қўллаш орқали инвестиция киритишнинг самарадорлигини баҳолаш кўникмасини ривожлантиради;
- Мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллайди.

Маркетинг вазияти

Мустақил фаолият юритаётган “Азизбек” кичик корхона ихтиёрида ўзлаштириш учун 120 минг сўмлик хом-ашё ресурслари ва тайёр маҳсулотлар мавжуд. Мазкур ресурслардан фойдаланиш натижасида корхона 35 минг сўм даромад олишни кўзда тутмоқда. Шу аснода корхонанинг ривожланиш фондидан ажратилган пуллар ва банкдан олинган кредитларни 4 йилдан кечиктирмасдан қайтариш режалаштирилган. Лойиҳа бўйича ҳаражатлар ҳажми 105560 сўмни ташкил этади. Хўш, ушбу лойиҳа талабни қондира оладими ва самаралими?

Топшириқ:

Дисконт усули орқали лойиҳага киритилган инвестицияларни самарадорлигини баҳолаш зарур.

II. УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Муаммо

Дисконт усули орқали лойиҳага киритилган инвестицияларни самарадорлигини баҳолаш.

Вазифалар:

1. Дисконт коэффициентини (K_d) аниқланг.

1. Инвестицияларни қоплаш муддатини ва ушбу муддат давомида пул қийматини ўзгаришини аниқланг.

3. «Азизбек» кичик корхона фаолиятининг фойдалилик коэффициентини аниқланг ва олинган натижа асосида инвестицион лойиҳани самарадорлиги бўйича хулоса қилинг.

Ечиш алгоритми

1. Дисконт коэффициентини (K_d) аниқланг.

Discount hozirgi paitdaqi baqolar bilan ularni qaytariш davridaqi baqolar ўrtasidaqi farqlari ёки qimmatbaqo qoғozlar nominali. Moqiyati, turli davrlarda investiciya sarflari va kelgusida firmaning ichki daromadlilik normalarini aniqlash davomidaqi pul tuшumlarini, yaъni kapital mablaglarни qoplaniш (qaytariliш) коэффициентидан iboratdir.

Пулларнинг ёки sarflanган mablagларнинг “bugunqi” va “keqaqi” qiymatlari ўrtasidaqi farqни xisobga oliш учун investiciyalarning qoplaniши xisob-kitob qilinaётганда kelgusidaqi daromadlar diskont коэффициентларига kўpaiтирилади. Дисконт коэффициентларининг xisoblash қуйидаqi формула (1) орқали aniqланади:

$$K_d = \frac{1}{(1 + K) \times T}$$

бу ерда, K - пул қийматининг ўзгариш суръати (одатда, банк кредитлари бўйича ўртача foиз даражасида қўлланилади); T - инвестиция ажратилган вақтдан бошлаб ўтган вақт, кунлар.

2. Инвестицияларни қоплаш муддатини ва ушбу муддат давомида пул қийматини ўзгаришини аниқланг.

Корхона харажатларини қоплаш муддати қуйидаqi формула (2) орқали xisobланади:

Ҳаражатларни

Қоплаш $=$ Бошланғич инвестициялар / Ҳар йилги пул даромадлари
муддати

3. «Азизбек» кичик корхонанинг фойдалилик коэффициентини аниқланг ва олинган натижа асосида инвестицион лойиҳани самарадорлиги бўйича хулоса қилинг.

Фойдалилик кўрсаткичи сифатида, **фойдалилик коэффициенти** деб аталувчи катталиқдан фойдаланиш мумкин. У қуйидаги формула (3) ёрдамида ҳисобланади:

Фойдалилик $=$ $\frac{\text{Кўзда тутилган даромадлар суммаси}}{\text{Кўзда тутилган ҳаражатлар суммаси}}$
коэффициенти

Кўзда тутилган даромадлар суммаси - бу мазкур инвестициялаштирилаётган лойиҳани амалга ошириш эвазига келгусида олинадиган фойда ҳажмидир. Лекин у келгусида кутилаётган абсолют миқдорларда эмас, балки юқорида таъкидлангандек, дисконт коэффициентлари билан тўғриланган ҳолда юзага келади. Бошқача қилиб айтганда, формуланинг суратида сўмнинг бугунги қийматида ифодаланган даромадлар суммаси акс этади.

Кўриб чиқиладиган инвестиция лойиҳаларни амалга ошириш учун сарфланадиган барча ҳаражатлар ҳажми ҳам худди шундай ҳисобланади. Бу ҳисоб-китоблар бир неча йилдаги инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга қаратилгандир, агар инвестициялаштириш қисқа муддатларга (3 ой, 6 ой ёки 1 йилга) мўлжалланган бўлса, бундай ҳолда ҳаражатлар ва даромадларни дисконтлашнинг ҳолати йўқ.

Фойдалилик коэффициентига асосланиб, агар коэффициент 1,00 дан юқори ёки унга тенг бўлган тақдирдагина инвестициялаштирилаётган лойиҳаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдалилик коэффициентларидан фойдаланиш - ўзининг оддийлиги ва қулайлиги билан ажралиб турадиган усул бўлиб, етарлича асосли қарорлар (хулосалар) ни қабул қилишга ёрдам беради. Ягона мураккаблиги шуки, кўзда тутиладиган даромадларни ва инвестицияларни дисконтлаштириш бўйича ҳисоб-китобларни тўғри амалга оширишдан иборатдир. Айниқса, у янги очилаётган ва иш бошлаётган корхона ва фирмалар учун жуда фойдалидир. Чунки улар олган қарзларидан тезроқ қутилиб, даромадларини янада кўпайтириши, ва натижада маблағ сарфлашнинг энг фойдали лойиҳаларини танлаш имкониятларини яратмоқлари зарур.

Вазиятни таҳлил қилиш ва ечишга инструкцияси

Босқични номи	Иш мазмуни	Баҳолаш
---------------	------------	---------

		мезонлари (макс. балл)
Кейс объекти бўйича маълумот билан танишиш	Кейс ечилиши учун зарур бўлган маълумотларни кўриб чиқинг.	-
Муаммони ва вазифаларни асослаб бериш	Мавзу бўйича олинган билимлар асосида	0,5 балл
Вазиятни таҳлили	1. Дисконт коэффициентини (Кд) аниқланг. (1) формула орқали дисконт коэффициентини ҳар йили бўйича ҳисоблаб беринг	0,5 балл
	2. Инвестицияларни қоплаш муддатини ва ушбу муддат давомида пул қийматини ўзгаришини аниқланг Бунинг учун (2) формуладан фойдаланиш керак.	0,5 балл
	3. «Азизбек» кичик корхонанинг фойдалилик коэффициентини аниқланг ва олинган натижа асосида инвестицион лойиҳани самарадорлиги бўйича хулоса қилинг. Бунинг учун (3) формуладан фойдаланиб, натижа асосида хулоса беринг.	0,5 баллов

Муаммони гуруҳларда ечишни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари:

1. Ҳар бир гуруҳ 2 балл олиши мумкин. Баҳолашда у 2 баллни битта ечилган вариантга бериши мумкин, ёки иккита қисмга бўлиб (1,0:1,0 1,5:0,5) бериши мумкин. Бунда ўз варианты кўшилмайди.

2. Умумий олинган баллар ҳар бир вариант бўйича кўшилади ва ечиш варианты бўйича энг юқори олинган балл ютади.

Вариантларни баҳолаш

(балларда)

Гуруҳ	Альтернатив муаммони ечиш вариантлари			
	1	2	3	4
I				
II				
III				
IV				

Суммаси				
---------	--	--	--	--

Кейсни бажариш босқичлари :

- Кейсдаги муаммоларни келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг(индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Кейсда келтирилган муаммоларни бартараф қилишда бажариладиган ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш).

2-КЕЙС

«NESTLE» КОМПАНИЯСИ – ЎЗБЕКИСТОН БОЗОРИДА СУТ МАҲСУЛОТЛАРИ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ

Бугунги кунда сут маҳсулотлари бозори Ўзбекистонда энг тез ривожланаётган бозор сегментлари қаторига киради. Нафақат истеъмолчилар сони ва пул тушуми ҳажми бўйича, балки янги ассортимент турлари бўйича ҳам. Сут маҳсулотлари Ўзбекистон бозорининг истиқболга эгаллиги 2000 йил мамлакат бозорига Швейцариянинг йирик «Nestle» компанияси, шунингдек, қатор Россиялик компаниялар кириб келишидан ҳам кўриниб турибди.

Жаҳон стандартидаги янги технологияларни қўллаш сут маҳсулотлари бозори ривожланишининг муҳим омилига айланди ва бу сут маҳсулотларига талабнинг ўсишига олиб келди. Хусусан, сут маҳсулотлари потенциал истеъмолчилари ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра республика аҳолисининг 85,7%и сут маҳсулотларини истеъмол қилар экан. Шундан 40%и сут маҳсулотларини қадоқланган ҳолда, 45,7%и эса сут сотувчилардан харид қилади. Бунинг сабаби қилиб ташқи муҳитнинг кўплаб омиллари таъсиридан ташқари сут маҳсулотлари сифатини ҳам кўрсатиш мумкин. Ўз навбатида, бу маҳсулотнинг бозорда рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида маҳсулот сифатини аниқлашнинг аҳамияти ўсишига хизмат қилади. Маҳсулот сифатини аниқлаш компания маҳсулотларига хос бўлган хусусиятларга таъсир этувчи энг кўп таъсир этувчи хусусиятларига асосланган. Таҳлил натижалари компанияларга маҳсулот сифатини ошириш бўйича ҳаракатларни режалаштириш имконини беради. Шу муносабат билан тақдим этилаётган кейс **аҳамиятли** ҳисобланади.

Кейснинг мақсади компания маҳсулотлари сифатини таҳлил қилиш ва баҳолаш қобилиятларини ривожлантириш ҳамда асосланган қарор қабул қилиш кўникмаларини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Таклиф этилган кейс қуйидаги натижаларга эришиш имконини беради:

- маҳсулот сифатини таҳлил қилиш кўникмаларига эга бўлиш;

- маҳсулот сифатини таҳлил қилиш ва баҳолаш бўйича иш натижаларини умумлаштириш қобилятига эга бўлиш;
- органолептик усулни қўллаш асосида маҳсулот сифатини баҳолашни ўтказиш кўникмасини ишлаб чиқиш;
- мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш.

Маркетинг вазияти

Швейцариялик озиқ-овқат саноати гиганти Nestle сут ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича ўз бизнесини фаоллик билан кенгайтирмоқда. Бутун дунёда Nestle стратегияси узоқ муддатли инвестицияларни амалга оширишдан иборат. Ушбу стратегия доирасида компания, 1996 йилдан бошлаб Ўзбекистонда ҳам ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ўзбекона анъаналар ва дидга жавоб берадиган сут маҳсулотлари ишлаб чиқиш билан шуғулланиб, маҳаллий хомашё ва таркибий қисмлардан ҳам фойдаланмоқда. Шундай қилиб, Nestle озиқ-овқат саноатида халқаро тажриба ва етакчиликни истеъмолчиларнинг ҳошиш-истаклари ва эҳтиёжлари билан бирлаштирмоқда.

2000 йил Nestle компанияси Наманган сут заводи асосида «Nestle» масъулияти чекланган жамияти шаклидаги қўшма корхонага асос солиди, ҳозирги пайтда компания унга доимий инвестициялар киритмоқда (киритилган инвестициялар ҳажми ҳозирда 30 млн. долларга етган). Қисқа муддат ичида Nestle маҳсулотлари истеъмолчилар орасида ишонч қозонди. Айниқса, Nestle компаниясининг Nestle sutim, Nestle Supermilk каби савдо маркаларига катта талаб билдирилади. Республика бозорида Nestle улуши тахминан 25% атрофида. Сут маҳсулотлари бозорида эса компаниянинг улуши 33%ни ташкил қилади.

Шу билан бирга, рақобат шароитларида Nestle истеъмолчилари ундан юқори сифатли сут маҳсулотларини арзон нархларда талаб қилмоқда. Бошқа кўплаб компаниялар каби, Nestle ҳам ўз маҳсулотлари сифатини ошириш имкониятларини топиш борасида доимий изланишлар олиб боради. Бу мақсадда компания раҳбарияти органолептик усул ёрдамида сут маҳсулотлари сифатини таҳлил қилишга қарор қилган бўлиб, бу усулнинг моҳияти сутнинг сифат хусусиятларини 100 балл шкаласида компания истеъмолчилари нуқтаи назаридан баҳолашдан иборат.

Топшириқ:

Органолептик усулни қўллаш асосида Nestle sutim ва Nestle Supermilk сут маҳсулотлари сифатини аниқлаш ва уларнинг сифатини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш зарур.

2-илова (3.3)

II. УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Муаммо

Органолептик усул ёрдамида Nestle sutim, Nestle Supermilk сут маҳсулотлари сифатини баҳолаш.

Топшириқлар

1. Истеъмолчи нуқтаи назаридан Nestle sutim ва Nestle Supermilk сут маҳсулотларининг хусусиятларини ажратиб кўрсатинг.

2. Балл сеткаси ёрдамида Nestle sutim, Nestle Supermilk сут маҳсулотларининг ҳар бир хусусиятини баҳоланг.

3. Nestle sutim, Nestle Supermilk сут маҳсулотлари сифат умумий кўрсаткичини аниқланг ва уни эталон сут маҳсулоти кўрсаткичи билан таққосланг.

4. Сут маҳсулотлари сифатини ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқинг.

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- ўқув ва илмий адабиётлардан, интернет ресурсларидан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;

- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;

- дарс давомида тўлиқ бажарилмаган топшириқларни охиригача етказиш ва улар бўйича хулосалар қилиш;

- янги тахлилий компьютер дастуралридан ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;

- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;

- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил ишларни бажаришда ҳар бир тингловчи алоҳида маълум қишлоқ хўжалиги тармоқлари ёки сув хўжалиги корхоналари билан ишлайди ва мустақил ишларни бажаришда айнан ўшаташқилот ва корхоналарнинг иқтисодий- молиявий фаолияти ўрганилади.

Мустақил таълим мавзулари

1. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш тизими ва уни такомиллаштириш.
2. Қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятини бошқаришни ахборотлар билан таъминлаш ва молиявий ҳисоботларни юритиш тизими.
3. Қишлоқ хўжалигида кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш йўллари.
4. Деҳқончилик маҳсулотлари таннархи ва уни пасайтириш йўллари.
5. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида баҳолар ва баҳо сиёсатини бошқариш.
6. Сув хўжалигида инвестициялар, инновациялар ва илмий-техник тараққиёт..
7. Сув хўжалиги қурилишида бозор иқтисодиёти механизми.

II. ГЛОССАРИЙ

Агросаноат мажмуасини истеъмолчиларнинг талабини қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш мақсадида иқтисодиётнинг айрим ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, қайта ишлаш ҳамда сотиш билан шуғулланувчи соҳаларнинг иқтисодий уйғунлашуви ташкил этади.

Айланма восита (ўзгарувчи восита) – қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ишларини бажариш, хизматлар кўрсатиш жараёнида бир марта марта қатнашиб, ўз қийматини уларга тўлиқ ўтказадиган воситадир.

Асосий восита (доимий капитал) – қишлоқ хўжалик субъекти фаолиятида узоқ йиллар мобайнида фойдаланиб, ўз қийматини ишлаб чиқариладиган маҳсулотларга, ишларга, хизматларга аста - секин ўтказиб берадиган воситадир.

Асосий капиталга инвестиция (капитал қўйилма) – асосий воситаларни барпо этиш ва такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ сарфлар.

Давлат буюртмаси – давлат эҳтиёжини қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулот миқдори.

Давлат ер кадастри – ернинг таркиби, хўжалик, ҳуқуқий режими, уларнинг тоифалари, сифат кўрсаткичлари ва қиймати (баҳоси), ер участкаларининг манзили ва ўлчамлари, уларнинг ер эгаллиги, ундан фойдаланувчиларга, ижарачиларга, тўғри тақсимлаш тўғрисида зарур, ишончли маълумотлар ва ҳужжатлар йиғиндиси.

Давр харажати – қишлоқ хўжалик субъектини бошқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар йиғиндиси.

Дехқон хўжалиги –

Дехқон хўжалиги - оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириб реализация қиладиган юридик шахс мақомига эга бўлган ёхуд эга бўлмаган оилавий майда товар хўжалигидир.

Ер участка ижараси – давлат мулки ҳисобланган ер участкаларини ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида ердан фойдаланувчиларга ҳақ тўлаш эвазига маълум муддатга ҳамда умрбод мерос қолдириш ҳуқуқи билан бериш.

Ердан фойдаланиш коэффициентини - қишлоқ хўжалик корхонасида йил мобайнида ҳақиқатда фойдаланилган ер майдонини фойдаланиш мумкин бўлган ер майдонига нисбатидир.

Ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини барча омилларидан тадбиркорлик билан фойдаланиш натижасида ҳар бир гектар ердан олинган соф фойда муммасини ифодалайди.

Ер мониторинги – ер фонди, ундан фойдаланувчилар, уларнинг таркибидаги ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, ерларнинг сифати, қийматини баҳолаш, барча салбий жараёнларни олдини олиш, уларнинг оқибатларини тугатиш, ер фондидан фойдаланиш даражасини аниқлаш

билан боғлиқ бўлган чора-тадбирлар мажмуи.

Жонлаштириш – табиий ва иқтисодий шароитларни эътиборга олган ҳолда қишлоқ хўжалик субъектларида у ёки бу маҳсулотларни ишлаб чиқариш.

Ижтимоий инвестиция – инсон салоҳиятини, малакасини, тажрибасини оширишга ҳамда номоддий неъматларни ривожлантиришга сарфланадиган маблағлар.

Иқтисодий қонун – иқтисодий жараёнларнинг мазмун, моҳиятини ҳамда турли томонларини акс эттирувчи, муҳим, инсон таъсирсиз доимо такрорланадиган, узвий иқтисодий заруриятни тақоза этувчи муносабатлар.

Инвестиция – қишлоқ хўжалик субъектини барча омилларини ривожланишига сарфланадиган маблағ.

Инвестициянинг иқтисодий самарадорлиги – бир вақтда инвестиция қилинган маблағ эвазига олинган соф фойда.

Инвестициянинг қопланиш муддати – инвестиция қилинаётган маблағнинг шуни эвазига олинган соф фойда суммасига нисбати билан ҳисобланади.

Инновацион инвестиция – техника ва технолигияларнинг янги навларини яратиш ва ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган маблағ сарфи.

Интенсив йўл (усул) – фан-техника ютуқларини, илғор технологияларни жорий этиш учун кўшимча меҳнат, маблағ сарфлаб, инвестицияларни жалб этиш маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини, унинг сифатини яхшилиш, бажариладиган ишлар ва кўрсатиладиган хизматлар кўламини кенгайтиришдир.

Ихтисослаштириш – табиий, иқтисодий шароитларни ҳамда талабни эътиборга олган ҳолда қишлоқ хўжалик субъектларини бир ёки икки турдаги маҳсулот етиштиришга мослаштириш.

Ишлаб чиқриш харажатлари - маҳсулот ишлаб чиқриш билан боғлиқ бўлган меҳнат, маблағ, материал, харажатлар йиғиндиси.

Ишнинг механизациялашганлиги – қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, иш бажариш жараёнида бажариладиган ишларни машина ва механизмлар ёрдамида бажарилганлиги.

Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи – етиштирилган бир бирликдаги маҳсулотга сарфланган ишлаб чиқриш харажатларининг суммаси.

Меҳнат ресурси – қонунларда белгиланган ёшга эга бўлиб қишлоқ хўжалик субъекти ҳудудида яшаб, меҳнат қобилиятига эга бўлган инсон.

Меҳнат унумдорлиги - меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган инсоннинг маълум бир вақт ичида бажарадиган ишининг, кўрсатадиган хизматининг, ишлаб чиқарадиган маҳсулотининг миқдори (қиймати).

Меҳнатнинг фонд билан қуролланганлиги – қишлоқ хўжалик субъектининг бир бирликдаги меҳнат ресурсига тўғри келадиган энергетик ресурслар қуввати миқдори.

Молиявий харажатлар – солиқлар, тўловлар ва бошқа молиявий харажатлар суммаси.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш – давлат мулкига асосланган давлат корхоналари ва ташкилотларини нодавлат мулкчилигига асосланган ширкатларга, фермер ва ижара корхоналарига ҳамда давлатга қаришли мулк бўлмайдиган бошқа субъектларга айлантиришдир.

Пул даромади – қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш оқибатида олинadиган пул тушумларидир.

Пул тушумлари оқими – тайёр маҳсулотларни сотиш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш натижасида ойлар, чорақлар бўйича тушадиган пуллар суммаси.

Реал инвестиция – моддийлашган асосий ва айланма восита (капитал) барпо этишга сарфланадиган маблағ.

Соф капитал қўйилма – маблағ сарфлаш натижасида ишга туширилган объектнинг ёки асосий капиталнинг қиймати.

Соф фойда - барча пул тушумларидан ишлаб чиқариш, давр, молиявий ва фавқулодда харажатларни чегиргандан сўнгги сумма.

Суғориладиган ерлар – қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғориш учун яроқли бўлган, сув ресурслари шу ерни суғорилишини таъминлай оладиган суғориш манбаи билан боғланган ерлардир.

Тадбиркорлик – мулкчилик субъектларининг амалдаги қонунлар доирасида ташаббускорлик билан тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш натижасида даромад ҳамда фойда олишга қаратилган фаолиятидир.

Тайёр маҳсулот - қишлоқ хўжалик субъектларида ишлаб чиқарилиб, сотишга, айирбошлашга мўлжаллаган маҳсулотлар.

Товар маҳсулоти - қишлоқ хўжалик субъектлари томонидан истеъмол талабни қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулот.

Тупроқнинг унумдорлиги – тупроқ таркибида мавжуд бўлган турли хилдаги микро ва макро элементларнинг маҳсулот етиштириш мақсадида амалга ошириладиган агро-техник ҳамда технологик тадбир ёрдамида маҳсулот етиштириб бериш қобилиятидир.

Ўсимликчилик ялпи маҳсулоти - ўсимликларга ишлов бериш, парвариш қилиш натижасида етиштирилган маҳсулот миқдори.

Фермер хўжалиги – ўзига узоқ (30 йилдан 50 йилгача) муддатга ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

Фойдалиликни қишлоқ хўжалик субъектлари томонидан сарфланган барча харажатлар эвазига олинган соф фойда суммасини ифодалайди.

Фонд билан таъминланиш – қишлоқ хўжалик субъектларининг бир бирликдаги ер майдонига тўғри келадиган фондлар қиймати.

Хусусийлаштириш – давлат мулкчилигига асосланган давлат акциядорлик жамиятларининг акцияларини амалдаги қонун талаблари асосида сотиб олиш нодавлат мулкига айлантиришдир.

Чорвачилик ялпи маҳсулоти - чорва ҳайвонларини парвариш этиш, боқиш натижасида етиштирилган маҳсулот миқдори.

Ширкат хўжалиги - қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш мақсадаида фуқароларнинг пойчиликка асосан оилавий пудрат асосида уюшиб, эркин, мустақил фаолият кўрсатадиган, юридик шахс мақомига эга бўлган хўжалик юритиш субъектидир.

Экинлар ҳосилдорлиги - тадбиркорлик билан амалга ошириладиган барча ирригацион, мелиоратив, агро-техник, технологик ҳамда иқтисодий тадбирлар натижасида маълум бир ер майдонидан етиштириб олиган маҳсулот миқдори.

Экстенсив йўл (усул) – меҳнат ва маблағ сарфлаб, мавжуд воситалардан фойдаланиб ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш эвазига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиришдир.

Ялпи капитал қўйилма – асосий капиталга сарфланган асосий жами маблағ.

қишлоқ хўжалик ерлари – қишлоқ хўжалик субъектларига турли хилдаги тайёр маҳсулотларни, ишлаб чиқариш мақсадида маълум муддат давомида фойдаланиш учун берилган ҳайдаланиладиган ерлар, яйловлар, пичанзорлар, кўп йиллик дарахтлар майдони йиғиндиси.

қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ҳақиқий қиймати – бозор иқтисодиёти субъектлари томонидан бир календар йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий баҳолардаги қиймати.

қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти – бозор иқтисоди субъектлари томонидан бир календар йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил. 11-12-сон, 295-модда

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 24 июлдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-4456-сон фармони

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2015 йил 12 июндаги ПФ-4732-сон фармони

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 2 ноябрдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1426-сонли қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 17 ноябрдаги “Ўзагротехсаноатхолдинг АЖ фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-2658-сонли қарори

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Қишлоқ ва сув хўжалиги тармоқлари учун муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3003-сонли қарори

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 28 декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрларни аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 365- сонли қарори.

9. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 9 декабрдаги «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуни. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014. - 50-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрдаги «Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3932 сонли Фармони. - www.lex.uz.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 мартдаги «2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида» ги ПҚ-817-сонли Қарори. - www.lex.uz.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги «2013-2017 йиллар давомида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чоратadbирлари тўғрисида»ги ПҚ-1958-сонли Қарори. - www.lex.uz.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. - Тошкент, 2017.

II. Махсус адабиётлар

1. Чориев Қ.А. Қишлоқ хўжалигида инновациялар жорий қилиш тизимини шакллантириш ва рағбатлантириш истикболлари (услугий тавсиялар). - Тошкент, 2014. - 30 б.

2. Умаров С.Р. Сув хўжалигини инновацион ривожлантириш йўллари. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2017. - 177 б.

3. Мухитдинова Н.К. Методология инновационного развития национальной экономики. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2016. - 188 б.

4. Умурзоқов Ў.П., Абдурахимов И.Л. Сув хўжалиги менежменти. - Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2008. - II-жилд. – 469 б.

5. Abdug`aniev A., Abdug`aniev A. A. - Qishloq xo`jaligi iqtisodiyoti. Darslik. - Т.: O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi nashriyoti, 2011. -244 bet.

6. Umurzaqov O'., Toshboyev A., Toshboyev A. Qishloq xo`jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. – Toshkent, 2008.

7. Umurzaqov O'.P. va boshqalar. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. - Т.: Iqtisod-moliya, 2008.

Интернет ресурслар

1. www.cummins.com
2. www.cumminsengines.com
3. www.perkins.com
4. www.cnh.com
5. www.claas.com
6. <https://blamper.ru/auto/wiki/dvigatel/akkumulyatornaya-sistema-neposredstvennogo-vpryska-common-rail-3540>
7. https://books.google.co.uz/books/about/Farm_Power_and_Machinery_Management_Tent.html?id=12qU2EqIjkC&redir_esc=y
8. <https://books.google.co.uz/books?id=G1VGAAAAYAAJ&q=off+road+vehicles+engineering+principles&dq=off+road+vehicles+engineering+principles>

[es&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjZu9C2pKfMAhWmNpoKHUeID0cQ6AEIGjAA](#)